

ŽENE I POLITIKA
IZ RODNE PERSPEKTIVE

LILIJANA ČIČKARIĆ

Lilijana Čičkarić

ŽENE I POLITIKA IZ RODNE PERSPEKTIVE

Institut društvenih nauka
Beograd, 2016.

Izdavač:
Institut društvenih nauka

Za izdavača:
Dr Goran Bašić

Recenzentkinje:
Dr Marina Blagojević Hjuson
Dr Zorica Mršević
Dr Natalija Mićunović

Štampa:
BIROGRAF COMP

Tiraž:
300

ISBN: 978-86-7093-160-2

Štampanje ove knjige finansijski je podržalo
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Za Katarinu...

SADRŽAJ

ŽENE I POLITIKA IZ RODNE PERSPEKTIVE

<i>UVOD</i>	9
<i>RODNA DIMENZIJA GLOBALIZACIJE</i>	19
Globalne promene iz ženske perspektive	19
Rod i politička ekonomija razvoja	25
Rodno upravljanje i restrukturiranje rodni režima	31
<i>ŽENE U POLITICI – OD AKTIVIZMA DO POLITIČKE MOĆI</i>	39
Determinante političke participacije	40
Participacija u parlamentu	46
Dinamika partijske selekcije	50
<i>POLITIČKA REPREZENTACIJA ŽENA – KAKO I NA KOJI NAČIN?</i>	57
Određenje koncepta političke reprezentacije	60
Podzastupljenost žena u političkim institucijama	62
Deskriptivna i/ili supstancijalna reprezentacija	68
<i>RODNA RAVNOPRAVNOST U EVROPSKOJ UNIJI – NEDOVRŠEN POSAO</i>	79
Institucionalni okvir za primenu rodne ravnopravnosti	80
Žene na upravljačkim i liderskim pozicijama	85
Rodna ravnopravnost – političko pitanje	92

► SADRŽAJ

<i>NE/VIDLJIVOST ŽENA U POLITICI SRBIJE</i>	97
Istorijski i tranzicijski kontekst	97
Žene i partijska politika	105
Zastupljenost u Parlamentu	110
<i>ZAKLJUČAK</i>	119
<i>LITERATURA</i>	129
<i>SUMMARY</i>	153

CONTENT

WOMEN AND POLITICS FROM GENDER PERSPECTIVE

<i>INTRODUCTION</i>	9
<i>GENDER DIMENSION OF GLOBALISATION</i>	19
Global Changes from Gender Perspective	19
Gender and Political Economy of Development	25
Gender Governance and Restructuring of Gender Regimes	31
<i>WOMEN IN POLITICS – FROM ACTIVISM TO POLITICAL POWER</i>	39
Determinants of Political Participation	40
Participation in Parliament	46
Dynamics of Political Party Selection	50
<i>POLITICAL REPRESENTATION OF WOMEN – HOW AND IN WHAT WAY?</i>	57
Political Representation Concept Definitions	60
Underrepresentation of Women in Political Institutions	62
Descriptive and/or Substantial Representation	68
<i>GENDER EQUALITY IN EUROPEAN UNION – UNFINISHED WORK</i>	79
Institutional Framework for Gender Equality	80
Women in Management and Leadership Positions	85
Gender Equality as Political Question	92

► SADRŽAJ

<i>IN/VISIBILITY OF WOMEN IN SERBIAN POLITICS</i>	97
Historical and Transitional Context	97
Women and Party Politics	105
Representation in Parliament	110
<i>CONCLUSION</i>	119
<i>LITERATURE</i>	129
<i>SUMMARY</i>	153

UVOD

„Ne uključiti žene u politiku isto je kao i igrati košarku jednom rukom” – Tom Kelly

Ova knjiga je nastala kao rezultat rada na projektu *Strukturne i istorijske promene srpskog društva u kontekstu evropskih integracija i globalizacije* (179039) koji se realizuje u Institutu društvenih nauka u Beogradu i finansiran je od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Istovremeno, knjiga je proizvod i moje višegodišnje okupiranosti fenomenom političke participacije i reprezentacije žena i istraživanjem raznih aspekata ove pojave u saradnji sa kolegama iz različitih akademskih sredina. Imala sam sreću da posredstvom stipendije vlade Kraljevine Norveške 2003. godine boravim na Univerzitetu u Oslu i steknem prva teorijska i praktična znanja vezana za politički angažman žena, pogotovo što mi se pružila prilika da to ostvarim u jednoj vrlo podsticajnoj, liberalnoj i nadasve vibrantnoj sredini. Posebnu zahvalnost dugujem koleginicama Elisabet Rogg i Beatrise Halsaa iz Centra za ženske studije i istraživanje roda, kod kojih sam naišla na izvanredan prijem i saradnju u angažovanju na projektu *Women’s Participation in Political life, Public Policy and Decision Making Processes*. Pružile su mi svesrdnu pomoć u ostvarivanju kontakata sa brojnim političarima i političarkama. Koleginice iz Nordijskog instituta za ženske studije i istraživanje roda, i Mari Teigen i Anne Lise Ellingsæter iz Instituta za dru-

štvena istraživanja u Oslu, su me svojom studioznošću i posvećenošću posebno inspirisale da nastavim dalje istim putem.

Sledeći stepenik u istraživačkom iskustvu je bio u Bostonu, gde sam zahvaljujući Fulbrajtovoj stipendiji vlade Sjedinjenih Američkih Država boravila 2007. godine na univerzitetima Boston, Harvard i Masečusets. Drage kolegice Kristen McCormack i Diane Balsler sa Ženskih studija na Univerzitetu Boston su mi pružile neophodnu pomoć za realizaciju projekta *Women in Politics – Towards Equal Opportunity Practice*, koji je ostvaren u koordinaciji tri katedre za ženske studije. Victoria Budson, osnivačica i direktorka *Women and Public Policy* programa na *John F. Kennedy School of Government*, na univerzitetu Harvard me je posebno nadahnula zainteresovanošću za moj projekat, te sam na njen poziv, održala nekoliko predavanja, koja su privukla pažnju studenata i internacionalne akademske javnosti. Sa druge strane, Pippa Norris, vodeća ekspertkinja u međunarodnim organizacijama za pitanja političke kulture, izborne politike, rodne ravnopravnosti u globalnoj politici, mi je bila od velike pomoći u pronalaženju pravog puta u lavirintu informacija.

Ogromnu zahvalnost dugujem Cerol Hardy Fanta, direktorki Centra za ženske studije i javnu politiku na Univerzitetu Masečusets, koja je svoje dragoceno vreme nemilice trošila da mi pomogne da uspostavim što više kontakata sa ljudima iz sveta politike. Tako sam zahvaljujući njoj prisustvovala Konvenciji Demokratske stranke u Kembridžu i obavila razgovore sa Hillary Clinton (koja je, u trenutku kada pišem ovaj tekst, ponovo ušla u predsedničku kampanju), Nensy Pelosi (prva žena spiker u predstavničkom domu) i Swanee Hunt (bivša ambasadorica SAD u Austriji), ženama sa značajnim političkim biografijama, na najvišim političkim funkcijama. Brojni razgovori sa senatorkama i predstavnicama u Parlamentu države Masečusets, sa Ženskim političkim kokusom, liderkama u Nacionalnoj komisiji za status žena i Nacionalnom savetu za ženske studije, približili su mi znanje o njihovom bogatom iskustvu u domenu civilnog sektora.

Posebno značajno iskustvo je bila saradnja sa Centrom za promociju žena u politici na Univerzitetu *Queen's* u Belfastu 2010. i 2013. godine i rad sa Yvon-

ne Galligan na multidisciplinarnom projektu *Justice, Democracy and Gender*, kao delu šireg projekta FP7, *Reconstituting Democracy in Europe*, sa posebnim akcentom na komparativnom pristupu u analizi rodnih politika u EU i istočno-evropskih zemalja. Značajna tamošnje akademske zajednice o tome šta se dešava danas sa društvima bivšeg socijalističkog bloka, i posebno sa Srbijom u periodu posleratnog oporavka i pripreme za integraciju u EU, navela me je da u dva navrata održim predavanja studentima političkih i rodnih studija.

Pojedini segmenti ovog istraživanja su prezentovani na naučnim skupovima u inostranstvu i objavljeni u međunarodnim zbornicima, domaćoj i stranoj periodici. Posebno moram da istaknem uticaj profesorke Anđelke Milić na moj istraživački rad u domenu rodne ravnopravnosti, koja na žalost nije više sa nama, a koja me je svih ovih godina, zdušno podržavala i od koje sam u dugim i sadržajnim razgovorima dobijala dragocene sugestije i dobronamerne kritike. Takođe zahvaljujem i recenzentkinjama knjige dr Marini Blagojević Hjuson, dr Zorici Mršević i dr Nataliji Mićunović, koje su dragocenim sugestijama pomogle da tekst bude kvalitetniji.

Kod nas je do sada publikovan vrlo mali broj radova posvećen odnosu roda i politike, pre svega zbog neadekvatnog tretmana koji imaju rodne studije u našoj akademskoj sredini i zbog činjenice da čak postoji i opasnost da takav predmet istraživanja bude protumačen kao politički i ideološki stav ili opredeljenje, a ne ravnopravno zastupljena tema u fundusu društvenih nauka (Blagojević Hjuson, 2015). Time je moja namera da se bavim istraživanjem ženskog političkog angažmana dobila na težini, iako sam u radu bila suočena, pre svega, sa problemom nedostatka literature i razmene ideja kroz dijalog sa drugim kolegama i koleginičama. To sam nadoknađivala u kontinuiranoj saradnji sa akademskim centrima u inostranstvu, učešćem u međunarodnim projektima.

Potreba za proučavanjem žena u politici je oduvek postojala i nikad ne jenjava, jer se u društvenim naukama i dalje srećemo sa androcentričnim znanjem i nedostatkom teorijskih i empirijskih provera široko prihvaćenih postulata. Posebno je uočljiv izostanak longitudinalnih i komparativnih istraživanja o politič-

kom ponašanju, iskustvu, sredstvima i ciljevima političkog delovanja žena, odnosno obuhvatu njihove participacije u javnoj politici, institucijama i procesima, odsustvu političke moći u rukovođenju i odlučivanju. **Prvenstveno se pošlo od shvatanja da su žene politički relevantna kategorija koju je neophodno uključiti u istraživanje društvenih i političkih procesa, jer ignorisanje ženske perspektiva narušava njihovu epistemološku vrednost i naučni doprinos.**

Pre nego što se osvrnem na predmet istraživanja, potrebno je objasniti šta podrazumevam pod konceptom političkog. U širem smislu politika pored institucija zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, obuhvata građanski i komunitarni angažman, ušešće u društvenim pokretima, dobrovoljni rad, asocijalije i udruženja, kolektivnu akciju na lokalnom, nacionalnim i globalnom nivou. Međutim, u ovom istraživanju fokus je bio na institucijalnoj politici, participaciji žena u parlamentu, izvršnoj vlasti, ustanovama u kojima se donose političke odluke i u političkim partijama, posredstvom kojih se žene kandiduju za značajne političke funkcije. **Cilj je bio da se prikažu mogućnosti i prepreke ušešća žena u formalnoj politici, zatim analizira način i vrste zastupanja političkih interesa žena, odnosno odgovor državnih i društvenih institucija na potrebu žena da podjednako participiraju i budu predstavljene u procesima rukovođenja i odlučivanja.**

Ključni pojam je koncept roda, koji ne predstavlja sinonim za žene i zbog toga zaslužuje da bude detaljnije i preciznije objašnjen. Rod se pre svega koristi kao sredstvo da se definišu društveno konstruisane nejednakosti, podele i različitosti između muškaraca i žena. Rod je bazični princip organizacije društvenog života, koji uključuje alokaciju prava, dužnosti, moći, nagrada i sredstava prisile. Rod je faktor koji utiče na organizaciju svakodnevnog života, pojedinaca, porodica, zajednica i društva. Rod čine materijalni i simbolički aspekti egzistencije koji se produkuju i reprodukuju u tekućim aktivnostima i svakodnevnoj praksi pojedinca. Koncept roda ima dvojaku ulogu, statičku i dinamičku, odnosno može se u empirijskim istraživanjima koristiti kao kategorija i kao proces (Beckwith, 2005: 132). Rod kao kategorija podrazumeva višedimenzionalno mapiranje društveno konstruisanih, fluidnih, politički relevantnih identiteta i vrednosti, prepoznatih kao maskuline ili feminine, pri čemu maskulinitet i femininitet samo grubo kore-

spondiraju sa pojmovima muškarac i žena. **Korišćenje roda kao kategorije omogućuje da se razgraniči specifičan kontekst u kome egzistira feminino i maskulino ponašanje, i gde aktivnosti, stavovi i preferencije rezultiraju na poseban način, na primer, kroz društvene pokrete ili različite izborne sisteme. S druge strane, rod kao proces podrazumeva ponašanje, praksu i dinamiku pojedinaca, organizacija, pokreta, institucija i čitavih naroda. Ovaj koncept roda uzima u obzir različite rezultate koje postižu muškarci i žene i različita sredstva koja koriste da bi ostvarili rodno prihvatljive ciljeve.** Na primer, u izbornom sistemu pravila su se istorijski utvrđivala prema interesima muškaraca, a žene su morale da participiraju po tim pravilima ukoliko su želele da osvoje neku političku funkciju. Literatura anglosaksonskog govornog područja obiluje istraživanjima koja se bave supstancijalnom reprezentacijom, partijskom selekcijom, ili drugim faktorima koji podstiču participaciju žena, i koja direktno polaze od roda definisanog kao relevantan politički proces (Matland, 1998; Chappell, 2002; Matland, Montgomery 2003; Rai 2003; Lovenduski, Norris, 2003; Kittilson, 2006). U tom smislu i ovo istraživanje je na tragu predhodnih i predstavlja pokušaj da se koncept roda kao procesa adekvatno primeni za ispitivanje obrazaca političke prakse, posebno u tranzicionim uslovima, kakvo je društvo u Srbiji. **Ono polazi od osnovne pretpostavke da se politika, političko, država i institucionalno mogu rodno rekonstruisati, odnosno da žene imaju resurse, kapacitet, vreme, znanje, ambiciju i samopouzdanje da se kandiduju za javne i političke funkcije, i što je još važnije, da aktivno učestvuju u prekomponovanju političke moći.**

Uvođenje roda kao analitičkog sredstva u istraživanju, karakteristično je pre svega za feminističku orijentaciju u društvenim naukama i predstavlja pokušaj da se osvetle i bolje objasne društveni fenomeni koji su do tada bili zanemareni. Rod funkcioniše kao heurističko sredstvo koje pomaže da se postave nova pitanja, definišu koncepti i formulišu hipoteze za nova istraživanja (Hawkesworth, 2005: 144). Poznata su feministička istraživanja uticaja roda na glasačko ponašanje, izbornu politiku, ponašanje političkih institucija, partijsku selekciju, parlamentarnu kulturu i stil rukovođenja. **Unutar feminističkog diskursa posebno je značajna teorija rodnog disbalansa u institucijama, koja treba da pokaže da je**

moć žena ograničena ne samo normativno, već i institucionalno, kroz procese, prakse, ideologije i mehanizme društvene raspodele (Acker, 1992). Prema ovoj teoriji organizaciona praksa rodnih simbola i identiteta igra centralnu ulogu u stvaranju rodne hijerarhije. Ona skreće pažnju na strukture, procedure, pravila, regulative, koje sputavaju žene da napreduju u organizacijama i na svojevrsni seksizam u institucijama (Lovenduski, 2000).

Kada je reč o objašnjenju podzastupljenosti žena u politici, u poslednjih tri-deset godina teorijska razmatranja su bila usmerena na individualne izbore. Međutim, taj pristup nije adekvatan, jer individualne preferencije se oblikuju posredstvom institucionalnog konteksta i strukturalnih sila, odnosno klasno, rasno, etnički i rodno su uslovljene (Chappell 2002; Mazur 2002). **Rodna asimetrija u raspodeli moći proističe iz strukturalnih karakteristika društva, odnosno nejednakost proističe iz patrijarhata i muške dominacije u institucijama na nacionalnom i globalnom nivou. Rodna hijerarhija koja se održava i reprodukuje unutar institucija proizvodi seksizam koji se direktno interferira u sve političke diskurse i prakse i kroz proces definisanja javnih politika.**

Smatram da relaciju žene, rod i politika treba posmatrati iz globalne perspektive. Rodna dimenzija globalizacije je jedan od najmanje zastupljenih aspekata u proučavanju savremenih ekonomskih i političkih kretanja, te sam smatrala da je važno i taj deo ženskog iskustva uključiti u istraživanje. Utoliko je značajnije, jer se globalizaciji najčešće pristupa kao rodno neutralnom fenomenu, što u velikoj meri narušava dignitet i relevantnost zaista velikog broja radova u ovoj oblasti, i to iz različitih naučnih disciplina. Pronalaženje globalnog u lokalnom i obrnuto, odnosno centra na periferiji i *vice versa*, je jedan od ključnih koncepata istraživača u ovom delu sveta, koji pokušavaju da objasne složene hibridne fenomene ženske svakodnevice (Blagojević Hjuson, 2015). Rod i globalna politika se prožimaju u procesima ekonomskog restrukturiranja, fragmentacija, tehnoloških integracija, migracija, i to na tri nivoa, kroz prostor, institucije i moć. **Dinamika globalizacije zahteva dalja restrukturiranja rodni režima, a rodna analiza efekata globalizacije razotkriva u prvom redu diskontinuitet koji postoji između muške i ženske svakodnevice (Blagojević Hjuson, 2012).**

Interakcija između državnih institucija koje brinu o rodnom odnosima, kulturne definicije roda i istorijskih mogućnosti, čini poredak rodno upravljana. Kao strukturalni proces on uključuje i veće prisustvo žena na svim mestima gde se donose odluke i kreira javna politika, odnosno u ustanovama predstavničke demokratije. Analiza rodne dimenzije globalnih promena je iskorišćena kao kontekstualni predložak za proučavanje glavnog predmeta istraživanja. Iz tog razloga se poglavlje posvećeno rodnom karakteru globalizacije nalazi na početku knjige, a zatim ga prate tekstovi vezani za teorijsko razmatranje problema političke participacije i reprezentacije. Stepem razvoja rodne jednakosti u zemljama Evropske unije je posebno značajan sa stanovišta integracije Srbije u taj politički i ekonomski prostor, te poslednja dva poglavlja razmatraju pitanja odnosa žena i politike u EU i Srbiji, odvojeno, bez ulaženja u komparativnu analizu glavnih karakteristika tih društava.

U studiji su analizirani i sintetički prikazani rezultati svih relevantnih istraživanja koja su sprovedena kod nas, u regionu, Evropi i svetu, sa posebnim akcentom na anglosaksonsko govorno područje, gde je najviše do sada i postignuto u ovoj načnoj oblasti, i to pretežno u disciplinama, kao što su rodne studije, političke nauke, sociologija politike i politička psihologija. U tom smislu se može reći da je ovo istraživanje multidisciplinarno, u skladu sa stanovištem da je ovakve složene i višedimenzionalne fenomene jedino i moguće celovitije sagledati ako im pristupimo iz različitih rakursa i sa respektom prema drugačijim perspektivama. Nastojala sam da pružim bar približno objašnjenje najinteresantnijih fenomena vezanih za ovu oblast:

- ▶ kakve su razlike koje žene unose u politiku?
- ▶ koji se rezultati mogu očekivati povećanjem broja žena u politici?
- ▶ kakva je percepcija i recepcija žena u politici od strane javnosti?
- ▶ koji faktori pogoduju većoj zastupljenosti žena u političkom odlučivanju?
- ▶ šta se podrazumeva pod specifično ženskim interesima?
- ▶ da li je veće prisustvo žena u odlučivanju garancija reprezentacije interesa?
- ▶ da li se participacija žena ograničava na zastupanje samo ženskih interesa?
- ▶ da li žene imaju moć unutar političkih stranaka?

▶ UVOD

- ▶ kako žene ostvaruju mogućnost da se kandiduju za najviše političke funkcije?
- ▶ da li su kvote glavni mehanizam koji garantuje veće učešće žena u politici?

Razlike koje žene unose u politiku se formiraju na isti način kao i ideja o specifično ženskim interesima. One su determinisane istorijskim okolnostima, patrijarhatom i najuočljivije su u pristupu politici i stilu rukovođenja. Očigledno je da prisustvo žena na mestima gde se odlučuje nije garancija reprezentacije ženskih interesa, ali odsutvo žena sa tih pozicija osigurava da ženski interesi sigurno neće biti zastupljeni. Postoji veliki problem neadekvatne percepcije žena koje su uključene u politiku, kako od strane njihovih kolega političara, tako i šire javnosti, pa i samih žena. Ženska reč u politici nema onu težinu koju imaju stanovništva koja zastupaju muškarci. Izvesno nepoverenje prema ženama u politici je široko raprostranjeno. Na primer, u parlamentima, jedan veliki broj žena, zbog kompleksne trojake uloge, jer zastupaju partijske, interese žena i interese biračkog tela, svesno ograničava sferu političke angažovanosti na skup problema koji se odnose na porodicu, zdravlje, decu, mlade, ekologiju, obrazovanje. Međutim, ženska participacija u politici ne sme da se ograničava na tu vrstu problema ili, da bude orijentisana isključivo na zaštitu ženskih interesa, već na probleme i zaštitu interesa svih građana. Ženama se mora omogućiti i garantovati pravo da ravnopravno učestvuju u dijalogu sa muškarcima oko svih relevantnih pitanja. **Suština emancipacije žena je u većem stepenu političke participacije i reprezentacije u izvršnoj vlasti, gde se donose odluke i kreiraju strateške politike razvoja, i u predstavničkim telima, gde se donose zakoni i kroz rad političkih partija zastupaju interesi građana.** Stoga je, kao prelazno rešenje, potrebna društvena regulacija u formi propisanih što većih kvota, kako bi žene u većem broju izašle na političku scenu i uključile se aktivno u proces raspodele moći.

Dosadašnje iskustvo je pokazalo da bez povećanja političke participacije žena nije moguće sprovesti bilo kakvu reformu politike. S druge strane, reforme u politici pojedinih evropskih zemalja, poput Britanije ili Španije, jasno pokazuju da one olakšavaju ženama pristup političkim institucijama i da pružaju mogućnost da ostvare veći uticaj u procesu donošenja odluka. Mere afirmativne politike

koje primenjuju istovremeno i političke partije i državne institucije mogu znatno unaprediti položaj žena u politici. **Jedan od neophodnih koraka je redefinisanje elitističkog i maskulinog koncepta politike i povećanje supstancijalne reprezentacije žena. To u prvom redu podrazumeva feminizovanje prostora političke moći i ukidanje seksizma u političkim institucijama. Urođnjavanje institucija je proces, koji pored većeg broja žena u političkim institucijama, zahteva i jačanje pokreta za ženska prava i izgradnju lokalnih mehanizama koji se bave rodnom ravnopravnošću, kako bi mogao da se ostvari konstruktivan dijalog sa svim strukturama političke moći, od vlade i parlamenta, preko političkih partija i sindikata, do nevladinih organizacija i medija.** Može se reći da danas i u teoriji i u praksi preovlađuje stanovište da strateška saradnja žena u institucijama, u pokretu i u političkim organizacijama predstavlja ključ za širenje i razvoj politika rodne ravnopravnosti u svim vertikalnim i horizontalnim strukturama društva.

RODNA DIMENZIJA GLOBALIZACIJE

*“Još uvek mislimo o moćnom muškarcu kao o prirodnom vođi,
a o snažnoj ženi kao o anomaliji” – Margaret Atwood*

Globalne promene iz ženske perspektive

Do danas je publikovan veliki broj istraživanja o različitim aspektima globalizacije, ali malo njih je posvećeno rodnoj dimenziji tog procesa.¹ Većina društvenih teorija proces globalizacije tretira kao rodno neutralan fenomen. Odgovor na pitanje zašto je globalizacija kao rodno definisan konstrukt nedovoljno zastupljena u literaturi možemo potražiti u činjenici da je osnovni diskurs koji se fokusira na značaj globalizacije, orijentisan na objašnjenja njenog, pre svega, makroekonomskog i socijalnog uticaja. **Rodno neutralnom pozicijom se maskira maskulinizacija makro-stukturalnog modela globalizacije (Connell, 2005).** Pitanja neplaćenog rada u domaćinstvu, brige o deci, starima i bolesnima, ili poljoprivrednog rada i neformalne ekonomije, u kojoj većinu radne snage čine

¹ Pettman, 1996; Peterson, Runyan, 1999; Bergeron, 2001; 2010; Black, Brainerd, 2004; Gray, Kittilson, Sandholtz, 2006; Ellis, 2008; Easten, Prakash, 2013.

žene, nisu skoro uopšte zastupljene u ekonomskim i socijalnim analizama globalizacije. Ključno pitanje socijalne reprodukcije u procesu restrukturacije i dalje ostaje politički zanemareno (Sauer, Wohl, 2011). Takođe, nije dovoljno istražen ni porast broja migranata na globalnom feminiziranom tržištu, gde se armija ženske radne snage stalno obnavlja (Sassen, 2002). Prema podacima iz 2010. godine žene su činile polovinu migrantske populacije, a u Istočnoj Evropi skoro 60% (United Nations, 2010). Žene rade 2/3 radnih sati, zaraduju 1/10 svetskog prihoda i poseduju tek 1% ukupnog bogatstva (Blagojević, 2008). U Sjedinjenim američkim državama, ekonomski najrazvijenijoj zemlji današnjice, žene moraju da rade tri i po meseca duže da bi dobile platu kao muškarci na godišnjem nivou (Centar for Women in Politics and Public Policy, 2015).

Dinamika globalizacije neminovno ide u pravcu daljeg restrukturiranja rodni režima, kako u visoko modernizovanim zapadnim društvima, tako i na jugu i u tranzicijskim zemljama istočne i jugoistočne Evrope. Rodna analiza efekata globalizacije razotkriva diskontinuitet koji postoji između muške i ženske svakodnevice (Blagojević Hjuson, 2012). Globalne promene u sferi privatnog života ukazuju na proces transformacije muško ženskih odnosa, stvaranje novih oblika patrijarhalnosti i rekonstrukciju rodni režima. **Manuel Kastels je jedan od retkih autora današnjice, koji se bavio krizom patrijarhata u globalnom društvu, polazeći od fundamentalnog procesa globalne ekonomije koji transformiše strukturu porodice, rekonstruiše seksualnost i identitet i u krajnjoj liniji dovodi do kraja patrijarhata (Castells, 2000:240).** Slabljenje autoriteta i dominacije oca u porodici, porast stope razvoda, opadanje broja sklapanja brakova, porast broja jednoroditeljskih porodica i dece rođene van braka, opadanje stope fertiliteta i diverzitet partnerstva, tokom nekoliko poslednjih decenija su doveli do duboke krize patrijarhalne porodice. Procene istraživača Univerziteta Harvard, da će broj brakova sa decom 2000. godine iznositi oko 50%, a broj samačkih donaćinstava u razvijenim zemljama oko 40%, su se obistinile (Castells, 1997:227). Nove generacije se socijalizuju u post-patrijarhalnom svetu, netipičnoj porodici u kojoj se konstruišu fleksibilniji identiteti spremni da se suoče pre svega sa rastućim individualizmom.

Porodična politika i kvalitet porodičnog života su važni preduslovi koji ženu čine sposobnom za delovanje i u ekonomskoj i u političkoj sferi. **Jedan od vodećih teoretičara današnjice Habermas je u svom osvrtu na rodnu perspektivu globalizacije posebno naglasio potrebu da se zaštite ljudska prava žena i devojaka u porodici, jer su integritet tela i fizičko i materijalno zdravlje krucijalne pretpostavke političke participacije žena (Habermas, 1995).** Žene često smatraju da nemaju kapaciteta za angažman u javnom životu. Ta ženska samopercepcija se obično pripisuje njenoj prirodi, što je stereotipna društvena konstrukcija nastala kao proizvod pogrešne rodne socijalizacije i suštinske podele na privatno i javno. Rodno kodirano odvajanje produkcije i reprodukcije, monetarne i nemonetrne ekonomije, postaje temeljni princip fizičke organizacije rada, prostornih i vremenskih koordinata, organizacije svakodnevnog života i načina na koji grupe i pojedinci konstrušu identitete.

Feministička istraživanja globalizacije se najvećim delom temelje na analiza iz oblasti političke ekonomije i institucionalne politike, i izrazito kritičkom odnosu prema konceptima liberalizacije i modernizacije. Fokus na rodnom karakteru globalizacije akcentuje diskontinuitet između muške i ženske svakodnevice i ono što je još važnije, nastoji da pruži odgovor na pitanje šta globalizacija nudi ženama? U literaturi se retko analizira kako rod ili maskulinitet upravlja tekućim procesom globalizacije, delom i zbog toga što je pristup međunarodnim organizacijama, Monetarnom fondu, Svetskoj banci ili državnim organima gde se donose važne odluke, izuzetno otežan. U tom smislu dragoceno je istraživanja Alison Vudvord koja se bavila rodnom analizom političke organizacije kao što je Evropska Komisija, utvrdivši da njom dominiraju muškarci, birokrate, inženjeri i advokati, a šanse žena da im se pridruže su minimalne (Woodward, 1996). Međunarodni skupovi Ekonomskog foruma u Davosu u Švajcarskoj, gde se okuplja globalna ekonomska elita, učvrstili su već postojeće stavove u akademskim krugovima da je reč o „trans-nacionalnom business maskulinitetu” koji karakteriše egocentrizam, uslovna lojalnost, smanjen osećaj za odgovornost za druge ljude, arogancija, strast za kontrolom i agresija (Connell, 2000). Međutim, konačno su po prvi put progovorile i malobrojne žene na rukovodećim funkcijama velikih

kompanija i organizacija (Facebook, Olayan Finance, Međunarodni monetarni fond, Evropska komisija, Univerzitet Harvard) o rodnim razlikama u zapošljavanju i zaradama, te kako se one mogu smanjiti ili eliminisati u dogledno vreme (World Economic Forum, 2013).

Prema podacima istraživanja koje je realizovao Svetski ekonomski forum u 111 zemalja, utvrđen je izvestan napredak u prevazilaženju rodnog jaza. U sferi zdravstva i obrazovanja razlike su prevaziđene u 96%, odnosno 93% slučajeva, u ekonomskoj sferi znatno manje (60%), a u političkoj najmanje 40% (World Economic Forum, 2013:7). Globalni indeks rodnih razlika je konstruisan 2006. godine i svake godine se rade merenja i izveštaji na osnovu kojih se mogu pratiti trendovi u uspostavljanju rodne jednakosti u svetu. Indeks se izračunava na osnovu parametara koji opisuju situaciju u kojoj se nalaze žene prema stepenu obrazovanja, ekonomskoj i političkoj participaciji i zdravstvenom stanju. Do 2012. godine u 12% zemalja je situacija pogoršana. Na osnovu dosadašnjih analiza utvrđena su četiri modela rodne nejednakosti – zemlje gde razlike u obrazovanju ne postoje, a i u ekonomskoj sferi su značajno smanjene; zatim, one gde razlike u obrazovanju ne postoje, ali je ekonomska participacija žena niska; potom one gde su i nivo obrazovanja i ekonomska aktivnost niski, i konačno one gde su razlike u obrazovanju velike, ali žene u većem obimu participiraju u ekonomiji.

Dva istovremena restrukturirajuća procesa prate savremene globalne promene – maskulinizacija visoko tehnologizovanog sveta finansija i proizvodnje i feminizacija neformalne ekonomije staranja i usluga, etnički i klasno segregirane u privatnoj sferi (Marchand, 1996:586). Danas u Evropi i Americi 60% diplomiranih studenata čine žene, ali one se ne zapošljavaju u vodećim kompanijama i na rukovodećim mestima institucija predstavničke demokratije. Među naučnicima i inženjerima je 33% žena. Po svim pokazateljima, muška dominacija je karakteristična i za novu ekonomiju kao i za staru. Informacionim tehnologijama, biotehničkim inovacijama i globalnim finansijskim sektorom upravljaju muškarci, a žene zauzimaju srednje i niže položaje. Sve dok je žena odgovorna za reprodukciju, uslovi pod kojima ulazi u „mušku” strukturu su rodno specifični. Međutim, u industriji znanja i informacija je sve više belih žena profesionalki iz srednje klase.

Njihova karijera je čvrsto povezana sa etničkom i klasnom podelom. **Segmentacija tržišta rada u dobro plaćenju ekonomiji informacija i rastući neformalni sektor produbili su klasne razlike među ženama. Lošije plaćeni uslužni poslovi su važan deo infrastrukture formalne ekonomije koji omogućuju društveno privilegovanim ženama da ostvare profesionalne karijere i napreduju na društvenoj lestvici. Te uslužne poslove obavljaju najčešće kvalifikovane žene iz Istočne Evrope, Latinske Amerike i Azije, čime se stvara nova međunarodna podela rada na nivou poslova u domaćinstvu po nacionalnoj, rasnoj i klasnoj pripadnosti.**

Kada je reč o rodnom jazu u zaradama, razlike su veće u razvijenim zemljama, nego u zemljama u razvoju. Na osnovu analize najnovijih statističkih podataka u zemljama Evropske unije, žene u proseku zarađuju 16,4% manje od muškaraca i u javnom i u privatnom sektoru (Eurostat, 2013). Taj procenat varira od 2% u Poljskoj, ispod 10% u Italiji i Belgiji, više od 20% u Grčkoj i Nemačkoj i do 27% u Estoniji. Nejednake zarade ukazuju i na disbalans koji postoji između sfere rada i privatnog života. Stopa zaposlenosti žena sa detetom se kreće oko 65% u poređenju sa 90% za muškarce sa detetom. U Sjedinjenim Američkim državama skoro polovina ukupnog broja zaposlenih žena i manje od trećine zaposlenih muškaraca zarađuje manje od 25.000 \$ godišnje. Na drugoj strani skale je 12% muškaraca i svega 4% zaposlenih žena koji zarađuju više od 75.000 \$ godišnje (US Census Bureau, 2008). U Švajcarskoj se, na primer, u kategoriji najniže plaćene radne snage nalazi skoro polovina ukupnog broja zaposlenih žena i samo petina zaposlenih muškaraca, dok je među najbolje plaćenima tri puta više muškaraca nego žena (Djurđević, Radyakin, 2007).

Rezultati studija o položaju žena kod nas pokazuju da su glavni problemi sa kojima se suočavaju diskriminacija u zapošljavanju i na tržištu rada – rast nezaposlenosti, teškoće nalaženja poslova, neusaglašenost između specifikacije posla i stručne kvalifikacije, otpuštanje kvalifikovanih zaposlenih i prepreke za napredovanje u karijeri.² Žene su marginalizovane u privatnom sektoru, na rukovodećim

² Babović, 2007; Kolin, Čičkarić, 2010; Popović Perišić, 2010; Čopić, Nikolić, Šaćiri, Nikolić Ristanović, 2012; Avlijaš, Vladislavljević, 2013.

mestima u korporacijama, jer najčešće zauzimaju niža mesta u hijerarhiji sa manje šansi za napredovanje. Podaci Agencije za privredne registre pružaju relativno dobar uvid u ovaj aspekt položaja žena i ukazuju na izrazito manju zastupljenost žena na položajima direktora, zastupnika, osnivača, predsednika i članova upravnih odbora akcionarskih društava, kao i likvidacionih i stečajnih upravnika (tabela 1). Ovi pokazatelji dokumentuju otežane mogućnosti vertikalne radne pokretljivosti žena, kako na spoljnjem, tako i na unutrašnjim tržištima rada. Iako je na normativnom nivou diskriminacija prema polu zabranjena, podaci ukazuju na postojanje „staklenog plafona“, odnosno da se diskriminacija i ometanje i kočenje napredovanja žena u profesionalnoj karijeri odvija na latetnom nivou.

Tabela 1. *Odgovorni položaji u preduzećima prema polu 2006. godine*

Pozicija	pol	%
Direktor	M	79,2
	Ž	20,8
Zastupnik	M	77,4
	Ž	22,6
Osnivač	M	75,4
	Ž	24,6
Predsednik upravnog odbora	M	85,7
	Ž	14,3
Član upravnog odbora	M	77,8
	Ž	22,2

Izvor: Babović Marija. 2007. *Položaj žena na tržištu rada. Beograd. Savet za ravnopravnost polova Vlade Republike Srbije. UNDP Srbija.*

U Srbiji, žene sa identičnim radnim karakteristikama kao muškarci (nivo obrazovanja, radno iskustvo, izbor profesije), primaju zarade u proseku za 11% manje

od zarada muškaraca (Avlijaš, Vladislavljević, 2013). Analizom je utvrđeno da se u Srbiji prisustvo korigovanog, stvarnog rodnog jaza između zarada, ne može objasniti manjim vrednovanjem stepena obrazovanja i kvalifikacija žena, već da on postoji uglavnom usled različitog vrednovanja „nevidljivih“ osobina, poput ponašanja žena i muškaraca na tržištu rada, koje poslodavci nagrađuju kod muškaraca, odnosno „kažnjavaju“ kod žena. Na primer, žene mogu biti manje fleksibilne u pogledu radnog vremena ili službenih putovanja zbog obaveza koje imaju u porodici. Zanimljivo je da je platni jaz izražen i u javnom sektoru (7,5%), a ne samo u privatnom (11%). Najizraženiji je na vrhu distribucije zarada u privatnom sektoru, gde su zarade žena 14% niže od zarada muškaraca (Avlijaš, Vladislavljević, 2013). U Evropskoj uniji su platne razlike u svim kategorijama još veće. U najtežoj situaciji su nezaposlene žene, posebno razvedene i samohrane majke i devojke, koje dolaze na tržište rada prvi put, i primorane su da pristanu na bilo koji rad pod bilo kojim uslovima, uključujući rastući neformalni sektor. Stoga, poslodavci lako menjaju uslove rada uzimajući u obzir samo svoje interese. Određuju se posebni „uslovi“ za žene koji najčešće uključuju diskriminativno osporavanje prava na formiranje sopstvene porodice. Kriza, nezaposlenost i rodna diskriminacija na tržištu rada su ključni faktori koji dovode do rapidnog porasta broja žena u neformalnom sektoru. Za eliminisanje rodnih razlika u ekonomskoj sferi potrebna je interferencija tri procesa: poboljšanje položaja žena na tržištu rada, veća participacija u profesijama i ukidanje jaza u zaradama između muškaraca i žena. To se može postić samo kroz sveobuhvatnu nacionalnu strategiju koja bi u rešavanju ovih problema uključila sve instance – institucije javnog i privatnog sektora, izvršnu vlast i privredne kompanije.

Rod i politička ekonomija razvoja

Mnoge ekonomske analize su do sada pokazale da sav teret rekonceptualizacije globalnog prostora i strukturalnog prilagođavanja privrede pada na urbano stanovništvo, radničku klasu i žene. **Upravo ove društvene strukture su na određeni način amortizovale „šok terapiju“ neoliberalne ekonomske politike za-**

snovane na povećanju cena, smanjenju socijalnih usluga, ukidanju povlastica i uvođenju participacija za obrazovanje i zdravstvo (*austerity*), te povećanju nesigurnosti i nepredvidljivost u zapošljavanju i zaradama (*precarity*). Prestrukturiranje privrede sa ciljem podizanja produktivnosti, troškovne konkurentnosti i prilagodljivosti promenama uslova na tržištu nosi značajne posledice. Tendencija povećavanja fleksibilnosti rada i zapošljavanja dovodi do opšte nesigurnosti radnika, koji postaju ranjivi na recesiju, nedostatak stalnih izvora prihoda i rizik radnog mesta. Žene su ovim negativnim pojavama više izložene nego muškarci. Iako je povećano njihovo učešće u plaćenom radu i radu na neodređeno vreme, manje su zaštićene pravnom regulativnom i kolektivnim ugovaranjem i ranjivije u vreme ekonomske krize. Sa većim angažovanjem i prisutnošću na tržištu rada, vreme provedeno u radu u kući i briga o deci i dalje opstaju u istom obimu. U vreme ekonomske krize, žene su prinuđene da rade i na neformalnim poslovima, te značaj neplaćenog rada u porodici još više raste, što je posebno izraženo u zemljama u razvoju.

Klasični ekonomisti se u istraživanju globalizacije najčešće bave pitanjem dobiti koje žene ostvaruju od ekonomskog razvoja. Ekonomisti Svetske banke Dolar i Gati izvršili su regresionu procenu po zemljama i vremenskim serijama i došli do zaključka da razvoj povoljno deluje na rodnu ravnopravnost. Po njihovom tumačenju, društva koja ne ulažu u obrazovanje i zdravlje žena sporije napreduju (Dollar, Gatti, 1999:20). Međutim, nedostatak ovih nalaza je što su oni razmatrali samo jedan ograničen broj varijabli rodne ravnopravnosti, usredsredivši se na obrazovanje, a ne na tržište radne snage i njegove implikacije na položaj žena. Rezultati novijih istraživanja koja su pri Američkom nacionalnom birou za ekonomska istraživanja obavili Blekova i Brenardova o uticaju međunarodne trgovine na razlike u zaradama između polova u SAD, potvrdili su da je na tržištu rada, usled konkurencije uvoznih proizvoda, smanjena diskriminacija prema ženama (Black, Brainerd, 2002:24). Međutim, zastupnice strukturalističkog viđenja koje se zasniva na neprestanoj asimetriji moći i znanja, direktno osporavaju zaključke Blekove i Brenardove (van Staveren, Elson, Grown, Cagatay, 2007). One priznaju da je u SAD došlo do smanjivanja razlika u zaradama između polova,

ali nude drugačije objašnjenje. Tu se ne radi o smanjenju diskriminacije prema ženama, nego o procesu u kome je konkurencija uvoznih proizvoda dovela do, u prvom redu, smanjenja zarada muškaraca, a zatim i do pada zaposlenosti žena u proizvodnji tržišnih roba.

Teoretičari globalizacije smatraju da finansijska globalizacija kroz direktne investicije multinacionalnih kompanija pozitivno utiče na socioekonomski rast i razvoj tih zemalja i ekonomski status žena. Jedan od primera je fabrika kompanije *Victoria's Secret* u Indiji, gde većinu od 2600 radnika predstavljaju žene, koje primaju bolje plate, nego da su zaposlene u domaćim firmama. U razvijenim privredama u Singapuru, Maleziji i Južnoj Koreji, zahvaljujući globalizaciji, žene su bolje pozicionirane na tržištu rada, bolje plaćene i samostalnije nego što su ikad bile. Tercijalni sektor postaje vodeći zamajac u zemljama u razvoju, obezbeđujući bolje plaćene, sigurnije i dugoročnije poslove ženama. Nove tehnologije u proizvodnji, utiču na podizanje nivoa obrazovanja žena, što za posledicu ima smanjenje brojnosti porodice i veće uštede novca. Pojedini autori smatraju da uspon tercijalnog sektora, umrežavanje ekonomije i slom rigidnom socijalnog sistema, otvaraju političke i ekonomske mogućnosti za žene i manjinske grupe. Proučavajući odnos ekonomske globalizacije i statusa žena, na osnovu podataka iz 130 zemalja, između 1982. i 2003. godine, došli su do zaključka da se položaj žena znatno popravio, jer globalizacija pruža veće mogućnosti za obrazovanje, bolje plaćene poslove i napredovanje u karijeri (Richards, Gelleny, 2007:857; 971). Status žena procenjivan je na osnovu rodnog razvojnog indeksa (GDI – *Gender-related Development Index*) i indeksa rodnog osnaživanja (GEM – *Gender Empowerment Measure*). Prvi uključuje standard života, očekivani životni vek i stepen obrazovanja, a drugi participaciju u donošenju odluka u ekonomskim i političkim organizacijama, raspolaganje resursima i ostvarenu zaradu ili prihod. Uzeti su u obzir i indikatori koji se odnose na poštovanje ekonomskih, političkih i socijalnih prava žena. Na osnovu svih pokazatelja utvrđeno je da se u zemljama koje se brže ekonomski razvijaju i socijalni položaj žena rapidno poboljšava.

U literaturi egzistiraju različiti pristupi u posmatranju posledice delovanja finansijske i trgovinske globalizacije i rada Međunarodnog monetarnog fonda i

Svetske banke na socijalni status žena. Jedna struja zagovara stav da participacija na globalnom finansijskom tržištu poboljšava kvalitet života građana i žena, podstiče društvenu integraciju, podržava ženske investicije i zapošljavanje (Gray, Kittilson, Sandholtz, 2006). Suprotstavljena struja smatra da ekonomska globalizacija učvršćuje patrijarhalne institucije, povećava eksploataciju ženskog rada, produbljuje već postojeće nejednakosti i stvara nove. Stefani Seguino ne nalazi dokaze koji bi podržali stav da se socijalni status žena poboljšava u zemljama koje se brže razvijaju (Seguino, 2000). Regresionom analizom po vremenskim serijama, ona je došla do zaključka da je upravo rodna neravnopravnost doprinela ekonomskom razvoju u poluindustrijalizovanim zemljama. Niže zarade za žene stimulišu veće investicije u industriju i profitno orijentisani proces razvoja. Radi se zapravo o začaranom krugu eksploatacije, profita i društvenog razvoja, gde žene plaćaju visoku cenu opstanka.

Kao posledica sučeljavanja prethodna dva mišljenja, javila se i treća perspektiva, koja počiva na stavu da u ranim fazama razvoja, makro-patrijarhalne i mikro-patrijarhalne institucije ograničavaju mogućnosti žena da se zaposle, dok u kasnijem intervalu raste njihovo učešće na tržištu rada (Iversen, Rosenbluth, 2006). Odnos ekonomskog razvoja i rodnih razlika nije jednoznačan već prolazi kroz tri faze. U prvoj fazi, ekonomski rast poboljšava rodnu ravnopravnost, u drugoj jednakost opada, da bi u trećoj fazi opet došlo do porasta (Eastin, Pracash, 2013:156,157). Odnos ekonomskog razvoja i rodne ravnopravnosti opisuje model slova S. Ovaj pristup je u značajnoj meri prihvatljiv jer proces ekonomskog razvoja ne posmatra crno-belo, kao dobru ili lošu kategoriju, već kao kompleksan fenomen, a rodnu jednakost prati kroz čitav razvojni spektar. **Ekonomski, socijalni i politički napredak na različitim nivoima razvoja društva, reflektuje tenzije između normativne evolucije i ekonomskih imperativa na jednoj strani, i otpora struktura patrijarhalnog sistema na drugoj. Tako da mogućnosti za poboljšanje rodne jednakosti ne prate nužno porast ili pad ekonomskog razvoja. Ali je sasvim izvesno da porast zapošljavanja usled ekonomskog razvoja društva doprinosi većoj samostalnosti žena i pojačava njihovu moć rodnog prego-**

varanja kod kuće, što onda dalje potkopava sistem patrijarhalnih društvenih struktura i transformiše mapu muško-ženskih odnosa.

Feministička teorija i kritika globalizacije počiva na stavu da jača hegemonijski hipermaskulinitet koji predstavlja agresivan, brutalan i suparnički oblik dominacije proistekao iz ideologije kapitalizma, slobodnog tržišta i surove borbe “na život ili smrt” (Bakker, 2003; Ray, 2002; Benería 2003). Navode se primeri Latinske Amerike, Bliskog Istoka i Afrike, gde su žene imale vrlo malo koristi od liberalizacije tržišta i finansijskih investicaja. Posebno su kritici izložene multinacionalne kompanije, poput *Nike* ili *The Gap*, koje zapošljavaju žene u zemljama u razvoju u malim firmama kod kuće, čime se ostvaruju ogromne uštede u troškovima proizvodnje i ukida mogućnost sindikalnog organizovanja. Reduciranje socijalnih davanja i zapošljavanja u javnom sektoru tih zemalja, podstaknuto od strane Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke, dodatno opterećuje već devastiranu žensku populaciju. Shodno tome, niska cena rada predstavlja ključ ekonomskog uspona i razvoja azijskih zemalja (Seguino, 2000). **U osnovi ovakvog pristupa leži shvatanje da je bolje da žene budu eksploatisane, nego da budu isključene iz procesa rada. Time se daje legitimitet eksploataciji i neprihvatljivim uslovima u kojima rade. Zahvaljujući niskim ženskim nadnicama ostvarivani su niži proizvodni troškovi, veća konkurentnost na stranom tržištu i priliv stranih investicija.** Na globalnom nivou, žene u ukupnom broju industrijskih radnika retko dostižu 30-40%, dok je s druge strane, u izvozno-orijentisanim granama, naročito u proizvodnji tekstila, elektronskih komponenti i kožnih proizvoda, ovaj procenat u pojedinim slučajevima dostiže i 90%.³

U bivšim socijalističkim zemljama Istočne Evrope uticaj globalizacije na status žena je još kompleksniji. Na početku tranzicije žene su u visokom procentu učestvovala na tržištu rada. U Rusiji, Belorusiji, Ukrajini i baltičkim državama razlika između zaposlene ženske i muške radne snage iznosila je svega nekoliko procenata (UNIFEM, 2006). U Poljskoj, Mađarskoj, Rumuniji i Azerbejdžanu taj jaz je

³ Antiglobalisti ističu da postoji oko 1000 tih ekportnih profitnih zona u 70 zemalja sa 27 miliona radnika, među kojima su pretežno mlađe žene, koje rade u surovim uslovima za minimalne nadnice. Radni dan traje od 12 sati u Indoneziji do 16 sati u Kini (Klein, 2000).

bio nešto veći, no čak i to je bilo povoljnije nego, recimo u Francuskoj ili Sjedinjenim Američkim Državama. Žene su uglavnom imale sigurne poslove sa punim radnim vremenom, ali su nosile dvostruki teret rada od oko 70 časova nedeljno. Tranzicija ekonomije je drastično promenila strukturu poslova i umanjila sigurnost radnog mesta. Ženska radna snaga beleži konstantan pad od 1989. godine i početka transformacije tih sistema. Restrukturiranje privrede je dovelo do skoka nezaposlenosti, siromaštva i restauracije rodnih i klasnih razlika i tradicionalnih vrednosti. Ekonomska globalizacija je proizvela zone niskih nadnica, slabo plaćenih poslova i jačanje neformalne ekonomije. Pogoršava se položaj na tržištu rada, povećava jaz u platama i ograničava pristup kapitalu, resursima, mogućnostima kreditiranja. Privatizacija zdravstvenih i socijalnih sektora još više doprinosi pogoršanju statusa žena. Drastično opada participacija u političkim ustanovama predstavničke demokratije i na nacionalnom i na lokalnom nivou. Sve zemlje Istočne Evrope se suočavaju sa jačanjem maskulinog diskursa, mačoizma, seksizma i mizoginije u svim oblastima javnog i privatnog života. **Na globalnom nivou, migrantsku radnu snagu sve više čine žene iz bivših socijalističkih zemalja Istočne Evrope, koje budući da su zaposlene u uslužnom sektoru naročito osećaju posledice otvorenog trgovinskog sistema. Slobodna trgovina je doprinela povećanju učešća žena na tržištu rada, ali ne i njihovoj ravnopravnosti. Žene migrantkinje su nepresušni izvor radne snage, posebno u gradovima, kao baza za servisiranje globalne elite. To su pretežno privremeni, povremeni, sezonski poslovi, bez ugovora o radu i ugovaranja minimalne nadnice i bez sindikalne zaštite. Slabljenje državnih kompetencija i nepostojanje kontrole tokove kapitala, dovodi i do sve veće eksploatacije ženskog tela unutar globalne ekonomije. Globalizacija ubrzano doprinosi da žene postaju roba, dostupnija za prodaju, kupovinu, trgovinu i konzumiranje na međunarodnom tržištu.** One su izvozni artikl, mlade kupljene preko *Interneta*, glavni nosioci seksualne industrije u kojoj se ostvaruju ogromni prihodi, kojima se potom isplaćuju spoljni dugovi prema savetu Ujedinjenih Nacija, Svetske banke i Međunarodne organizacije rada (Hughes, 1999: 158; 167).

Rodno upravljanje i restrukturiranje rodni režima

Literatura koja se bavi prirodom rodnog upravljanja i transformacijom rodni režima je još uvek oskudna i uglavnom ostaje u domenu rodni studija i feminističke perspektive.⁴ Rodno upravljanje podrazumeva agregat rodni režima na nivou makropolitike i premeštanje fokusa sa nivoa države i vlade (*government*) na nivo sistema vladanja (*governance*) (Young, 2005). Specifična priroda rodnog upravljanja i društveno strukturisan koncept rodnog režima predstavljaju važna sredstva u sagledavanju i analizi rodne dimenzije procesa globalizacije. Koncept rodnog režima (*gender order*) se koristi da se ukaže na institucionalne prakse i oblike rodni sistema dominacije koji se konstituišu kao principi socijalnog poretka u svim društvima (Connell, 1987). Rodni režim se pre svega definiše kao sistem, a ne kao niz pojedinačnih fenomena koji se sporadično javljaju. Rodni režimi su relativno strukturirani odnosi između muškaraca i žena, muškosti i ženskosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i praksi (Blagojević, 2011: 14). Rodni režimi se različito interpretiraju u brojnim disciplinama društvenih nauka. Važno je razlučiti razlike u konceptualizaciji rodne nejaednakosti i slaganje različiti elemenata rodnog režima u skladu sa određenom političkom zajednicom. Po Silviji Volbi, rodni režim obuhvata četiri nivoa apstrakcije (Walby, 2004: 10). Prvi nivo je društveni sistem. Drugi se odnosi na prostor od privatnog ka javnom. Treći nivo je uslovljen ekonomskom i političkom situacijom i stepenom razvoja civilnog društva, dok četvrti obuhvata vladajuću socijalnu praksu. U svim industrijalizovanim zemljama se odigrava transformacija rodni režima od javnog ka privatnom, i to na tri načina, kao tržišno, *welfare* ili političko rešenje. Na primer, prvi tip je prisutan u Sjedinjenim Američkim državama gde tržište svojim mehanizmima omogućuje ženama da rade. Drugi tip egzistira u nordijskim zemljama, gde državni servis pomaže ženama da mogu da zadrže svoje poslove ili da nađu nove. Treći tip je karakterističan za Evropsku

⁴ Connell, 1987; 2000; 2005; Kimmel, Hearn, Connell, 2004; Meyer, Prugl, 1999; Ray, 2002; Nussbaum, 2003, Young, 2003; 2005.

uniju, gde se ukidanjem diskriminacije i socijalnom inkluzijom podstiče zapošljavanje žena.

Restrukturiranje rodni režima je vertikalno povezan proces sa ekonomskim, tehnološkim i političkim promenama na globalnom nivou. Promene rodni režima u razvijenim društvima impliciraju jačanje individualizacije, slabljenje patrijarhata, krizu rodni identiteta, muškosti i ženskosti. Rodni režimi u centru imaju veliki uticaj na one na periferiji i obrnuto. **Jedna od teorijskih konstrukcija koja je uspešno uvedena poslednjih godina u tumačenju efekata globalizacije u zemljama Istočne Evrope je koncept poluperiferije, socijalni hibrid koji sažima karakteristike i centra i periferije, u kome se neprestano odvijaju konflikti između modernizacije i tradicionalizacije, globalizacije i izolacije (Blagojević, 2009:33). Ključna posledica globalizacije na poluperiferiji je raz-razvoj, umesto društvenog razvoja, odsustvo strukturnih reformi sa dugotrajnim negativnim efektima (Blagojević, 2009:35,38).** Za rodne režime na poluperiferiji je karakteristična specifična kombinacija patrijarhalni odnosa i ideološki proklamovane rodne jednakosti, visok nivo eksploatacije ženskih resursa i samožrtvujuće ponašanje žena i u privatnoj i u javnoj sferi (Blagojević, 2009:43). Heteronormativni model rodni odnosa, identiteta i uloga uobličen u specifičnom modelu rodni režima u društvu poluperiferije, je ušao u fazu postepenog rastakanja. To se prepoznaje kroz ambivalenciju, ambigvitet, nesigurnost, nestabilnost i raznovrsnost diskursa o razlikama između rodova. U meri u kojoj se diskurzivno prevazilaze obrasci društvenog života, kojima se obnavlja rodna dihotomija, problematizuju se i prevazilaze rodni identiteti (Blagojević Hjuson, 2012:238).

Interakcija između državnih institucija koje brinu o rodni odnosima, kulturne definicije roda i istorijskih mogućnosti, čini poredak rodni upravljanja. On se stabilizuje kroz različite mikro i mezo prakse koje osiguravaju reprodukciju makro političkog poretka. Stabilizacija znači da je poredak rodni upravljanja dovoljno institucionalizovan kao „rezultat specifičnog istorijskog sistema akumulacije kapitala” (Connell, 1987). Žene i muškarci pregovaraju oko značenja rodni identiteta i bore se oko rekonfiguracije institucionalni odnosa. Interakcija javne i privatne sfere i upravljanja je važna, jer način na koji su one konstruisa-

ne pogadja žene. Medjutim, ne treba očekivati da upravljanje dovede u pitanje medjusobnu vezu između „javnog i privatnog patrijarhata“ (Walby, 1990). Rodno upravljanje je strukturalni proces koji podrazumeva i veće prisustvo žena na svim mestima gde se donose odluke i kreira javna politika, u političkim institucijama, nacionalnom zakonodavstvu, u ustanovama predstavničke demokratije. Medjutim, čak i u zemljama gde su žene dostigle kritičnu masu u parlamentima, nema ih na liderskim funkcijama u političkim partijama. I u sindikatima, iako čine većinu članstva, uglavnom bivaju isključene iz procesa odlučivanja. Unutar Evropske unije, svega 10% žena je uključeno u rukovodstva sindikata (European Women’s Lobby, 2013). Pošto je rodno upravljanje pod velikim uticajem globalnog tržišta, ono obuhvata i ekonomske institucije, gde su žene najviše marginalizovane. Malo ih ima u upravnim odborima, na rukovodećim pozicijama u velikim privatnim korporacijama i u vodećim međunarodnim finansijskim organizacijama. Ni u medijama žene ne prelaze nigde udeo u odlučivanju i rukovodjenju od 50% u Evropi i 30% van nje.

Poredak rodnog upravljanja u državama blagostanja postepeno zahvataju značajne promene na više različitih nivoa. Specifična odvojenost privatnog i javnog je i dalje obeležje svih *welfare* sistema. Medjutim, restrukturiranje globalne ekonomije postepeno potkopava takav poredak, preispitujući granice globalnog i lokalnog, privatnog i javnog. **Mogu se identifikovati četiri obrasca rodnih odnosa (Young, 2005). Model muškarca hranioca porodice postepeno odlazi u prošlost. Podvojenost privatne i javne sfere više ne reflektuje realno stanje. Rodna jednakost je u porastu kod pripadnika srednje klase, dok je porast nejednakosti uočljiv kod rasno, klasno i nacionalno ugroženih grupa. Posledice globalizacije nisu vezane samo za promenu uloge žene, već se i sistem muške dominacije urušava i slabi.** Brigit Jang identifikuje nekoliko aspekata u kojima globalna restrukturacija menja poredak rodnog upravljanja. Pošavši od toka svetskog finansijskog kapitala, područja koje je prilično zapostavljeno u rodnim studijama, utvrdila je da postoji jasna veza između drastičnog porasta broja žena u alternativnim oblicima preživljavanja i velikih državnih dugova (Young, 2003). Potom, neformalizacija novca i privatizacija socijalnih servisa su procesi koji

stvaraju novu vrstu nejednakosti među ženama različitih etničkih grupa, klasa i generacija. I konačno, stvara se nova rodna podela na one koji pripadaju svetu novca, a to su hiperaktivni muškarci i one koji ostaju u svetu rada, žene. Ove promene ne samo da imaju negativne konsekvence u odnosu na položaj žene, već istovremeno slabe i potkopavaju lokalne patrijarhalne kulturne veze i obrasce.

Tekuća globalna transformacija podrazumeva izmeštanje klasične socijalne države blagostanja ka takmičarskoj državi. Ta transformacija uključuje tržišta, regionalne entitete, rodno je strukturisana i dovodi do promene poretka rodnog upravljanja. Feministkinje sedamdesetih godina su se žalile da se država previše trudila da demokratizuje odnose sa društvom, dok devedesetih protestuju da je intervencija države na tom polju nedovoljna ili gotovo nikakva (Rowbotham, 1996:5). **U trostrukom odnosu prema državi blagostanja, kao partnerke, korisnice i radnice, žene su posebno pogođene globalnom ekonomskom krizom. Kao pripadnice novih generacija prekarijata, žene žive u velikoj ekonomskoj nesigurnosti, prinuđene da rade prekovremeno ili da brzo menjaju poslove na tržištu rada (Bourdieu, 1999).** To međutim nije praćeno i podržano adekvatnim modelom socijalne politike i javnim servisima, što je dovodilo gotovo do kolapsa države blagostanja. Sve većom restrikcijom javnih servisa žene su višestruko kažnjene. Smanjenje troškova u zdravstvenom i socijalnom sektoru i obrazovanju, prebacuje teret obaveza isključivo na žene. Servisi postaju deo nemonetarizovane privatne sfere, što dovodi do smanjenja mogućnosti za integraciju niže obrazovanih žena na tržište rada. Žene gube i poslove u državnim službama. Stoga je debata, koja se u poslednjoj dekadi vodi u akademskim krugovima o sve većoj potrebi za isplaćivanjem bazične zarade (*universal basic income; citizen's income; demogrant*) svim građanima od strane države, bez obzira na socijalni status i zaposlenost, posebno važna u kontekstu neplaćenog ženskog kućnog rada i ekonomije staranja, odnosno kroz prizmu rodne i feminističke perspektive (McKay, 2005; 2007).

Društveno blagostanje ozbiljno biva dovedeno u pitanje, a globalizacija i država ulaze u odnos sve veće kolizije. Neoliberalni diskurs reprivatizacije potkopava dosadašnji koncept društvenog blagostanja. Slabljenje javnog servisa zači da

su ojačali drugi centri moći u državi, oni koji su u vezi sa globalnim finansijskim kapitalom i ekonomskim interesima (Sassen, 2000). Postepeno dolazi do erozije legitimiteta socijalnog sistema. Nakon drugog svetskog rata, u većini zemalja se opšta socijalna zaštita unutar države blagostanja smatrala dugoročnim ciljem i osnovom dobrog funkcionisanja tržišta rada. Raspad ovog modela je posledica mnogih faktora, uključujući porast troškova socijalne zaštite, porast stope nezaposlenosti i porast javne potrošnje koja postaje teret za produktivno investiranje. Privatizacija socijalne zaštite i individualizacija sigurnosti zavise od doprinosa i primanja radnika. **Iako oslabljen, welfare sistem u Evropi još uvek na određeni način uspeva da obezbedi mere kojima se ublažavaju efekti ekonomskog restrukturiranja. Međutim, nova radnička klasa postindustrijske Evrope ili prekarijatski pokret je već stvoren, a dominacija žena migrantkinja zaposlenih u ekonomiji nege i staranja je očigledna.** U Americi je situacija još teža, jer welfare sistem praktično ne postoji. Na primer, samohrane majke ne dobijaju pomoć, već su prinuđene da traže plaćeni posao, ma koliko to koštalo i njih i njihovu decu (Acker, 2003:20). **Stoga je ključno pitanje kojim će se baviti sledeće generacije istraživača, kako se problem reprodukcije i socijalnog blagostanja može rešiti u globalnoj ekonomiji bez granica? Koncept garantovanog univerzalnog bazičnog prihoda za sve građane je jedno od mogućih rešenja, koje još nije zaživelo, ali su države poput Švajcarske i Finske već najavile da bi mogle uskoro da krenu sa tom praksom.**

Feminizacija rada i zapošljavanja je značajan aspekt procesa globalizacije koji se manifestuje na tri načina. Prvo, kao porast broja zaposlenih žena na globalnom nivou, kako u „prvom“ tako i u „trećem“ svetu. Potom, kao neformalizacija rada kroz porast privremenog, povremenog, nezaštićenog rada i samozapošljavanja. Treće, kao aspekt redefinisavanja produktivnog i reproduktivnog rada. Neformalna ekonomija, feminizirana i polno segregirana, kao što je trgovina seksualnim ili kućnim uslugama i neplaćen rad u kući, predstavljaju značajan aspekt globalizacije, koji retko dobija zasluženno mesto i prostor u akademskim raspravama. Neformalna ekonomija je dovela u pitanje odnos proizvodne i reproduktivne ekonomije. Dnevni ženski rad je rad u tri smene, kombinacija formalne,

neformalne i porodične ekonomije. Kako uloga muškarca hranitelja porodice sve više bleedi, tako su žene primorane da zarađuju i u javnoj i u privatnoj sferi. Koncept regularne, formalne ekonomije nije više adekvatan za definisanje novih oblika feminizacije rada.

Prema mišljenju feministički orijentisanih autorki, evropska perspektiva treba da ima u vidu iskustvo na koji način su rodni režimi rekonfigurisani u vreme azijske krize 1997/98 godine (Truong, 2000; Seguino, 2000). U datim okolnostima identifikovane su četiri vrste odnosa: žene zarađuju, ulaze u formalni sistem nadnica i zaštite; prihvataju privremene i neregularne poslove u sivoj ekonomiji; ostaju zavisne domaćice, odgovorne za održavanje i brigu o radnoj snazi, uz neplaćeni rad; i konačno, postaju plaćene reproduktivne radnice u seksualnoj industriji, industriji zabave i domaćim uslugama (Truong 2000:161). **Specifična rodna ideologija i poredak se zasnivaju na glorifikaciji potčinjenosti i žrtvovanja žena koje se smatraju vrlinama u istočnoazijskim društvima. Posebno je važan značaj konfučijuanske tradicije i patrijarhalne porodične strukture kao institucionalne baze za diskriminaciju žena koja prožima sve političke, socijalne i ekonomske strukture. Ženska potčinjenost u rodnom režimu istočne Azije je ključna za razumevanje uspona tih ekonomija.** Prelazak sa uvozno na izvozno orijentisanu strategiju vodio je povećanom uključivanju žena na tržište rada. U Koreji je stopa zaposlenosti žena povećana sa 36% 1963. na 50% u 1996. godini (Seguino, 2000: 27). Integracija ženske radne snage je bazirana na nejednakim platama. Niske plate žena su snižavale troškove rada, čime je u spoljnoj razmeni omogućeno da se kupuje kapital i roba, investira i podiže produktivnost. Ova diskriminatorna praksa je bila moguća jer su društvene norme prisilile žene da prihvate nizak društveni status.

Porast siromaštva u periodima krize je rodno strukturisan. Žene ne upravljaju proizvodnim resursima i nemaju kontrolu nad proizvodnjom, a suočavaju se i sa nestašicom vremena. Socijalna zaštita i pomoć ne uzima u obzir promene u društvenim i rodnim odnosima. Manja direktna kontrola nad prihodima podriiva pregovaračku moć žena u domaćinstvu. Kada žene imaju direktne koristi od ekonomske reforme i liberalizacije, u proširenju izvozne proizvodnje, većim

zaradama i boljem nastupu na tržištu rada, to ostvaruju isključivo u kontekstu diskriminatornih praksi i teških uslova rada. Siromašnim ženama te beneficije nisu dostupne. Brojna ograničenja limitiraju stepen do kog su žene spremne da povećaju svoj učinak ili da na tržištu prodaju svoj rad. Ova ograničenja obuhvataju vremenske limite povezane sa teretom reproduktivnog rada, nedovoljno upravljanje resursima (zemljištem, kapitalom, radom) zbog ograničenih prava na imovinu, odnose moći u domaćinstvu i rodna predubedenja u tržišnim sistemima (informacije, saobraćaj, krediti). Međutim, procesi ekonomske globalizacije na izvestan način mogu da pomognu ženama da osvoje mogućnosti sticanja i kontrolisanja prihoda i da se na taj način otrgnu od patrijarhalnih struktura društva.

Globalne promene utiču na rekonfiguraciju rodnih identiteta. Destabilizacija rodnog identiteta i muškaraca i žena predstavlja jednu od krucijalnih posledica krize globalnog upravljanja. Za mnoge žene je veća mogućnost zapošljavanja prilika za širu autonomiju i izlaz iz dugotrajne potčinjenosti. Za druge, pak, te promene donose veću nesigurnost, teškoće da se izbore sa potrebama porodice i nemogućnost da se osamostale i napuste nasilne partnere. Budući da siguran posao i dobra zarada predstavljaju temelje maskuliniteta, on biva značajno ugrožen nemogućnošću da se do takvih poslova dođe u vremenima krize. Prema nalazima istraživanja rodnog barometra u Srbiji 2011. godine, Marina Blagojević Hjuson zaključuje da su muškarci u priličnoj meri traumatizovani ulogom „hranilaca porodice“, jer u jeku retradicionalizacije i repatrijarhalizacije, imaju veoma ograničene mogućnosti u javnoj sferi da ostvare tu ulogu (Blagojević Hjuson, 2012:229). Njihova rodna uloga je u velikoj meri ispražnjena i uzdrmana i uz jačanje egalitarnosti u privatnoj i javnoj sferi, doprinosi jačanju patrijarhalnih ideologija. Neprilagođenost muškaraca ispoljava se intenzivno u odnosima vezanim za partnerstvo, a naročito za roditeljstvo, gde se kreće u rasponu od nemanja dece, do nepreuzimanja podjednake odgovornosti za roditeljstvo, kada je reč o staranju o deci i plaćanju alimentacije.

Globalne promene redefinišu i normativno-vrednosni okvir iz koga se izvode predstave o ženama u javnom životu. Na primer, žene trećeg sveta se smatraju jeftinom radnom snagom, izdržljivom i sposobnom za duži iscrpljujući rad i ru-

tinske poslove. U razvijenim zemljama, pak, forsira se koncepcija zasnovana na seksualnom segregaciji i stereotipima o samostalnim, uspešnim, mladim ženama, koje su uprkos brojnim preprekama dospele na vrh hijerarhijske lestvice u poslovnom svetu (Vidmar Horvat, 2005). U tranzicionim zemljama i društvima poluperiferije, predstave o ženama su vezane su za prelazak na tržišni kapitalizam, marketizaciju i merkantilni odnos prema sopstvenom telu i identitetu, i preplavljene diskriminirajućim, seksističkim i mizoginim sadržajima.

Da bi se svi ovi problemi nastali kao posledica uticaja globalizacije na ekonomski, politički i kulturni položaj žena rešavali, neophodna je strategija rodne ravnopravnosti na nacionalnom nivou. Potrebno je da se rodna pitanja uključe u sadržaj svih programa strukturalnih ekonomskih reformi, kako putem rodno sveznog ekonomskog planiranja, tako i putem povećanja odgovornosti javne politike prema ženama. Takođe je važno praćenje uticaja ekonomskih politika putem primene rodni budžeta i analize troškova po osnovu roda. Nužna je i reforma socijalne politike koja bi uzela u obzir promene u odnosima u domaćinstvu, i implementaciju mehanizama za rodnu ravnopravnost. Iako globalno tržište jača, država treba i dalje da nosi glavnu ulogu u obezbeđivanju jednakih mogućnosti i stabilizaciji rodne ravnopravnosti. Kakav će biti odgovor na intervenciju države, strategiju i mehanizme rodne ravnopravnosti, zavisi prevashodno od stepena obrazovanja, materijalnog i ekonomskog statusa i kulturnog položaja žena u društvu.

ŽENE U POLITICI – OD AKTIVIZMA DO POLITIČKE MOĆI

“Ako ne ja, ko će? Ako ne sada, kada?” – Emma Watson

Politika se oduvek smatrala borbom muškaraca za osvajanje moći. Poluge vlasti su dizajnirali i njima upravljaju i kontrolišu ih muškarci. Međutim, u dvadesetprvom veku je sve prisutnije mišljenje da bi učešće većeg broja žena u političkim institucijama znatno promenilo prirodu reprezentativne demokratije, revitalizovalo i unapredilo sistem upravljanja i odlučivanja. Participacija žena u političkim institucijama je složen i multidimenzionalan proces koji se može posmatrati na tri različita strukturna nivoa. Na institucionalnom nivou, kao promovisanje rodne svesti i formiranje predstavničkih tela prijemljivih za žene. U domenu reprezentacije, kao kontinuirani izbor žena u parlament, podsticanje njihove kandidature i promovisanje rodne jednakosti u izbornom zakonodavstvu. I konačno, na diskurzivnom nivou promenama u parlamentarnom i političkom jeziku, javnom obraćanju i medijskoj reprezentaciji žena. Ovakvo tumačenje političke participacije potiče iz političke teorije i prakse razvijenih demokratskih sistema anglosaksonskog područja.

Politička participacija i politička reprezentacija su dva različita problema. Participacija je neopohodan, ali ne i dovoljan uslov za reprezentaciju. Međutim, reprezentacija ne proizilazi automatski iz participacije. Dobar primer je činjenica da su žene širom sveta učestvovala u političkim i društvenim pokretima u kriznim vremenima, ali nakon ostvarenih promena su se uvek povlačile iz oficijelne, institucionalne politike i javnog života. Povećanje proporcionalnog učešća žena u telima predstavničke demokratije je deo šireg problema koji obuhvata promene u političkom sistemu i političkoj kulturi, i uspostavljanje idejnih i ideoloških obrazaca, koji se temelje na stanovištu da je politička aktivnost žena prihvatljiva i poželjna. **Bez uzimanja u obzir šireg društvenog konteksta, ekonomskog i političkog razvoja društva, koji uslovljavaju obim i načine na koje se žene mogu baviti politikom, sam zahtev za brojčanim, deskriptivnim ili suštinskim, substancijalnim povećanjem broja žena u političkim institucijama ostaje na deklarativnom nivou. Isto tako, kvantitativna reprezentacija gubi na značaju ukoliko nije istovremeno i kvalitativna, odnosno ako se stavovi i mišljenja žena ignorišu ili nedovoljno uvažavaju u procesima odlučivanja i rukovođenja.**

Determinante političke participacije

Prema fokusu istraživanja mogu se izdvojiti tri grupe prepreka za političku participaciju žena (Siročić, Sutlović, 2013, 44). Većina istraživača usmerava pažnju na politički sistem, institucionalne i legislativne mehanizme, pitanje njihove propusnosti i unapređenje funkcionalnosti (Caul 1999; Childs 2008; Matland 2010; Krook 2010; Kittilson 2008; 2010; 2011). Znatno manje zastupljenu grupu predstavljaju autori koji se fokusiraju na socio-ekonomske prepreke, materijalne uslove i širi društveni kontekst (Walby 1990, 2005; Verba, Schlozman, Burns 1997; Phillips 1999). Treću skupinu čine oni koji razmatraju ideološke i psihološke prepreke (samopouzdanje, ambicija, patrijarhalni kulturni obrasci, tradicionalne rodne uloge) (Norris, Inglehart 2003; Lovenduski 2005; Wolbrecht, Campbell 2007; Lawless, Fox 2007; 2008; 2010; 2011).

Nizak nivo učešća žena u političkom i javnom životu je posledica, u prvom redu, socio-ekonomskih uslova, polne segregacije na tržištu rada, razlika u zaradama i feminizacije siromaštva. Zatim, drugu skupinu socijalnih faktora po važnosti predstavljaju dis/balans između radnih i porodičnih obaveza, neplaćeni rad i ekonomija staranja u domaćinstvu, učešće u sivoj ekonomiji, "trostruka" opterećenost, i smanjenje pomoći socijalne države. Treća i ne manje značajna grupa faktora su obrazovanje, profesionalna pripadnost i socijalni kapital. Rezultati pojedinih istraživanja potvrđuju tezu da zemlje sa većim izdvajanjima iz budžeta za javnu potrošnju, posebno za obrazovanje, imaju i veći broj žena na funkcijama u politici (Leinert Novosel 1999,13). Ustanovljena je i visoka korelacija između samostalnih, visokokvalifikovanih profesija, poput lekara i advokata, kao i administrativnih i rukovodećih zanimanja, sa brojem žena u parlamentu (Leinert Novosel 1999, 14). Navedene korelacije upućuju na značaj i instrumentalizaciju socijalnog kapitala koje pomenute profesije sa sobom nose, kao i na njihovu klasnu pozicioniranost u društvu. Žene koje se kandiduju za političke funkcije uglavnom potiču iz redova zaposlene i visoko obrazovane populacije, i sve više iz politički prohodnih zanimanja, u sektoru pravosudja, biznisa i obrazovanja (Lawless, Fox 2010, 315).

Povećanje učešća žena u izvršnim odborima velikih korporacija, banaka, osiguravajućih kompanija i telekomunikacionih firmi, ima udela u porastu broja žena u predstavničkim telima demokratskih institucija i *vice versa*. **Međutim, još pre dvadesetpet godina je ustanovljeno da je sindrom "staklenog plafona", koji podrazumeva nevidljivu, ali gotovo neprobojnu granicu koja žene u profesionalnom životu deli od uticajnih pozicija i stvarnog napretka u karijeri, glavni razlog malog broja žena uključenih u politiku (Lorber 1994, 227). Žene ne mogu da napreduju u karijeri zbog nevidljivih veštačkih barijera, koje počivaju, pre svega, na stereotipima i predrasudama i ideološkim stavovima koji se reprodukuju u patrijarhalnom sistemu vrednosti i nisu vezani samo za vrh piramide moći, već i za središnje upravljačke pozicije, posebno kad je reč o manjinskim društvenim grupama.** Istraživanje uticaja broja žena na menadžerskim i upravljačkim pozicijama i političke ideologije parlamentarnih partija na

participaciju žena u više evropskih zemalja, potvrđuje da ovi faktori, uz proporcionalni tip izbornog sistema i tradiciju prava žena da glasaju i budu birane na izborima, predstavljaju glavne determinante političke reprezentacije (Stockemer 2008, 71). Svi ostali faktori su imali znatno manji uticaj.

U političkoj teoriji proporcionalni izborni sistem se smatra ključnim faktorom za regrutovanje većeg broja žena u skupštini (Matland, 1998; Pajvančić, 2012). Za ove izborne sisteme karakteristično je kandidovanje po listama i izbor većeg broja poslanika u jednoj izornoj jedinici, čime se ostvaruju realniji izgledi da će sastav parlamenta odraziti ravnomerniju zastupljenost oba pola. Takođe, zatvorene i strogo strukturisane kandidatske liste, na kojima je rezervisano treće mesto i potom svako naredno treće mesto, u slučaju ako je kvota utvrđena na najmanje 30% za kandidate manje zastupljenog pola (dvostruka kvota), pružaju veće izgledе ženama u utakmici za osvajanje poslaničkih mandata (Pajvančić, 2012). Potom, neophodno je poštovanje pravila da se mandati koje je osvojila kandidatska lista dodeljuju po redosledu po kome su imena kandidata navedena na listi, i da se prilikom zamene poslanika kome je, iz različitih razloga prestao mandat, a koji predstavlja manje zastupljeni pol, mandat dodeljuje takođe kandidatu manje zastupljenog pola (trostruka kvota) (Pajvančić, 2012). Prisustvo žena u skupštini određuje i nivo stranačke kompetitivnosti, odnosno broj partija u skupštini i njihove ideološke različitosti (Matland, 1998; Lovenduski, Norris, 1995). Konačno, proces selekcije, nominovanje i kandidovanje za političke funkcije od strane političkih partija i podrška od strane lidera stranaka, predstavljaju poslednje vrlo važne korake u promovisanju političke participacije žena kroz direktno učešće na izborima.

Političko znanje i iskustvo je jedan od bitnih faktora koji određuje stepen političke kompetencije i efikasnosti, važnih pretpostavki participacije i dobre političke reprezentacije. Što je viši nivo znanja, viši je i stepen političke participacije (Verba, Schlozman, Brady, 1995; Burns, Schlozman, Verba, 2001). Na osnovu longitudinalne studije izbornog ponašanja u Sjedinjenim Američkim državama, od 1984. do 2000. godine, utvrđeno je da što je viši nivo znanja to su rodne razlike manje u pogledu glasačke kulture, učešća u kampanjama, političkim skupovima i kandidovanju za predstavničku funkciju (Ondercin, Jones-White 2011:

675). Opšte je mesto u političkoj teoriji da su muškarci politički obrazovaniji i bolje informisani od žena, odnosno da njihovo političko iskustvo uslovljava drugačije političko znanje. Ove razlike nisu uvek jako izražene, ali su konstantne i dugoročne i predstavljaju važan ograničavajući faktor kada je u pitanju politička participacija žena (Dolan 2011: 105). Rodne razlike u pogledu interesa za politiku i informisanosti reflektuju istorijsku udaljenost žena iz javnog života, razlike u političkoj socijalizaciji i shvatanju politike kao profesije, efekte grupne pripadnosti ili članstva u političkoj organizaciji (Verba, Burns, Schlozman 1997: 1051; Dow 2009: 132). Na osnovu različitog nivoa i kvaliteta znanja proizilaze određene političke preferencije i prioriteti, koji se formiraju kroz proces političke socijalizacije, u porodici, sistemu obrazovanja, u medijama i direktno utiču na proces formiranja i oblikovanja političkog identiteta i prakse pojedinca (Čičkarić 2005; 2006).

Po mišljenju jednog broja autora, psihološki faktori, kao što su samopouzdanje i ambicija žena da se kandiduju za političku funkciju, presudno utiču na odluku da se uključe u izbornu utakmicu (Lawless, Fox 2007, 148). I žene i muškarci se oslanjaju na iste faktore kada procenjuju uspešnost kandidata, ali žene češće smatraju da te kriterijume ne mogu da ispune. Sumnjaju u svoje sposobnosti, znanje i iskustvo i zbog toga ređe dobijaju partijsku podršku i ostvaruju saradnju (Lawless, Fox 2007, 85, 97). Ovi nalazi su značajni zbog toga što ukazuju da ženama, iako poseduju iste kvalifikacije, obrazovanje i socijalni kapital kao muškarcima, pre svega nedostaju samopouzdanje, ambicija, kompeticija i želja da rizikuju (Fox, Lawless 2011, 59). Čak i žene koje imaju dobre političke veze nisu spremne da se više puta kandiduju i osvoje podršku birača (Fox, Lawless 2010, 322). Novija studija, urađena na Univerzitetu Helmut Šmit u Hamburgu, svedoči da žene pokazuju interesovanje da budu liderke, ali se retko usuđuju da to čine, jer u poređenju s muškarcima, imaju veće blokade kada treba da projektuju svoju moć. **Žene sumnjaju u sebe čak i kad imaju 95 % kvalifikacija potrebnih za neki položaj (Felfe, 2013). Ovaj psihološki fenomen nazvan “efekat Trnove Ružice” ogleda se u čekanju, a ne u traženju prilika u životu. Druge dve greške koje žene često čine jesu izbegavanje da “igraju igrice”, kojima muškarci u profesionalnom svetu odmeravaju svoje mogućnosti i da neguju mreže neformalnih**

kontakata (izlasci s kolegama u kafanu, održavanje kontakata s poznanicima iz škole i sa studija, kolegama iz struke). Iskustvo pokazuje da o unapređenju, u profesiji ili u politici, često odlučuju neformalni kontakti i veze.

Muškarci i žene se razlikuju prema kalkulaciji dobitaka i gubitaka vezanih za političku kandidaturu. Žene češće odustaju od trke za osvajanjem mesta u parlamentu, smatrajući da će izgubiti bitku. U pitanju je tradicionalni patrijarhalni obrazac socijalizacije koje se generacijski reprodukuje i koji uprkos napretku položaja žene u društvu, i dalje istrajava. Snagu socijalizacijskog efekta potvrđuje i najnovije istraživanje pomenutih američkih autora, među studentskom populacijom, gde je identifikovano pet socijalizacijskih faktora koji utiču na formiranje rodni razlika u obrascima političke participacije (Lawless, Fox 2013, 6). Mladići se češće u procesu porodične socijalizacije upoznaju sa mogućnostima profesionalne karijere u politici. Oni se znatno češće u organizovanim sportskim aktivnostima takmiče i pobeđuju. Studentkinje su slabije informisane i redje diskutuju o politici u porodici i medju vršnjacima. Znatno redje dobijaju podršku porodice da se kandiduju za političke funkcije, i češće misle da nisu kvalifikovane da se bave tim poslom. Mladići i devojke imaju i drugačije shvatanje politike. Ove se razlike uspostavljaju znatno pre nego što odrastu i steknu pravo da glasaju na izborima i rezultat su procesa političke socijalizacije koji počinje još u detinjstvu i odvija se čitav život (Fridkin, Kenney 2007, 133).⁵

Razlike u glasačkom ponašanju muškaraca i žena, na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou, nisu ustanovljene, ali kada je reč o vrsti političkog aktivizma i aktivnosti, situacija je suprotna. Žene su uvek više zainteresovane za aktivnosti orijentisane prema konkretnom povodu, kao što je potpisivanje peticija ili bojkot odredjenih proizvoda iz etičkih razloga. Ređe su orijentisane prema aktivnostima u formalnoj, institucionalnoj politici, kao što su članstvo u strankama, učešće u političkim kampanjama, doniranje i volontiranje u prikupljanju sred-

⁵ Ovi nalazi se poklapaju sa rezultatima jednog ranijeg istraživanja koje sam sprovela medju srednjoškolicima i njihovim roditeljima u Beogradu, gde je takodje ustanovljeno da je rodna socijalizacija u porodici od ključnog značaja za oblikovanje političkog identiteta. Posebno je identifikovan uticaj majke na odnos i stavove ćerki prema aktivizmu i aktivitetu, gde se model političke participacije linearno nasledjuje (Čičkarić 2004; 2005; 2006).

stava za kandidovanje za političku funkciju (Norris, Lovenduski, Campbell 2004, 7). Paradoksalno, iako bolje socijalno povezane i provodeći više vremena u neformalnoj komunikaciji, žene su ipak manje aktivne u svim vidovima društvenih organizacija i asocijacija. Ove razlike se duguju sociokulturnim faktorima i imaju istorijski, generacijski i globalni karakter (Inglehart, Norris 2003, 8).

Kada je reč o liderstvu, razlike između muškog i ženskog modela rukovođenja su često predmet istraživanja u oblasti socijalne psihologije i političke sociologije. Prema teorijama rukovođenja identifikovana su dva tipa ženskog liderstva. Prvi podrazumeva ženu koja se ponaša kao muškarac, što izaziva uglavnom kontradiktorne reakcije. I drugi, koji insistira na kvalitetu razlike između muškog i ženskog liderstva, drugačijem pristupu ljudima, odnosima i problemima. Pojedini istraživači smatraju da žene šalju drugačije poruke vladajućoj eliti nego što to čine muškarci. **Prema njihovom shvatanju ženski politički stil karakterišu: političke tvrdnje utemeljene na konkretnom iskustvu; govor koji ističe važnost odnosa među ljudima; govor kojim se izražava da je moć samo način da se nešto promeni i da se deli sa drugima; holistički pristup politici i stavljanje tipično ženskih tema u prvi plan diskusije (Blankenship, Robinson 1995, 353).**

Muškarci i žene se razlikuju i prema motivaciji, pristupu pregovaranju i načinu rešavanja problema (Pološki Vokić, Bulat 2013, 7). **Žene se orijentišu na procese i međuljudske odnose, a muškarci na zadatke i rezultate. Žene brinu o tome kako ljudi tretiraju jedni druge, dok su muškarci usredsređeni na realizaciju i ostvarenje cilja. Muškarci nerado priznaju greške, dok žene smatraju da je grešiti prirodno. Žene probleme rešavaju intuitivno, dok muškarci češće odlučuju racionalno i analitično. Žene razgovaraju u cilju sklapanja društvenih kontakata, dok muškarci nastoje da reše probleme, prikupe informacije, postignu neki cilj, daju savete i da se pohvale. Žene su, za razliku od muškaraca, aktivni slušaoci u razgovoru. Muškarce prvenstveno motivišu ekstrinzični činioci kao što su novac, priznanje, moć, status, ugled, napredovanje, dok žene motivaciju nalaze među intrinzičnim faktorima, poput društvenih kontakata, pomaganja drugima da zadovolje svoje potrebe, saradnje sa drugim ljudima, samoispunjenja i zadovoljstva poslom.** Navedene psihološke i kulturološke raz-

like su odgovorne za posve drugačiji stil i kvalitet rukovodjenja i odlučivanja koji žene unose kada uđu u političku arenu.

Participacija u parlamentu

Iako su žene u mnogim zemljama već imale pravo glasa i pravo da se kandiduju na izborima, naučnici su još sredinom prošlog veka dokumentovali njihovu podzastupljenost na političkim funkcijama (Duverger 1955; Kirkpatrick 1974; Epstein, Coser 1981; Lovenduski, Hills 1981).⁶ U posljednje dve decenije beleži se nagli skok inzeresovanja za istraživanje ove pojave, koji je delimično podstaknut i porastom učešća žena u političkim institucijama. Naročito je primetno povećanje broja izabраниh predstavnica u parlamentima u pojedinim regionima sveta na prelazu dva veka (tabele 2).

Tabela 2. *Poređenje procenta žena u parlamentima po regionima 1955 – 2005*

	1955	1965	1975	1985	1995	2005
Skandinavija	10.4	9.3	16.1	27.5	34.4	38.2
Zapadna Evropa i Severna Amerika	3.6	4.0	5.5	8.6	12.8	22.7
Istočna Evropa	17.0	18.4	24.7	27.0	8.4	15.7
Latinska Amerika	2.8	2.7	5.2	8.1	10.0	17.1
Afrika	1.0	3.2	5.3	8.0	9.8	16.3
Azija	5.2	5.3	2.8	5.6	8.8	15.3
Bliski Istok	1.2	1.2	2.9	3.5	3.9	8.1

Izvor: *Inter-Parliamentary Union. 2014. Women in Parliaments 1945 – 2005. Geneva.*

⁶ Novi Zeland je 1893. bio prva zemlja koja je ženama dala pravo glasa, a Finska je prva država koja je 1906. godine usvojila oba demokratska prava za žene – da biraju i da budu birane na izborima. U 21. veku 95 zemalja garantuje ženama oba fundamentalna prava demokratskog društva.

Sredinom prošlog veka u zemljama socijalističke Evrope nivo učešća žena u parlamentima je bio najveći u svetu. Taj primat se održao do osamdesetih godina, kada je participacija izjednačena sa skandinavskim zemljama. Devedesetih godina, u vreme postsocijalističke tranzicije procenat se drastično smanjuje na svega 8.4%, dok u Skandinaviji raste na 35%. Danas je broj žena koje su izabrane u parlamente Istočne Evrope izjednačen sa brojem u azijskim, afričkim i latino-američkim zemljama i manji je nego u većini zemalja Evropske unije. **Brojevi nedvosmisleno pokazuju da dosadašnji nalazi o tome kako niža stopa prirodnog priraštaja, veća izdvajanja za javnu potrošnju, visoko obrazovanje, te viši udeo žena među radno aktivnom populacijom (pogotovo na menadžerskim pozicijama) deluju pozitivno na političku participaciju žena, više nemaju čvrsto uporište u praksi (Leinert Novosel 2007).** Učešća žena u parlamentima na globalnom nivou je značajno poraslo i varira od oko 16% u arapskom svetu do 42% u nordijskim zemljama. Broj žena u parlamentima Severne i Južne Amerike je veći nego u Evropi, dok je broj žena u parlamentima sub-saharske Afrike danas skoro isti kao i u Evropi bez nordijskih zemalja (tabela 3).

Tabela 3. Procenat žena u parlamentima po regionima 2014. god.

	Donji dom	Gornji dom	Oba doma kombinovano
Nordijske zemlje	42.1	---	---
Severna i Južna Amerika	25.2	25.3	25.2
Evropa (Nordijske zemlje)	25.1	22.8	24.6
Evropa (bez Nordijskih zemalja)	23.5	22.8	23.3
Sub-saharska Afrika	22.9	19.8	22.5
Azija	18.9	13.9	18.4
Arapske zemlje	17.8	7.7	15.9
Pacifičke zemlje	13.4	38.6	16.2

Izvor: Inter-Parliamentary Union. 2014. *Women in National Parliaments. World Average.* Geneva.

Regionalne razlike u procentualnom učešću žena se najviše duguju kontekstualnim faktorima, koji direktno utiču na kreiranje modela političke participacije. Socijalne, političke i kulturne prepreke su prisutne u svim sredinama, a stepen njihovog ispoljavanja je određen tipom političkog ustrojstva, izbornog sistema, političke kulture, stepenom ekonomskog razvoja, tradicijom i kulturnim nasljedjem zemlje. Uzroke niskog nivoa participacije treba tražiti u strukturi društva koje generiše ekonomsku subordinaciju žena, stereotipe i predrasude o rodnom ulogama, i nejednakosti u institucionalnoj, zakonodavnoj, normativnoj i vrednosnoj sferi. Na primer, patrijarhalni stavovi, posebno oni koji se temelje na religijskim osnovama, i to u zemljama u kojima je Islam dominantna religija, predstavljaju veliku kočnicu za angažovanje žena u politici. Žene su u Turskoj dobile pravo glasa 1934. godine, ranije od žena u većini evropskih država, ali je njihovo učešće u parlamentu do 2007. iznosilo 4.6%, a od 2007. 9.1% žena. Međutim, jedno novije istraživanje glasačke percepcije i ponašanja kandidata u Turskoj, kao prepreke za veću participaciju žena u politici navodi faze partijskog regrutovanja, selekcije i nominacije kandidata za političke funkcije, a ne tradicionalne, patrijarhalne i religijske stavove birača (Matland, Tezcur 2011, 365).

Veći broj žena u parlamentu može da utiče na kvalitet javnih politika i promene vrednosno-normativnog okvira društva. Rodne razlike su najuočljivije na nivou vrednovanja tema o kojima se diskutuje i donose zakoni u skupštini. Intervjui sa izabranim parlamentarnim predstavnicima od južne i severne Amerike do Evrope, potvrđuju da žene više vrednuju probleme ljudskih prava, rodne ravnopravnosti, brige o porodici, zdravstvene i socijalne zaštite i ekologije, nego što to čine muškarci (Campbell 2004, 41). Veći broj žena u parlamentu takođe može da doprinese bržem usvajanju mehanizama neophodnih za uspostavljanje rodne ravnopravnosti. Veće prisustvo žena utiče i na promenu diskursa, političke kulture u parlamentu, na promenu stranačke politike, kreiranje slike koju određena partija ima u javnosrti i u krajnjoj liniji i na sastav kabineta same vlade (Lovenduski, Norris 2003, 99). Komparativna istraživanja u velikom broju zemalja pokazuju da veće učešće žena u parlamentu ostvaruje značajan učinak u kreiranju rodno senzitivne socijalne politike, koja podrazumeva veća izdvajanja

iz državnog budžeta za pitanja žena, porodice i kvalitetne politike nege i staranja (Schwindt-Bayer, Mishler 2005, 407). Miki Kitilson je u sistematičnoj analizi prisustva žena u parlamentima 19 razvijenih demokratskih zemalja od 1970. do 2000. godine došla do konkretnog zaključka da veći broj poslanica zaista doprinosi izglasavanju boljih regulativa u politici porodijskog i materinskog odsustva (Kittilson 2008, 332). Dok su drugi istraživači utvrdili da veći broj žena u parlamentu doprinosi izglasavanju zakona koji regulišu zaposlenost žena i smanjenje razlika u zaradama (Kittilson 2008, 324).

Rasprava o političkoj participaciji i političkom predstavljanju žena je konstantno u toku i temelji se prevashodno na postojanju specifično ženskog iskustva iz kojeg proizlazi ženski politički interes, koji po shvatanju većine autora najbolje mogu zastupati samo žene (Campbell, 2004; Childs, 2008). Konstituisanje žena kao političkog subjekta otežava njihova izrazita idejna i ideološka heterogenost, koja dodatno biva opterećena činjenicom da nikada nije do kraja razjašnjeno pitanje ženskog političkog interesa (Siročić, Sutlović 2013, 36-37). To je bila i još uvek je otežavajuća okolnost za stvaranje šire platforme za političku mobilizaciju žena i artikulaciju ženskih interesa u javne agend i političke prakse.

Medjutim, veći broj žena u zakonodavstvu nije dovoljan uslov za proliferaciju ženskih interesa u agendu javne politike. Potrebni su udruženi naponi svih aktera – ženskog pokreta, ženskih organizacija državne administracije i angažovanih pojedinki i pojedinaca. Rod treba da funkcioniše kao proces unutar institucija, a pitanja tradicionalno vezana za žene i privatni život, da postanu deo opšte politike i dobiju status javnih problema. ⁷ Primer skandinavskih zemalja je najbolja potvrda ovog stava. Ono što je karakteristično za švedski parlament nije samo činjenica da 45% sastava čine žene, već to što i muškarci i žene imaju specifično rodno iskustvo, koje se u parlamentu razmenjuje i integriše u novi kvalitet. Na primer, muškarci stuču širu perspektivu u razumevanju politike staranja, a žene razvijaju individualistički pristup sa ličnih pozicija, a ne interesa

⁷ Na primer, Savet Europe definiše rodno osjetljivu politiku (*gender mainstreaming*) kao reorganizaciju, poboljšanje, razvoj i evaluaciju političkih procesa, tako da je perspektiva rodne ravnopravnosti uključena u svaku politiku na svim nivoima i u svim delatnostima.

zajednice (porodice). I jedni i drugi ne prihvataju i ne oponašaju tradicionalne rodne uloge, već stvaraju nove identitete, prilagodjene vremenu i prostoru u koje danas žive. Kada je ovakav obrazac političke participacije devedesetih godina postao normativni standard u parlamentarnom životu nordijskih zemalja, došlo je do značajnih pomaka u kvalitetu svakodnevnog života svih građana.

Dinamika partijske selekcije

Brojni faktori utiču na različitu interpretaciju problema rodne ravnopravnosti u političkim strankama. Najprisutniji su kontekstualni i ideološki, koji se odnose na različito definisanje položaja žena unutar stranačke agende, vladajuću klimu vezanu za pitanje rodne ravnopravnosti i poštovanja ljudskih prava, stepen društvenog razvoja i političkih sloboda. Zatim, po rasprostranjenosti dolaze organizacioni, koji se tiču unutrašnjeg ustrojstva stranaka, načina na koji se bira rukovodstvo, postojanja unutrašnjih ženskih grupa za pritisak, i vidljivosti žena na mestima odlučivanja. Sledeći po važnosti su institucionalno-pravni, koji obuhvataju tip izbornog sistema, zakonski i ustavni okvir i propisane kvote, na nacionalnom i/ili stranačkom nivou. Materijalni i individualno-psihološki faktori takodje imaju upliv u stranačku agendu, ali pretrateći dejstvo prehodnih činilaca. Vrlo čestu su žene u partijama aktivne tokom predizbornih kampanja, ali kada dodje do nominacije kandidata i deljenja mandata, nisu zastupljene u odgovarajućem broju. Smatra se da na selekciju kandidata najviše utiču neformalni odnosi koji su utemeljeni u maskulinizovanoj političkoj kulturi, koji omogućavaju da se politička moć žena drži konstantno na niskom nivou. Uostalom, političke stranke su dugo u istoriji bile tradicionalne, patrijarhalno ustrojene organizacije, masklinizirani bastioni (*boys clubs*) koji su ignorisali interese, potrebe i zahteve ženske populacije.

Uticao političkih stranaka na kandidovanje žena zavisi od interakcije kako unutarpartijskih, tako i izvanpartijskih uslova. Jedna novija komparativna analiza prakse 57 političkih partija u zapadnoevropskim zemljama, pokazuje da je partijsko ponašanje u pogledu ravnomerne zastupljenosti oba pola uslovljeno

i unutrašnjih i spoljašnjim faktorima (Lilliefeldt 2012, 197). **Tri unutarpartijska faktora – selekcija kandidata, partijska magnituda i partijska ideologija i dva izvanpartijska – stranačka kompeticija i prisustvo žena u javnosti – su od ključne važnosti za uspostavljanje rodnog balansa.** Na primer, velike partije mogu da uključe žene na izborne liste, jer one, iako nisu pozicionirane u vrhu, imaju šanse da budu izabrane. Takođe, jedino levičarske i zelene partije kandiduju više žena za predstavničke funkcije i time doprinose da pitanja vezana za položaj žena i rodne jednakosti dođu na dnevni red u radu parlamenata. Međutim, u većini zemalja političke partije ne čine dovoljno u promociji rodnog balansa u reprezentativnim institucijama. Jedino u Skandinaviji političke stranke konsekvntno ispunjavaju svoju funkciju korišćenjem kvotnog sistema kao mere za podizanje nivoa ženske političke participacije.

Značajan deo literature iz ove oblasti posvećen je istraživanju različitih političkih karijera muškaraca i žena. Najčešći kandidati na izborima su muškarci iz srednje klase, oko pedeset godina starosti, koji već imaju određeno političko iskustvo. Sam proces selekcije kandidata, koji se figurativno naziva tajni vrt politike, još uvek nije dovoljno istražen. Proces selekcije i nominacije kandidata u političkim strankama uključuje politički kontekst, koji podrazumeva pravni okvir, izborni sistem i stranački život; zatim pravila i procedure koji određuju proces regrutacije; a potom i ponudu i potražnju, odnosno želje aspiranata i zahteve partijskog članstva. Postupak kandidovanja se odvija znatno pre izbora, na sim nivoima i strukturama političkih partija, gde su merila za izbor kandidata pod strogom dominacijom muškaraca.

Pojedini autori smatraju da je za razumevanje procesa političke regrutacije žena od krucijalnog značaja model ponude i tražnje na političkom tržištu, gde ponuda uključuje individualne resurse i motivaciju, a tražnja partijsku selekciju i nominovanje (Norris, Lovenduski 1995). Potrebne kvalifikacije obuhvataju nivo obrazovanja, partijski rad, pravno iskustvo, govorničke sposobnosti, finansijska sredstva, političke veze i organizacione sposobnosti. Rezultat je ekvilibrijum između ove dve grupe faktora, gde impetus za većom motivacijom i resursima treba da krene od samih žena, dok se od partijske elite očekuje da usvoji i pri-

menjuje mere u cilju povećanja, kako broja žena kandidata, tako i broja žena u vrhu stranačke hijerarhije. Kritičari ovog modela smatraju da političko tržište, za razliku od ekonomskog, ne funkcioniše po jednostavnom obrascu ponude i tražnje. Rodna ideologija ima jak upliv na ponudu i tražnju, kandidovane žene su veštački potisnute, o čemu govori i podzastupljenost na svim nivoima odlučivanja. Dinamiku ponude i tražnje diktira vladajući politički kontekst, tačnije strukturalni uslovi, ali ponekad i nove i neočekivane prilike (Krook 2010, 166). Porodične veze mogu znatno da olakšaju kandidaturu žena, ali su to po pravilu žene ili ćerke visoko profilisanih političara koji su bili ili su još uvek na vlasti. Na ovaj način one nadoknađuju nedostatak resursa i različitih mreža podrške koje imaju muškarci, posebno za finansiranje političkih kampanja u predizornoj trci.

Većina autora se slaže da su političke partije ključni akteri u procesu diskriminacije žena, zbog toga što ne dozvoljavaju da budu izabrane u većem broju na političke funkcije (Murray 2008, 550). **Partije se ne ponašaju objektivno i ne prepoznaju dovoljno dobro koji kandidati imaju najveće šanse da budu izabrani. Često su spremne i da plate veću cenu samo da bi muški kandidati pobedili. Smatra se da žene ne mogu da obezbede odgovarajuću finansijsku podršku. Istraživanja potvrđuju postojanje diskriminatorskog ponašanja kod partijskih lidera, te se smatra da dokle god muškarci budu predstavljali većinu partijske elite, žene neće moći da ostvare deskriptivnu reprezentaciju (Krook 2010, 159).** Kada je reč o liderskim pozicijama, žene u svega 11% slučajeva zauzimaju rukovodeća mesta u političkim partijama u svetu. Istraživanje ponašanja političkih partija u Evropi potvrđuje da je proporcija žena u vodjstvu političkih stranaka u korelaciji sa brojem žena izabranih u parlamente (Kittilson 2006, 37). Više žena na liderskim pozicijama u stranci omogućava i veću prohodnost na vodeća mesta u institucijama u kojima se donose odluke (Lovenduski, 2005: 145). Medjutim, iako većina partija ima sve više žena u svojim redovima, njihova participacija je ograničena i one nemaju uticaja u donošenju značajnih odluka. Na primer, svega 15 % partija u svetu regularno dodeljuje sredstva za povećanje participacije žena i sprovođenje mahanizama rodne ravnopravnosti. Jedino latinoameričke države, Brazil, Kosta Rika, Meksiko i Panama imaju zakonsku oba-

vezu da partije moraju da ustupe deo sredstava koja dobijaju od javnih fondova za obučavanje i promociju političke participacije žena. To je rezultiralo time da je znatno veći broj žena kandidovan na izbornim listama (IDEA, 2013).

Dva aspekta u funkcionisanju stranačke strukture su od značaja za kandidovanje žena – centralizacija odlučivanja i institucionalizacija pravila. Centralizovano donošenje odluka može da omogući veću zastupljenost žena, ali ne uvek. Pokroviteljski sistemi nemaju transparentna pravila selekcije kandidata i autoritet koji donosi odluke, dok su birokratizovani bazirani na standardizovanim pravilima i legalizmu. U ovim potonjim žene imaju veće šanse da budu izabrane, posebno ako ih stranke podstiču u procesu selekcije i nominacije kandidata (Caul 1999, 80). Analiza komparativnih karakteristika 135 muškaraca i žena lidera na lokalnom i nacionalnom nivou u Kanadi, od 1980. do 2005. godine, potvrđuje da su skoro sve partije političkog spektra manje naklonjene liderkama, osim levičarskih stranaka koje više od ostalih prihvataju žensko vodjstvo (O’Neill, Stewart 2009, 752). Muškarci se duže zadržavaju na liderskim funkcijama, češće se ponovo kandiduju i češće pobeđuju u trci za rukovodeće mesto. Istraživanje nije potvrdilo hipoteze da su varijable obrazovanja i zaposlenosti žena od ključne važnosti za izbor na lidersko mesto.

Kapacitet za mobilnost igra veoma važnu ulogu i predstavlja komparativnu prednost muškaraca, jer omogućuje bolji pristup resursima. Zbog toga su žene prisutnije na liderskim pozicijama na lokalnom nivou. One su više sklone da u rukovođenju učestvuju kolektivno nego individualno, a takvih prilika ima više u lokalnoj samoupravi. I konačno, manje formalni odnosi i otvoreniji forumi čine da žene češće participiraju i budu bolje predstavljene na lokalnom nivou. Međutim, napredovanje ka liderskim pozicijama na nacionalnom nivou je sa svih strana otežano. Istraživanje sprovedeno medju administracijom u pet američkih država potvrdilo je da su šanse da žene u karijeri napreduju do ulaska u Kongres znatno umanjene u odnosu na muškarce (Mariani 2008, 304). Rodne razlike koji kočće napredak u karijeri su identifikovane u profesionalnom miljeu i porodičnoj situaciji. Žene ulaze u politiku u poznijim godinama i ređe potiču iz profesija vezanih za pravo i ekonomiju. Samim tim su im resursi i šanse za napredovanje

ograničeni. Međutim, porast broja žena u državnim administracijama svakako povećava izgleda i za veće učešće u politici na federalnom nivou. Karijerna putanja žena najčešće počinje participacijom na nižim političkim nivoima, što dovodi do akumulacije znanja, iskustva i resursa neophodnih za dalje progresivno napredovanje na političkoj lestvici.

Mehanizam koji značajno povećava zastupljenost žena je prisustvo ključnih aktera ili izrazito aktivnih pojedinaca i pojedinki, uglavnom žena feminističke provenijencije, koje kada zauzmu određene pozicije, postaju prihvatljivije kao kandidatkinje za političke funkcije. **Međutim, činjenica da mandat političarki proizlazi iz pripadnosti političkoj stranci koja ih je kandidovala, a njihov legitimitet iz izbora, a ne njihove polne pripadnosti, stalno ih drži u ambivalentnoj situaciji i rascepu između stranačke politike i potrebe zagovaranja ideja koja su im suštinski zaista važne. Zbog toga se dešava da žene u političkim strankama nerado primaju kritiku koja dolazi iz ženskih organizacija civilnog društva i često se stavljaju u poziciju braniteljica interesa svojih partija, iako se ne slažu sa stranačkim stavovima.** Zbog toga propisane partijske kvote predstavljaju sigurnije sredstvo koje pomaže da se osigura kritična masa žena i omogućí da se njihov glas čuje. Međutim, posledice za političke stranke koje ne poštuju kvote mogu biti različite. Neke zemlje nemaju predviđene sankcije, u nekima nagrađuju političke stranke dodatnim finansijskim sredstvima ako ispoštuju kvotu, dok u nekima kažnjavaju stranke finansijski ili putem odbijanja nevažećih lista. Zbog toga su za sada najdelotvornije one kvote koje se odnose na raspored na izbornim listama ili na mandate u predstavničkim telima, a njihovo nepoštovanje sankcionisalo odbijanjem liste.

Zemlje kao što su Danska, Norveška i Švedska su poznate po tome da su se najviše približile idealu uravnotežene političke participacije muškaraca i žena, a da pri tom nijedna od njih ne koristi ustavne ili zakonske kvote. U ovim zemljama se kvota sistem primenjuje u političkim strankama već 30 godina. Uspeh skandinavskih kvotnih sistema se pripisuje proporcionalnom izbornom sistemu, egalitarničkoj političkoj kulturi, aktivističkom potencijalu žena i feminističkim organizacijama koje vrše pritisak na institucionalnu politiku. Ilustrativan je primer

Švedske, gde većina političkih partija koristi *zipper* liste na kojima se muškarci i žene smenjuju, a rezultat je 45.3 % žena medju parlamentarnim predstavnicima. Suprotan primer je parlamentarna situacija u Francuskoj, gde se zastupljenost žena nije drastično povećala ni nakon donošenja paritetnog zakona na nacionalnom nivou. Pokazalo se da su stranke i dalje nespemne da poštuju takve odredbe. Na lokalnom i regionalnom nivou žene su ostvarile brojčano najveći uspeh, ali budući da nisu postojale odredbe o pozicioniranju kandidata, nisu uspele da se izbore za bolja mesta. Glavni razlozi su dvokružni većinski izborni sistem, unutar kojeg je mnogo teže primeniti paritetne odredbe i odluka većih stranaka da novčane kazne predstavljaju manju štetu nego pozicioniranje žena na istaknutim mestima. Čak i kad su bile nominovane kao kandidatkinje, to je uglavnom bilo tamo gde stranka nije očekivala pobjedu.

Rezultati dosadašnjih istraživanja i primeri iz političke prakse sugerišu da žene mogu da doprinesu oblikovanju političke platforme, promene sadržaj partijske agende i već ustanovljena pravila stranačke procedure. Uz značajnu finansijsku podršku, žene mogu biti uspešni kandidati koji pobeđuju svoje muške protivkandidate na izborima za političke funkcije. Takodje, mogu da igraju značajnu ulogu u političkim kampanjama i mobilizaciji podrške za kandidate partija u kojima deluju. Žene koje nastoje da napreduju i izgrade političku karijeru insistiraju na učešću u projektima, obezbeđuju mentore i savetnike, postaju vlastiti promotori u javnosti, i umrežavaju se sa drugim ženama u politici. Dobar primer uspešnih političkih karijera su biografije svetskih liderki Ellen Johnson-Sirleaf (Liberija 2006), Michelle Bachelet (Čile 2006), Angele Merkel (Nemačka 2005) i Tarje Halonen (Finska 2000, 2006), koje su uz pomoć određenih preduslova u političkom životu tih zemalja uspele da kao nove akterke na političkoj sceni osvoje pozicije u samom vrhu vlasti (Tripp 2008, 473). Izbor ovih žena na najviše političke funkcije govori mnogo o promeni prirode same politike i promeni političkih prilika u ovim zemljama. Ili se to događalo nakon završetka sukoba u Liberiji, ili pada Berlinskog zida i ujedinjena dve Nemačke, ili nakon institucionalnih i izbornih reformi u Finskoj i Čileu. U Liberiji i Čileu je zabeležen visok stepen aktivizma i izlaznosti žena na izbore i u javnosti preferiran novi stil borbe protiv

korupcije, koji je bio prepoznat u ženskom liderstvu. Nijedna od navedenih političarki nije imala tipičan put za liderski profil. Čileanska političarka ne potiče iz elitne društvene strukture, kao druge liderke u Latinskoj Americi, socijalistkinja i agnostik u katoličkoj zemlji i razvedena majka troje dece. Angela Merkel je počela karijeru kao neudata naučnica, autsajder iz istočne Nemačke i protestantkinja, da bi napredovala na lestvici katoličke partije iz zapadne Nemačke sve do položajog kancelara. Finkinja je u vreme izbora za predsednicu bila samohrana majka, i imala je dugu karijeru u sindikalnoj delatnosti i nevladinom sektoru. Predsednica Liberije je nekada bila ministarka finansija, a potom razvedena baka. Ove žene su listom prevazišle stereotipe koje nose tradicionalne rodne uloge i očekivanja od konvencionalnog modela političara i uprkos velikim preprekama osvojile liderske pozicije.

Veći broj žena u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti doprinosi bržem usvajanju mehanizma rodne ravnopravnosti. Veći broj žena medju parlamentarnim predstavnicima dovodi do akcentovanja pitanja socijalne pravde. Veći broj žena na ministarskim pozicijama utiče na značajniji uticaj ženskih organizacija na političke partije. **Stoga je urođnjavanje institucija jedan od ključnih mehanizama uspostavljanja rodne ravnopravnosti u društvu. Međutim, urođnjavanje institucija ne podrazumeva puko postavljanja žena na više položaje u državnom i javnom sektoru, jer se time ne garantuje poštovanje jednakih prava u donošenju odluka. Urođnjavanje institucija pre svega znači proces urođnjavanja političke elite koji se sprovodi na dva načina.** Prvo, kroz aktere u institucijama čiji se programi fokusirani na žene, rodnu sensitivizaciju sudstva, kroz obuku i podršku za izabrane predstavnice u upravljačkim strukturama. Drugi oblik urođnjavanja podrazumeva da se rodna tematika provlači kroz sve projekte u institucijama, uključujući i proces upravljanja i odlučivanja. Ženka i rodna pitanja treba da su integrisana u sve agende, programe i javne politike. Rodni budžet, kao poseban mehanizam, podrazumeva rodno specifičnu potrošnju i promovise ravnopravnost u javnom sektoru i troškovima od obrazovanja, preko ekonomskog osnaživanja do pitanja odbrane. Ovakav vid urođnjavanja institucija zahteva najviši stepen rodne senzitivnosti i svesti svih aktera u političkom procesu.

POLITIČKA REPREZENTACIJA ŽENA – KAKO I NA KOJI NAČIN?

“Kako možemo da menjamo svet kada je samo polovina čovečanstva “pozvana” da učestvuje u tome?” – Emma Watson

Podjednako učešće žena i muškaraca u javnom životu je ključ emancipacije žena i jedan od ugaonih kamenova Konvencije za eliminaciju svih oblika diskriminacije (CEDAW), koju je usvojila skupština Ujedinjenih nacija 1979. godine, a upotrebi je od 1981. Na četvrtoj svetskoj konferenciji Ujedinjenih nacija o ženama u Pekingu 1995. godine, stvorena je Platforma za akciju koja je identifikovala nejednakosti u dve ključne oblasti u unapredjenju ženskih ljudskih prava, u rukovođenju i odlučivanju na svim nivoima i primeni mehanizama za promociju i unapređenje. Donošenjem Rezolucije 1325, koja se odnosi na žene, mir i bezbednost, platforma se 2000. godine proširila i na zemlje u postkonfliktnim područjima. Međutim, muškarci dominiraju u političkoj areni. Oni formulišu pravila političke igre i definišu standarde vrednovanja. To rezultira time da su, na nivou reprezentacije, žene podzastupljene u svim političkim institucijama, a na nivou

► POLITIČKA REPREZENTACIJA ŽENA – KAKO I NA KOJI NAČIN?

participacije odbijaju da se bave politikom i ne prihvataju muški stil ponašanja u političkom životu. Prema podacima Interparlamentarne Unije žene su zauzimale samo 2% mesta u parlamentima sveta 1945. godine, 5% 1970., 9% 1990., 12% 2000. i 20% 2012. godine (Inter-Parliamentary Union, 2012). Na osnovu najnovijih podataka iz 2015. godine deskriptivna reprezentacija u nacionalnim parlamentima varira od 18.2%, u Češkoj, 20% u Sjedinjenim američkim državama, preko 33% u Velikoj Britaniji, 44% u Francuskoj, sve do 61.5% u Finskoj (Inter-Parliamentary Union, 2015).

Još od 1970. godine je unutar ženskog pokreta i feminističke teorije postalo jasno da se mora ukinuti dominacija muškaraca u institucijama reprezentativne demokratije. **Stoga se feministički pristup u proučavanju političke reprezentacije prvo usredsređuje na kritiku koncepta jednakosti u liberalnoj demokratiji i njegovo nastojanje da se žene pod istim uslovima kao i muškarci integrišu u politiku. A zatim se orijentiše na transformaciju institucija reprezentativne demokratije i redefinisanje samog principa zastupništva. Feministička istraživanja koriste i kvantitativne i kvalitativne metode u cilju što boljeg sagledavanja prepreka na koje žene nailaze u političkoj karijeri, odnosno pri izboru za političke funkcije. Glavni fokus je na zahtevu za univerzalnišću muških i ženskih ideja i na konceptu političke ravnopravnosti. Suština je u rodnoj različitosti, a ne jednakosti.** Osnovni zahtev institucionalnog pristupa unutar feminističke teorije je da društvene razlike treba da budu politički priznate i institucionalizovane na osnovu jednakih političkih prava žena i muškaraca. Drugi zahtev se odnosi na pomeranje fokusa sa pojedinca na društvene i političke institucije, unutar kojih se odmeravaju razlike u stavovima i političkom ponašanju žena i muškaraca i konstruišu mehanizmi za rodnu ravnopravnost.

Razultati brojnih istraživanja, koja su sprovedena uglavnom u zemljama anglosaksonskog govornog područja, pokazuju da veće prisustvo žena u politici ima značajan uticaj na odluku drugih žena da se politički angažuju i kandiduju na izborima.⁸ Inghart i Noris su utvrdili da su egalitarniji stavovi prema ženama

⁸ Kittilson, Schwindt-Bayer, 2010; Wolbrecht, Campbell, 2007; Childs, Withey, 2004; Verba, Schlozman, Burns, 2001).

koje se kandiduju za političku funkciju više rasprostranjeni u postindustrijskim zemljama, reflektujući obrazac višeg stepena socioekonomskog razvoja i kulturne modernizacije društva (Inglehart, Norris, 2003: 144). Na osnovu komparativne analize izbornih sistema u 35 zemalja, utvrđeno je da tamo gde je više žena u politici, građani bivaju zadovoljniji funkcionisanjem demokratskog sistema i imaju više poverenja u institucije, jer smatraju da izbori reflektuju stavove glasača (Karp, Banducci, 2008:112).

Prisustvo žena kao kandidata ili kao kreatora politike utiče na nivo političkog angažmana žena barem na dva načina. Prvo, politička pitanja vezana za status žena, debate i kampanje, kao i izglasavanje zakona, mogu pre da se realizuju ako je broj žena u parlamentu veći. Drugo, žene kandidati i one koje već participiraju u vlasti, imaju ulogu modela i služe kao moćno simboličko sredstvo ili potvrda da politika nije samo muška igra. U njihovom okruženju žene takodje pokazuju veći interes za politiku, a služe i kao uzori adolescentkinjama. Kada su žene uključene u političke kampanje i kada se kandiduju za funkcije, izazivaju veći interes za izbornu trku kod ženskog dela javnosti, pokazuju veću efikasnost u izbornoj trci i veću sposobnost da pridobiju glasove ženskog izbornog tela (Verba, Scholzman, Burns, 2001). Prema nalazima kontinuiranog istraživanja u Americi, koje je uključilo pitanje da li bi zemlju bolje vodile vlade sa više žena, procenat onih koji su smatrali da bi, sa 33% 1975. je porastao na 57% u 2000. godini. Iznenadjujuće je da se muškarci i žene ne razlikuju po tom pitanju, odnosno da podjednako izražavaju želju za većom zastupljenosti žena u političkim institucijama (Dolan, Sanbonmatsu, 2009). Longitudinalna analiza o uticaju broja žena u parlamentu na raširenost verovanja u mogućnost žena da uspešno vladaju u politici, u 25 zemalja različitog stepena kulturnog i ekonomskog razvoja, od početka devedesetih do sredine dvehiljaditih godina, pokazala je da je korelacija pomenutih faktora podjednako uticala na osnaživanje žena da se bave politikom (Alexander, 2012). Proučavajući rezultate izbora u Sjedinjenim američkim državama od 1980. do 1998. godine, Dženifer Loules je ustanovila da dok su bile predstavnice u Kongresu, žene su dobijale znatno više pozitivnih

reakcija od glasača, što sa druge strane, nije značajno uticalo na njihove već formiranje političke stavove i ponašanje (Lawless, Fox, 2007).

Određenje koncepta političke reprezentacije

Rodno senzitivne dimenzije demokratskog sistema podrazumevaju aktivnu participaciju žena u javnom životu, vidljivo prisustvo u političkim institucijama, reprezentaciju različitih klasnih, nacionalnih i političkih orijentacija i izdiferenciranu javnu politiku koja uzima u obzir interese i potrebe žena. Politička reprezentacija je kontinuiran proces koji obuhvata zastupanje i pregovaranje oko identiteta, ideja, interesa, vrednosti, iskustva i perspektive jedne grupe unutar političkih institucija. Predstavljanje uključuje simboličku argumentaciju, status, aspiracije i legitimnost da se participira u donošenju političkih odluka. **Rodno pregovaranje ima posebnu ulogu u političkoj reprezentaciji i obuhvata dva ključna pitanja: šta žene predstavljaju i kako treba da budu predstavljene? Prvo pitanje sadrži ideološku dimenziju koja obuhvata ideje i verovanja, zatim, funkcionalnu koja se odnosi na interese i društvenu koja se oslanja na identitete. Drugo pitanje zadire u postojanje dvojne uloge, koju predstavnice ostvaruju, jer deluju u ime žena koje su ih izabrale i u ime birača odredjenih političkih partija koje su ih kandidovale.**

Još je Hana Pitkin u svom seminalnom i naširoko citiranom radu postavila jasne granice u definisanju političke reprezentacije (Pitkin, 1967). Reprezentaciju ne čini puko prenošenje poruka glasačkog tela, niti preuzimanje na sebe donošenje odluka bez korespondencije sa glasačima, već kreativno vođenje politike koja zastupa i stavove glasača (Phillips, 2012:513). Identifikovala je četiri tipa političke reprezentacije: *formalni*, koji uključuje institucionalna pravila i procedure prema kojima se biraju predstavnice; *deskriptivni*, koji oslikava kompozicionu sličnost između predstavnica i biračkog tela; *supstancijalni*, koji se odnosi na preuzimanje odgovornosti u predstavljanju i poklapanje sa interesima glasača; i

simbolički, koji se vezuje za osećaj predstavnika da pravilno i efektivno zastupaju vrednosti i potrebe birača.

U političkoj teoriji najviše polemika izaziva odnos deskriptivne i supstancijalne reprezentacije. U osnovi svih rasprava je ideja da žene deluju u korist žena, kao njihove delegatkinje u mikrosvetu zakonodavne strukture (Pitkin, 1967:213). Ovakva konceptualizacija supstancijalne reprezentacije je kritikovana zbog suviše statičnog poimanja interesa kao samostalnih entiteta koji se nalaze negde spolja, i koje jednostavno treba uneti u predsavnički proces (Saward, 2010:304). Nove teorije zastupništva naglašavaju značaj kretivnog delovanja predstavnika izborne jedinice u čijem interesu istupaju. Supstancijalna reprezentacija se posmatra kao interaktivni proces, tržište na kojem akteri formulišu različite perspektive i podjednako učestvuju u dijalogu.

U savremenoj literaturi dominiraju tri pristupa u odredjenju supstancijalne reprezentacije. Uža definicija u središte stavlja odnos kongruencije, odnosno slaganja između birača i predstavnika (Pitkin, 1967:213). Iz tog odnosa dalje proizilaze četiri podvrste reprezentacije – obećavajuća, anticipatorska, žiroskopska i surogat, koje nije potrebno posebno objašnjavati (Mansbridge, 2003). Druga, šira definicija reprezentacije obuhvata aktivnosti usmerene na poboljšanje položaja žena i rezultate u donošenju političkih odluka, odnosno agendu interesa žena i njihovu zaštitu (Franceschet, Piscopo, 2008:399). **Treća i najsvobuhvatnija definicija reprezentacije uključuje i vanparlamentarne aktivnosti, a fokus se sa pitanja da li žene predstavljaju žene i da li žene predstavljaju različitu politiku od muškaraca, prebacuje na pitanje ko deluje u ime žena i gde, zašto i kako se odvija supstancijalna reprezentacija (Celis, 2008:99). U osnovi ovakvog stanovišta leži shvatanje da se proces reprezentacije ne odvija samo u političkim institucijama, već u svim sferama društva, te se mora pažljivo razmatriti međudejstvo i interakcija više različitih faktora – aktera, prostora, sredstava, ciljeva i rezultata delovanja u politici.** Stoga je po mišljenju pojedinih autorki najsvrshodnije upotrebljavati koncept surogat reprezentacije, koja podrazumeva da predstavnice deluju izvan granica koje nameće njihova izborna jedinica i glasači koji su ih izabrali (Mansbridge, 2003: 522; Tremblay, 2006:508).

Politička reprezentacija nije pasivna procedura prihvatanja stavova odozdo, već je to dinamičan, performativan i konstitutivni proces (Squires, 1999). Stoga, Džudit Skvirs insistira na razlici između supstantivne i konstitutivne prezentacije roda, odnosno suštinskog predstavljanja ženskih interesa i procesa konstrukcije rodnih odnosa kroz predstavnički proces. Dok prvi tip govori o ženskim interesima, drugi to čini za njih i u njihovo ime. Stoga, centralno pitanje nije kako predstaviti ženske interese, već kako konstituisati rodne odnose unutar predstavničke demokratije (Squires, 2008:188).

Podzastupljenost žena u političkim institucijama

Žene su i u dvadesetprvom veku i dalje u svim političkim institucijama, čak i u najrazvijenijim demokratijama, znatno manje zastupljene od muškaraca. Stoga se s pravom može postaviti pitanje da li je zaista broj žena u političkim institucijama pokazatelj razvijenosti demokratskog društva? Šta sve utiče na to da broj žena aktivnih učesnica u političkom životu poraste? Ovim pitanjima su se najviše bavila istraživanja u domenu političkih nauka i rodnih studija anglosaksonskog govornog područja. **U literaturi dominiraju četiri argumenta za prevazilaženje ograničene reprezentacije žena u političkim institucijama (Phillipps, 1998: 234; Squires, 1999: 205). Prvi se tiče rodne nejednakosti u reprezentaciji u političkim telima, što se tumači kao antidemokratska dimenzija predstavničke demokratije. Potom se smatra da žene imaju posebne interese koje jedino one mogu uspešno predstavljati. Treći argument je vezan za posebne kvalitete žena, moral, etiku, stil ponašanja, koje je potrebno integrisati u politički život. I konačno, žene u predstavničkim telima deluju kao specifični modeli koji treba da ohrabre druge žene da se politički aktiviraju.**

Faktori podzastupljenosti žena u političkim institucijama se mogu grupisati u šest ključnih kategorija :

- *Društvena podela rada* – dvostruka opterećenost profesionalnim i domaćim radom sprečava žene da uspešno obavljaju političke funkcije.

- ▶ *Maskulini karakter političkih institucija i mehanizama reprezentacije, izbornog sistema, političke kulture i medija* – onemogućava žene da se kandiduju za političke funkcije.
- ▶ *Problem u ponudi i tražnji* – žene ne samo da ne žele da se kandiduju, već ni političke partije ne nominuju žene za učešće u izbornoj utakmici.
- ▶ *Izostanak podrške* – muškarci političari ne podržavaju dolazak žena na funkcije, ne pomažu u kandidaturi i ne dele svoje veze, poznanstva i mreže podrške.
- ▶ *Nezainteresovanost za politiku* – proizilazi iz drugačijeg poimanja politike i javnih funkcija od strane žena.
- ▶ *Konzervativne i patrijarhalne predstave o ulozi žena u društvu* – negativna slika političarki u javnosti – predrasude da su žene manje sposobne da rukovode i da participiraju u vlasti – seksizam i mizoginija.

Odsustvo žena iz političkog i javnog života se mora posmatrati kao deo diskriminišućih procesa na svim nivoima društva, unutar kojih se formiraju stereotipi i predrasude o ženama kandidatima za političke funkcije. Treba naglasiti da u poslednjih 20 godina kulturne predstave o ženama u politici evoluiraju i broj političarki je sve veći. Međutim, žene se još uvek sreću sa sistemskim predrasadama koje su prisutne kako kod izbornog tela, tako i u ideologiji političkih partija i u strukturama vlasti. Na primer, na osnovu rezultata istraživanja kandidata za ulazak u Američki Kongres od 1958. do 2004. godine, ustanovljena je paradoksalna situacija, da je broj žena koje ulaze u izbornu trku, i u Demokratskoj i Republikanskoj partiji, uvek bio mali, ali je broj žena koje pobeđuju svoje muške konkurente bio veći (Lawless, Pearson, 2008:71).

Ričard Metlend izdvaja tri ključna faktora koji utiču na proporciju žena u politici – ekonomski razvoj, političku kulturu i izborni sistem (Matland, 2010). Selekcija i kandidatura žena na političke funkcije zavisi od interakcije brojnih elemenata: faktora sredine, strukturalnih procesa, nivoa razvoja društva, tipa političke kulture, vrste izbornog sistema, partijskih pravila i normi, i konačno ličnih aspiracija i ambicija kandidata. **Stoga su za izbor kandidatkinja podjednako važni i sistemski, i politički i individualni faktori. Sistemski obuhvataju pravni poredak, izborni sistem, oblasnu magnitudu i oblik partijskog sistema. Politički uklju-**

čaju unutrašnju organizaciju stranaka, ideologiju, partijska pravila, praksu regrutovaja i unutarpartijsko lobiranje. Individualni faktori objedinjuju ekonomske, socijalne i personalne resurse, kao i ograničenja i prepreke na koje nailaze potencijalne kandidatkinje. Rezultati jednog broja istraživanja su potvrdili da i kulturni kapital, stepen obrazovanja, shvatanja rodno utemeljenih društvenih uloga i religioznost, dodatno utiču na proporciju žena u političkim institucijama.⁹

Na osnovu uvida u obimnu literaturu iz ove oblasti može se zaključiti da je uticaju političkih faktora bilo posvećeno najviše pažnje. U obimnoj studiji o participaciji žena u politici u 110 zemalja sveta, od 1975. do 2000. godine, potvrđeno je nekoliko ključnih nalaza (Matland, 1998; Kenworthy, Malami, 1999). **Prvo, utvrđen je pozitivan uticaj proporcionalnih izbornih sistema na veći broj žena u parlamentima. Drugo, stabilnost demokratske procedure je faktor koji ne utiče u početku, ali deluje na duge staze na porast političke reprezentacije žena. I treće, nacionalne rodne kvote, koje se primenjuju u mnogim zemljama, ostvaruju pozitivan učinak na prisustvo žena u političkim institucijama.** Broj žena u parlamentu je veći u zemljama sa širom oblasnom magnitudom i zatvorenim izbornim listama, što partijama omogućuje da ih bolje pozicioniraju u izbornoj trci. Kao varijable koje imaju značajan uticaj u političkom kontekstu pominju se još, struktura parlamenta (jednodomni ili dvodomni), broj mesta, dužina mandata, karakter zastupničkog mandata u smislu mogućeg broja ponavljanja i osobine stranačkog sistema – broj stranaka, dominantna ideologija i način selekcije kandidata. I stil glasanja sesmatra jedni od faktora u određivanju veće reprezentacije. Egocentričan model reflektuje tradicionalna shvatanja po kojima pojedinac glasa prema svojim ličnim interesima, dok sociotropičan model ukazuje da pojedinac prepoznaje da njegova lična dobrobit zavisi od dobrobiti zajednice ili grupe. Ovaj potonji se vezuje za glasače koji se češće opredeljuju za žene kandidatice.

⁹ Kulturni faktori, posebno odnosi rodne ravnopravnosti, na primer, pozitivni stavovi prema ženama političarkama i liderkama, imaju čak veći uticaj na proporciju žena u parlamentima, od tipa izbornog sistema ili većeg broja žena na tržištu rada (Diaz, 2005; Paxton, Kunovich, 2003; Paxton, Hughes, 2007).

Dve systemske karakteristike, koje se tiču prirode izbornog sistema, utiču u značajnoj meri na reprezentaciju. Prva se odnosi na partijsku magnitudu, koja podrazumeva broj mesta koje partija osvoji u jednoj izbornoj jedinici. Veličina izborne jedinice utiče na broj žena, jer veće izborne jedinice, sa više mesta, znače i porast šansi za ulazak žena na listu kandidata. U većinskim izbornim sistemima partija osvaja samo jedno mesto, i nominuje jednog kandidata, uglavnom muškarca. U proporcionalnim sistemima, veća oblasna magnituda omogućava i više mesta na listi za koja se bore partije, što umanjuje šanse malim partijama koje obično kandiduju muškarce za samo jedno mesto. Druga systemska karakteristika se tiče zatvorenih, odnosno otvorenih lista kandidata, gde partije određuju rang kandidata, odnosno glasači imaju mogućnost da izaberu kandidata na osnovu svojih afiniteta. Pojedini istraživači smatraju da ženama odgovara viši izborni prag koji smanjuje broj stranaka u parlamentu, a onima koje ulaze otvara širi prostor za uključivanje njihovih kandidatkinja, dobrovoljno ili uz kvote (Matland, Montgomery, 2003; Mateo Diaz, 2005). Na osnovu dosadašnje prakse postavlja se pitanje da li je lakše ubediti glasače da izaberu žene kandidate, ili partije da kandiduju više žena na čelna mesta izbornih lista?. Odgovor varira od zemlje do zemlje, odnosno političkog sistema.

Napori za poboljšanje političke reprezentacije se najčešće fokusiraju na systemske prepreke i ograničenja koja determinišu ponudu žena kandidata za političke funkcije. **Iznenadjuće malo pažnje je usmereno na metode i karakter partijske selekcije. Mnoge političke karijere počinju na lokalnom nivou, koji predstavlja odskočnu dasku za ulazak u političku arenu. Učešće u lokalnim organima vlasti, posebno za žene, predstavlja neophodan uslov za prelazak na više funkcije. Stoga, način partijske selekcije na lokalnom nivou direktno utiče na osnaživanje žena. Ključna pitanja su koliko su partije spremne da primenjuju rodnu strategiju, kao što je implementacija mera pozitivne diskriminacije, i koliko proceduralni ili institucionalni kanali odabira mogu da utiču na broj žena kandidata?.** Na osnovu rezultata obimne longitudinalne studije, koja proučava uticaj 68 političkih partija na reprezentaciju žena u 12 razvijenih industrijskih zemalja, u tri vremenske tačke 1975., 1985. i 1989. godine, izdvojena su četiri

► POLITIČKA REPREZENTACIJA ŽENA – KAKO I NA KOJI NAČIN?

ključna faktora: organizaciona struktura partije, ideologija, partijske aktivnosti i pravila koja se odnose na rodnu pripadnost kandidata (Caul, 1999). Potonja dva faktora utiču direktno, dok partijska organizacija može delovati trojako – kroz centralizaciju, institucionalizaciju i lokalizaciju nominovanih kandidata. Pojedini istraživači skreću pažnju da podudarnost koja postoji između izabranih predstavnica i žena u izbornom telu predstavlja direktan rezultat partijskog rada i da broj žena političarki zavisi i od rodne i od partijske kongruencije, odnosno slaganja sa biračkim telom (Lawless, Fox, 2007; Reinglod, Harrell, 2010; Matthews, 2012).

Danas se u više od devedeset zemalja sveta primenjuje neki od tri oblika pozitivne akcije za rodnu ravnopravnost. U upotrebi su ili rezervna mesta za žene, o čemu se odlučuje kroz konstitucionalne reforme, ili stranačke kvote koje utiču na porast broja žena među kandidatima o kojima odlučuju same stranke, ili zakonske kvote koje nalažu strankama da nominuju određeni broj žena među svojim kandidatima, a donose se kroz ustavne i zakonske reforme. Prema intenzitetu, razlikuju se minimalističke kvote koje se određuju kritičnom masom od najčešće 30%, i maksimalističke koje podrazumevaju paritetni odnos, jednak broj žena i muškaraca. Primenjuje se i tehnička podela kvota, koja se odnosi na intervenciju u redosledu kandidata na listama, određenim mestima za žene ili naizmenično sa muškarcima.

Organizaciona struktura partije je ključni činilac za uspešnu primenu rodni kvota i način njihove implementacije (Kenny, Verge, 2012). Medjutim, efektivnost kvota zavisi i u velikoj meri od tipa izbornog sistema. Kvota daje prioritet broju, a ne poziciji kandidata na izornoj listi. Stoga, kvote najbolje funkcionišu kod zatvorenih lista u proporcionalnim sistemima, gde su mandati izabranih žena kandidata zakonski regulisani. Ovi mandati zahtevaju od partija da pozicioniraju žene visoko na listi, a ne u zaledju gde nemaju šanse da budu izabrane. Kvote bolje funkcionišu u velikim izbornim jedinicama sa više kandidata, jer u jedinicama sa jednim ili dva kandidata, samo oni koji su pozicionirani najviše na listi – a to su obično muškarci – bivaju izabrani. Tamo gde je izborna magnituda veća, i kandidati koji su niže pozicionirani mogu osvojiti mesta.

Primer Švedske se uzima kao dobar pokazatelj uspešne primene sistema kvota. 1971. godine je 14% žena participiralo u parlamentu, a nakon 30 godina 45%. I u vladi je primenjen isti obrazac, te je već 2005. godine od 22 ministara bilo 11 žena. Poslednjih godina više od 100 zemalja je usvojilo zakonske kvote za izbor žena kandidata za političke funkcije. U junu 2000. godine Francuska je bila prva zemlja u svetu koja je usvojila zakon o podjednakom broju kandidata oba pola na izborima (Bird, 2005). Medjutim ovakvi zakoni garantuju prisustvo žena kandidata, ali ne garantuju i reprezentaciju žena. Poštujući zakon proporcija žena je porasla sa 1.4% na 12.3%, što je mali broj, jer žene nisu nominovane u onim izbornim jedinicama gde mogu zaista da pobede (Norris, 2004:196). Primer Francuske, koja kroz legislativu obavezuje stranke na jednako uključivanje žena i muškaraca pri kandidovanju za izbore, ili Velike Britanije, koja od 2000. godine ima zakon koji traži od stranaka da prihvate mere protiv rodne diskriminacije, ukazuju da su ostvareni rezultati ipak skromni. Kvote se lakše prihvataju i ostvaruju na partijskom, nego na nacionalnom nivou. Iako je u manje razvijenim sredinama lakše postići rezultate, bez systemske intervencije u izborni proces nije moguće ostvariti uvećanu proporciju žena.

Prema mišljenju jednog broja autora, u načinu na koji žene odlučuju da se kandiduju leži krucijalno objašnjenje rodnog dispariteta u političkim institucijama (Lovenduski, Norris, 2003:118; Lawless, Fox, 2007:93). Drugo značajno pitanje je stepen otvorenosti i raznovrsnosti institucija predstavničke demokratije, i radijus u kome se reflektuju interesi birača (Pitkin 1967; Phillips 1995; 2012; Williams 1998; Mansbridge, 2011; Young 1990; 2000). **Medjutim, jedan od glavnih nedostataka većine istraživanja reprezentacije žena u globalnoj perspektivi je u tome što se uglavnom bave proučavanjem stavova i ponašanja, političkog angažmana i oblika participacije, a ne uzimaju se u obzir političko znanje, sposobnosti, odnosno politički kapacitet i efikasnost žena u procesu rukovodjenja i odlučivanja, koji su od krucijalnog značaja za obavljanje političkih funkcija (Reingold, Harrell 2010:292; Wolbrecht, Campbell, 2007:936).**

Deskriptivna i/ili supstancijalna reprezentacija

Najčešći problemi koji se javljaju u proučavanju političke reprezentacije vezani su za pitanja: zašto veći broj žena u zakonodavnim telima ne rezultira uvek politikom koja je rodno osetljiva i prijemčiva za žene? zašto statističko prisustvo žena ne olakšava njihovu saradnju i koaliciju izmedju predstavnica različitih političkih partija? i konačno, kako i da li žene zaista predstavljaju žene u parlamentu? Drugim rečima, pitanju odnosa deskriptivne i supstancijalne reprezentacije posvećen je najveći broj teorijskih rasprava. Koncepti deskriptivne i supstancijalne reprezentacije su dobili zasluženno mesto i u okviru feminističke teorije i diskursa o ukidanju muške dominacije u politici. Jedno od centralnih pitanja jeste da li nam je potrebna deskriptivna da bi se postigla supstancijalna reprezentacija? Da li proporcionalna rodna zastupljenost znači bolje predstavljanje ženskih interesa, ili supstancijalna bolje predstavljanje manjinskih zahteva?

U brojnim istraživanjima je ustanovljeno da postoji jaka veza izmedju broja žena u parlamentu i rodno osetljivih javnih politika, usmerenih na očuvanje ženskih prava i rešavanje pitanja vezanih za porodični život (Bratton, 2002:114). S druge strane, nalazi nekih istraživanja potvrđuju da žene članice parlamenta ne glasaju češće od muškaraca za zakone koji regulišu pitanja od značaja za njihov status, i ne učestvuju često u pripremi i lobiranju za nove zakone vezane za ženska prava (Htun, Power, 2006:92). Većina autora se slaže da je brojčana prisutnost žena preduslov za kvalitativne promene vezane za proces političkog delovanja, kroz veću motivisanost žena da promovišu i da se bore za ostvarivanje ženskih interesa. Odnos opisne i suštinske reprezentacije se najbolje sagledava kroz sveobuhvatnu analizu pet strukturalnih nivoa koji razmatraju efekte povećanja broja žena, specifičnosti zakonodavne sfere, identitete predstavnika, definicije ženskih pitanja i kreiranje rodno senzibilne politike (Childs, Krook, 2009) (Tabela 4).

Tabela 4. *Mapiranje deskriptivne i susptancijalne reprezentacije*

Efekti povećanja broja žena
<ul style="list-style-type: none">▶ strateške koalicije sa drugim ženama▶ promena ponašanja muškaraca▶ reakcija muških predstavnika▶ raznolikost grupe
Ograničenja i mogućnosti zakonodavnog konteksta
<ul style="list-style-type: none">▶ lobiranje u interesu žena▶ institucionalne norme▶ moćno pozicioniranje, posebno u zakonodavnim komisijama▶ partijska ideologija▶ politička klima, posebno u odnosu na osnaživanje žena▶ politička arena, različita prostorna rasporedjenost muškaraca i žena
Identiteti predstavnika
<ul style="list-style-type: none">▶ rasne, nacionalne, ideološke i generacijske razlike i sličnosti među ženama▶ rodne i ideološke razlike između ženskih i muških predstavnika
Definisanje ženskih pitanja
<ul style="list-style-type: none">▶ feministička definicija – fokus na promeni uloge žene, ka autonomiji i ličnom izboru▶ ne-feministička definicija – fokus na tradicionalnim ulogama u porodici i društvu▶ kontekstualna i vremenska ograničenja tih definicija
Proces kreiranja politike
<ul style="list-style-type: none">▶ ciklusi u kreiranju zakonodavne politike▶ uticaj unutrašnjih i spoljašnjih faktora na proces kreiranja politike

Childs Sarah, Krook, Mona Lena. 2009. Analysing Women's Substantive Representation. Government and Opposition. 44 (2): 125–145.

► POLITIČKA REPREZENTACIJA ŽENA – KAKO I NA KOJI NAČIN?

Načelno povećanje broja žena u parlamentu omogućuje da se promeni i kvalitet odnosa prema drugim ženama, u smislu formiranja strateških koalicija, interesnih grupa i kokusa koji će lobirati i uspješnije se zalagati, kroz razne zakonodavne komisije, za ostvarivanje interesa žena. Veći broj poslanica utiče i na kvalitet rada same skuštine na taj način što se i odnos muškaraca prema pojedinim pitanjima koja se tiču rodne politike menja. Nekada, međutim, veći broj žena i njihovo insistiranje na određenim zakonodavnim rešenjima izaziva i negativnu reakciju kod muških poslanika, što, sa jedne strane, dovodi do povećanja animoziteta i konfliktnih situacija, ali sa druge, doprinosi različitosti u parlamentu i time reflektuje realnu sliku stanja u društvu (Childs, Krook 2009, 129).

Ženski interesi i potrebe ne mogu biti izražene na pravi način u dominantno muškoj političkoj sredini. U odnosu na muškarce, žene zauzimaju različite pozicije u društvenoj strukturi koje stvaraju drugačije političke prioritete i ciljeve (Phillips, 2012). Utvrđeno je da porast broja žena u parlamentima, od 15-30% koliko je dovoljno da se dostigne kritična masa, izaziva i određene kvalitativne promene u obrascima dominantne institucionalne kulture i vrednosno-normativnog okvira društva (Lovenduski, Norris, 2003:100). Ključni momenat koji je vezan za koncept kritične mase je činjenica da ona deluje ne samo na karakter grupne interakcije, nego i dopušta različitost stavova povezanih s grupnom reprezentacijom (Mansbridge, 2011:645). Uloga političkih stranaka je posebno važna jer one drže u svojim rukama ključne poluge za postizanje većeg broja i odabir ličnosti i karaktera zastupnica u parlamentu. Stranke određuju čiji će se glasovi čuti i ko će igrati ulogu modela ženske participacije. **Nekolicina istraživanja potvrđuje da su lične karakteristike i iskustvo pojedinih zastupnica ključne za feminizaciju politike, i da su po značaju ispred stranačkih mehanizama selekcije (Chaney, 2006:688). Takve žene odlikuje uspešan spoj profesionalnog iskustva, političke funkcije i liderstva. Smatra se da specifična politička socijalizacija u porodici, aktivistički potencijal i prometejski odnos prema društvenim pitanjima, formiraju odredjen profil ličnosti, koja je zainteresovana da aktivno učestvuje u javnoj politici i menja stereotipe o položaju političarki u društvu. Međutim, treba uvek imati u vidu da se političarke nalaze u specifičnom, ambivalentnom**

položaju, pritisnute između dva vrste očekivanja. One moraju da se dokazuju i da rade više nego muškarci, da prihvataju njihova pravila igre, ali istovremeno i da se od njih razlikuju i da uspostave nove standarde i obrasce mišljenja i ponašanja.

Mapiranjem sadržaja debata koje se vode u parlamentu, izdvajaju se tradicionalno ženske teme koje uključuju populacionu politiku, politiku staranja, porodičnu politiku, rodnu podjelu produktivnog rada, obrazovanje, i feminističke, koje se odnose na odluku o radjanju, abortus, neplaćen kućni rad, razlike u zaradama, nasilje u porodici, seksualno uznemiravanje i mizoginiju. Neslaganje između polovima u svim pitanjima vezanim za tretiranje problema rodne ravnopravnosti postoji, ali se time ne može opravdati prioritet deskriptivne reprezentacije žena. Žene u parlamentu predstavljaju socijalnu grupu, koju definiše iskustvo diskriminacije i opresije i koja sebe definiše kroz politički dijalog (Young 1990; 2000). Interesi žena su kontekstualno određeni i predmet su stalnih promena (Celis, 2006; 2008). **Postavlja se pitanje da li je interesni koncept adekvatan, jer tretira žene podjednako kao i muškarce i reducira rodnu ravnopravnost na jednakost na tržištu rada. Interesi i identiteti se konceptualizuju u toku predstavničkog procesa i različitost ima primat u odnosu na homogenizaciju i ujedinjenost. Reprezentacija ne znači puko uključivanje žena u politička tela, već promenu muškog načina vođenja politike i zastupništva (Diamond, Hartsock, 1998:197).**

Poslednjih dvadeset godina koncept kritične mase (*critical mass*) se često koristio među političarima, političkim organizacijama i u javnosti kao opravdanje za uvođenje mera za kandidovanje više žena na političke funkcije. Studije kritične mase stoje na stanovištu da je procenat žena u instituciji ključni faktor u oblikovanju njihovog ponašanja. Pojam kritične mase se može posmatrati na tri načina – kao simboličko poštovanje, kao brojčani prag i kao kolektivna akcija. Koncept kritične mase se ipak najčešće odnosi na prag koji žene treba da predju da bi se transformisao zakonodavni kontekst i stvorili uslovi za kreiranje politike naklonjene ženama. Najvažniji argument ove teorije je da ukoliko ima više žena u parlamentu, veće su šanse da formiraju koalicije, lobiraju i promovišu zakone

► POLITIČKA REPREZENTACIJA ŽENA – KAKO I NA KOJI NAČIN?

koji se odnose na zaštitu prava žena. Kanter je proučavajući simbolički status žena u velikim američkim korporacijama sedamdesetih godina, identifikovala tri konjunkturane situacije (Kanter, 1977:975). Porastom relativnog broja, pripadnici manjine mogu formirati koalicije, uticati na kulturu grupe i mogu se individualno razlikovati. I pored velikog brojčanog prisustva ne mogu se uvek prevazići problemi oko dobijanja podrške, poštovanja i ostvarivanja savezništva. Kada je reč o statusu manjine, ona je ograničena na tri situacije – pritisak, izolaciju i aut-sajderstvo ili prepreke koje diktiraju izbor stereotipnih uloga. Pojedine autorke su mišljenja da i kada je broj žena u parlamentu mali, prisustvo i aktivnosti žena feminističke provenijencije mogu da smanje pritisak i izolaciju. I po nalazima Kanterove, u balansiranim grupama, individualne karakteristike žena su ključne jer dinamika grupe zavisi od strukturalnih i personalnih faktora.

Međutim, ovakav pristup ima nekoliko manjkavosti. Prvo, Kanter je istraživala ponašanje žena u privrednim korporacijama, a ne manjinsko prisustvo u političkim institucijama, jer postoji bitna razlika u položajima i interesima između ove dve kategorije žena. Drugo, istraživanje se uopšte nije bavilo pitanjem da li izabrane predstavnice zaista deluju u interesu žena ili samo u interesu partija koje su ih kandidovale na funkcije. Dalerup takodje napominje da brojevi mogu da budu manje važni od personalnih karakteristika, odnosno prisustva onih žena koje su identifikovane kao važne od strane drugih žena. Manjinska pozicija žena u politici je u direktnoj vezi sa manjinskim statusom u patrijarhalnom društvu. Ključni mehanizmi promene leže u inicijativama koje menjaju poziciju manjine. To su selekcija, nominovanje i kandidovanje žena, uvođenje kvota i postojanje zakona i instituta o rodnoj ravnopravnosti. Međutim, njihova uspešnost zavisi od volje i mogućnosti manjine da mobilizuje resurse, organizuje se i institucionalizuje u borbi za poboljšanje statusa (Dahlerup, 1988: 296).

Kritičari pojma kritične mase smatraju da je to nedovoljno teorijski i metodološki razvijen koncept (Krook, Childs, 2006:522). Ni sam prag kritične mase nije tačno utvrđen, jer se kreće od 15% do 30%, u različitim demokratskim sistemima. Prisutno je i stanovište da veći broj žena izaziva zazor i odbojnost kod muškaraca. **Smatra se da žene i u manjini mogu da štite ženske interese tako**

što će delovati prevashodno kao kritični ili ključni akteri (*critical actors*)(Childs, 2008:138). Izabrane predstavnice se ne moraju angažovati oko pitanja o ženskim pravima, isto kao što i muškarci mogu slediti tipično žensku agendu. Kritika je primarno usmerena na one situacije kada izostaju promene u vladajućoj politici, iako je broj žena u zakonodavnoj sferi dostigao kritičnu masu (Childs, Withey, 2004:562; Lovenduski, 2000:105). Osnovni argument od koga polaze kritičari je potreba da se osavremeni pristup u proučavanju supstancijalne reprezentacije, tako što će u centru istraživanja biti mikro nivo analize, koji se odnosi na pitanja kako i na koji način se dešava reprezentacija i šta kritični akteri preduzimaju na tom polju. Cilj je da se dublje istraže kontekst, identiteti i stavovi koji mogu da motivišu i unaprede kvalitet supstancijalne reprezentacije.

Pored kritične mase u teoriji nailazimo i na koncept političke prisutnosti (*politics of presence*) koji ne treba mešati sa prethodnim, iako ima izvesne sličnosti (Lovenduski, Norris, 2003:90). Dok kritična masa pomaže da se interesi i potrebe žena uzmu u obzir u sprovođenju parlamentarne procedure, politička prisutnost počiva na argumentima pravednosti simboličkog predstavljanja, agresivnog zastupanja interesa manjine i širenja političke agende (Phillips, 1995:24). Feministička teorija, pak, objedinjuje politiku prisutnosti, koja se odnosi na kvantitativnu reprezentaciju, sa funkcionalnom reprezentacijom žena kao interesne grupe. To je svojevrsna kombinacija politike ideja koja se fokusira na odgovornost i politike prisutnosti koja je usmerena na poruku. Takva kombinacija može da ponudi, koliko je to uopšte moguće, pravedan sistem reprezentacije (Phillips 1995: 25).

Poslednjih godina se fokus istraživanja reprezentacije se sve više pomera ka izučavanju pitanja loše ponude žena kandidata za političke funkcije i strukturalnim nejednakostima koje tu ponudu determinišu. Podjednak značaj imaju faktori ponude i tražnje, koji deluju istovremeno i kombinovanjem i preklapanjem strukturišu proces regrutacije. Koncept ponude i tražnje se pre svega odnosi na analizu procesa selekcije žena za kandidovanje na političke funkcije (Lovenduski, Norris, 1995). Ponuda se fokusira na resurse kandidata (vreme, novac, političke veze, obrazovanje, iskustvo, veštine i znanja) i motivacione faktore (ambicija,

poverenje, posvećenost, upornost, interes) u razvijanju političke karijere. Potražnja se odnosi na partijsku selekciju, izbore, uticaj formalnih i neformalnih kriterijuma i očekivanja žena kandidata koje su ušle u političku utakmicu. Partije različito posmatraju reprezentaciju žena i shodno tome se i ponašaju, odobravajući ili osporavajući prisutnost žena na višim funkcijama, o čemu je bilo više reči u prethodnom poglavlju knjige.

Jedna grupa istraživača smatra čak i da ne postoji veza između kvantitativne, deskriptivne reprezentacije i odziva institucija, odnosno rezultata u kreiranju politike (Selden, 1997). Glavni argument ove hipoteze je da žene deluju kao trostruki reprezentanti – predstavljaju glasače, partiju i žensku populaciju. Političarke se ne izjašnjavaju automatski i a priori u interesu drugih žena, već zastupaju i ideje i ideologiju svoje partije. Na odziv institucija ne utiče rod, već feministička svest, te je, u skladu sa već prethodno iznetim zapažanjima, svrsishodnije izabrati veći broj feministkinja, a ne samo žena reprezentkinja partijskih interesa (Tremblay, Pelletier 2000: 397). Moglo bi se zaključiti da mobilizacija što šireg kruga aktera koji su rodno senzibilni je jedan od preduslova promena u sferi reprezentacije žena u politici. Stoga je poslednjih godina, u sve široj primeni teza, da je jedan od najvažnijih preduslova za transformaciju pasivne u aktivnu reprezentaciju prisustvo strateškog partnerstva ili trougla moći između žena predstavnica u parlamentu, aktivistkinja u ženskom pokretu i žena u administrativnoj politici (Halsaa, 1998; Mazur, 2002).

Kao što se može primetiti na osnovu ovog kratkog pregleda teorijskih i empirijskih studija, pojedini istraživači smatraju da veće prisustvo žena vodi ka promeni zakonodavnog diskursa, debata i rezultata. Drugi, pak, nisu ustanovili značajne razlike u stilu i ponašanju muških i ženskih predstavnika. Kao odgovor na ovu diskrepanciju nastala je teorija kritičnih aktera (*critical actors*), koja se fokusira na pitanja o tome kako se supstancijalna reprezentacija odvija i šta specifični akteri preduzimaju, na individualnom ili kolektivnom planu da bi se politika promenila u korist žena (Childs, Krook, 2009:135). Fokus na kritičnim ili ključnim akterima otvara nove mogućnosti za istraživanje ponašanja u zakonodavnoj sferi i tačnije proračune o proceduri supstancijalne reprezentacije. Zadatak je da

se istraže različite strategije i teorijski i praktično ustanovi kakav tip osobe je pogodan za reprezentaciju ženskih interesa u politici. Stoga se predlaže da je u analizi supstancijalne reprezentacije nužno uzeti u obzir čitav spektar različitih faktora – efekte brojčanog porasta žena, ograničavajuće i olakšavajuće okolnosti zakonodavnog konteksta, identitet i interese muškaraca i žena, definisanje ženskih pitanja i stabilnost u vođenju političkog procesa (tabela 4) (Krook, Childs, 2006:525).

Kada je reč o efektima kvantitativne reprezentacije, po mišljenju ovih teoretičarki, mogući su različiti scenariji. Može se izazvati zazor kod zakonodavaca, koji mogu taktički da opstruiraju inicijative žena i drže ih izvan pozicija moći. Pokazalo se da je manji broj žena često efektivniji od većeg, jer na taj način predstavnice mogu zastupati ženske interese bez potkopavanja muške dominacije. Mehanizmi selekcije kandidata i norme partijske discipline određuju koji tip žene će biti izabran i koju će političku poziciju prihvatiti. Taj izbor zavisi i od političke klime, globalnih i lokalnih trendova i podrške ženskih organizacija. Individualni interesi i lični osećaj identiteta mogu olakšati ili otežati saradnju sa zagovornicima promene politike prema ženama. Mnoge studije ističu rasne, klasne, generacijske i ideološke razlike i podele među ženama, koje u velikoj meri sprečavaju formulisanje zajedničke zakonodavne agende. Ženska pitanja se takodje, različito definišu. Nekada je to povećanje autonomije i boljitka svake pojedinačne žene, nekad zaštita privatnih interesa ženske populacije, a ponekad se shvataju kao prevazilaženje rodnih razlika u svim sferama društva. Kritični akteri imaju ulogu da iniciraju promene u politici, predlažu zakone, podstiču druge da deluju u tom pravcu, nezavisno od brojčane zastupljenosti žena. Oni iniciraju političke promene vezane za položaj žena, rade na predlozima, saraduju sa drugim akterima i trasiraju put za uspešno ostvarivanje političkih interesa žena. Iako su to najčešće žene, mogu ponekad biti i muškarci. Pozitivno je što ovaj teorijski pristup uzima u obzir činjenicu da i drugi politički akteri mogu odigrati ključnu ulogu i biti čak i efikasniji i efektivniji od formalno izabranih predstavnica (Krook, Childs, 2006: 522-530).

► POLITIČKA REPREZENTACIJA ŽENA – KAKO I NA KOJI NAČIN?

Primer ovakvog, manje ili više uspešnog, ali sveobuhvatnog i celovitog pristupa problemu institucionalizacije rodne ravnopravnosti predstavlja model koji se primenjuje u predstavničkoj demokratiji zemalja Evropske unije (Lovenduski 2000:101). **Taj model podrazumeva da političke partije nominuju žene za noseća mesta putem internih kvota, zipper sistema ili izbornih lista i da zakoni kažnjavaju partije ako to ne čine. Smatra se da je jedan od važnih faktora postojanje i delovanje ženskih mreža i kokusa političarki, kao i mentorski rad starijih političarki na polju donošenja novih zakona o rodnoj ravnopravnosti. Ohrabrivanje žena da se kandiduju za političke funkcije od strane partijskih kolega, takodje predstavlja značajan faktor u procesu feminizacije političkih institucija. Konačno, neophodna su i dva tehnička uslova, a to je da se proceduralni mehanizmi u parlamentu prilagode ženama – radno vreme, liste govornika, pravila debatovanja i da postoji određena garancija da su ženski interesi predstavljeni u politici i zakonodavstvu.**¹⁰

Iako su do danas objavljene brojne značajne studije o odredjenju supstancijalne reprezentacije, još uvek taj koncept zahteva odredjena pojašnjenja, posebno u komparativnoj perspektivi. Šta čini uspešnu supstancijalnu reprezentaciju žena? Suštinska reprezentacija počiva na stanovištu da predstavnice zaista rade za ispunjenje ženskih interesa i potreba, što dovodi do konkretnih rezultata u političkoj praksi. Žene imaju specifično znanje, veštine i vrednosni sistem koji ih podstiče da deluju, pre svega, kao žene menjajući normativno-vrednosni okvir, institucionalno okruženje i maskulinu političku kulturu. Političke partije imaju dominantnu ulogu u procesu urođnjavanja reprezentacije, odnosno njihovo rukovodstvo koje odlučuje o izboru kandidata za funkcije. Stranke su glavni motori za osvarivanje numeričke prisutnosti žena u svim političkim institucijama na državnom, regionalnom i lokalnom nivou. U novim demokratijama, političke partije imaju dodatno važnu ulogu u prevazilažnje podzastupljenosti i dostizanju suštinske reprezentacije žena.

¹⁰ Jedan od najboljih mehanizama za osiguranje rodne ravnopravnosti koji se primenjuje u skupštinskom životu je postojanje parlamentarnih komisija za ženska pitanja koje imaju mandat da nadgledaju sve što se događa u vezi sa tretiranjem rodnih tema i u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti.

Buduća empirijska istraživanja treba da sagledaju domet i uslove u kojima rade sve ženske političke instance u političkoj areni, u okviru parlamenata, vlade i ministarstava, zatim kao delovi ženskog pokreta i civilnog društva. Svi akteri i akterke igraju podjednako značajnu ulogu u konstituisanju supstancijalne reprezentacije na svim nivoima. Kako postići i stvoriti uslove za njenu održivost biće pitanja kojima će se takođe baviti buduća istraživanja. Svakako treba krenuti od četiri strateška koraka: najpre vršiti pritisak na političke partije da nominuju žene za mesta na kojima će sigurno osvojiti glasove na izborima; zatim, dizajnirati proceduralne mehanizme za osiguranje prisustva žena na svim parlamentarnim pozicijama; potom, kreirati zakonodavstvo koje obezbeđuje infrastrukturu za predstavljanje interesa žena i konačno, inicirati i finansijski podržati programe i projekte o ženama, za žene i sa ženama.

RODNA RAVNOPRAVNOST U EVROPSKOJ UNIJI – NEDOVRŠEN POSAO

“Žene samo žele da budu uključene” – Emma Watson

Ravnopravnost žena i muškaraca deklarativno je jedna od osnovnih vrednosti Evropske unije. Uticaj EU na primenu politike jednakih mogućnosti za žene se može sagledati sa više aspekata: kroz poštovanje ljudskih prava, situaciju na tržištu rada, harmonizaciju pravnih propisa i kroz proces donošenja političkih i ekonomskih odluka. Treba imati u vidu da EU ne funkcioniše kao država, niti internacionalna organizacija, već je to kontinuirani proces transformacije ili proces preobražaja ideje povezanosti na zajedničkom teritorijalnom, ekonomskom, političkom i kulturnom prostoru, koji ima svoju istoriju i specifičnosti. U pogledu regulisanja rodne ravnopravnosti članice EU objedinjuju različita iskustva zbog diferenciranog stepena društvenog i kulturnog razvoja, na šta ukazuju suprotnosti između skandinavskih i zapadnoevropskih zemalja sa jedne i država južne i istočne Evrope sa druge strane. Međutim, takva različita iskustva i prakse podstiču razvoj i diversifikaciju politika jednakih mogućnosti prema ženama.

Stepen razvoja rodne ravnopravnosti u EU se može detektovati posredstvom evaluacije stanja na pet strukturnih nivoa. Najpre kroz Ustavom zagarantovana jednaka prava za muškarce i žene, uključujući pravo na glasanje i kandidovanje na izborima. Potom, kroz proporcionalni tip izbornog sistema sa velikom oblasnom magnitudom, koji povećava šanse za bolju reprezentaciju žena. Zatim, putem zakonskih kvota za sve političke partije, tako što će određena mesta na izornoj listi biti rezervisana za žene i kroz partijska pravila i proceduru regrutovanja, koje omogućuju jednake šanse za oba pola u kandidovanju na političke funkcije. Važnu ulogu imaju i partijske inicijative i programi, parlamentarne reforme, medijske promocije, uticaj ženskih organizacija u nevladinom sektoru i mentorskih programa. Konačno, jedan od glavnih pokazatelja stepena razvoja rodne ravnopravnosti jesu i mogućnosti za razvoj individualnih kapaciteta i resursa, znanja i veština, koje ženama omogućuju da napreduju u procesu nominovanja na političke funkcije, kretanja na političkoj lestvici i napredovanja u karijeri.

Institucionalni okvir za primenu rodne ravnopravnosti

Evropska unija poseduje sveobuhvatan zakonodavni okvir i direktive o rodnoj ravnopravnosti. Sve članice su prenele smernice o ravnopravnom položaju i jednakosti pri zapošljavanju u svoje zakonodavstvo, i formirale opšti okvir za institucionalizaciju rodne ravnopravnosti. Kao podrška tom okviru redovno se izrađuju strategije za ravnopravnost, mape puta i prati njihova primena, a članice odlučuju kako će ih primenjivati. Ciljevi su isti, ali članice se razlikuju i ne ostvaruju ih u istom obimu. EU je formirala strategiju o integrisanju rodne perspektive u sve oblasti i Evropski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE), koji pruža podršku članicama u uključivanju rodne dimenzije u sve javne politike. Od 2000. godine formirala su se dobra strukturna tela u skoro svim članicama u vezi sa uključivanjem rodne perspektive u sve oblasti, međutim, parlamenti u svega tri članice su izglasali zakone koji to regulišu.

Princip rodne ravnopravnosti je posato sastavni deo Rimskog ugovora iz 1957. godine, kada su prvih šest članica EU potpisale dokument koji garantuje pravo na jednake plate muškaraca i žena na istom radnom mestu. Tek 1975. godine donosi se Odredba o jednakoj plati koja stavlja van zakona diskriminaciju temeljenu na rodnoj razlici, omogućuje pravo obraćanja sudovima u slučaju diskriminacije u plata, osigurava zaštitu zaposlenih koji su pribegli pravnim postupcima i traži od država članica da se osigura ispunjenje i poštivanje ovih principa. Tek 2000. godine donosi se Lisabonska strategija koja naglašava potrebu da se govori o rodnoj ravnopravnosti u EU na tržištu rada i da se prilagode uslovi rada ženama, odnosno da im se omogući ulazak i ostanak na tržištu rada. Cilj je bio da se do 2010. godine dostigne stopa zapošljavanja žena od 60%, zatim, ulaganje u usklađivanje posla i porodičnog života kao jezgra evropske politike zapošljavanja, i da se odgovarajućim objektima za brigu o deci (vrtići) obuhvati 90% dece između 3. godine i obaveznog polaska u školu, i najmanje 33% dece u dobi mlađoj od 3 godine. U tom smislu, 2003. godine izglasane su smernice zapošljavanja u EU kojima se zahteva od država članica da do 2010. godine postignu znatno smanjenje u rodnoj razlici u politici plata, a 2006. godine je usvojena preuređena Odredba o jednakim mogućnostima i jednakom postupku prema ženama i muškarcima u zapošljavanju i zanimanjima. Do danas je doneto ukupno 13 evropskih smernica vezanih za politiku rodne jednakosti u sferi rada i zapošljavanja, socijalne zaštite, porodijskog odsustva, i jednakosti u ophođenju, odnosno protiv rodne diskriminacije.

Rodna ravnopravnost kao globalna strategija (*gender mainstreaming*) je počela da se uvodi u javne politike tek krajem XX veka, kada je na Četvrtoj svetskoj konferenciji UN o ženama u Pekingu 1995. godine, doneta odluka o implementaciji rodne perspektive u javne politike. **Unutar Saveta Evrope, rodna perspektiva je difinisana kao reorganizacija, poboljšanje, razvoj, evaluacija političkih procesa i inkorporiranje rodne ravnopravnosti u sve politike, na svim nivoima (Council of Europe 1998: 15). Rodna perspektiva EU je tipičan primer strategije koja uključuje promene u upravljanju na više nivoa, internacionalnom, nacionalnom, regionalnom (Verloo, 2005:13). Ona podrazumeva i reorganizaciju političkih procesa i odgovornosti, kooperaciju individualnih i institucionalnih subje-**

kata u svim sferama dežavne uprave, od nauke do ekonomije. Radi se zapravo o usložnjavanju aktera i politika orijentisanih prema jednom cilju, a to je implementacija koncepta rodne ravnopravnosti u svim sferama društvenog života.

Evropska Komisija, kao glavno političko telo koje predlaže novo zakonodavstvo, je za period od 2010. do 2015. godine usvojila Stategiju za ravnopravnost žena i muškaraca, a kao glavni prioriteti ističu se: jednaka ekonomska nezavisnost žena i muškaraca, jednake plate za isti posao, ravnopravnost u donošenju odluka, promovisanje ravnopravnosti i van okvira EU i poštovanje dostojanstva i integriteta žene.¹¹ Veće Europe, koje je 1949. godine osnovalo deset država, a sad ima 45 članica, je od svih međunarodnih organizacija postalo vodeće telo u području rodne ravnopravnosti, posebno u političkom životu (Sineau, 2003). Evropski Parlament je jedina institucija direktno izabrana od strane građanki i građana članica EU. EU Parlament nema potpunu zakonodavnu moć, kao što imaju parlamenti zemalja članica EU, ali može da ima kontrolu nad budžetom, zakonima, politikama i političkim akcijama koje utiču na položaj žena, da daje predloge EU Komisiji vezane za poštovanje ženskih prava, organizuje javne rasprave i definiše programe namenjene pitanjima rodne ravnopravnosti. Unutar EU Parlamenta funkcioniše i Odbor za ženska prava, koji ima važnu ulogu u unapređenju pitanja rodne jednakosti. Veliki uticaj ima Evropski ženski lobi (EWL), nepartijska organizacija koja pomno prati sve procese promena EU Ugovora, i nastoji da osigura da svi zakonski predlozi sadrže rodnu perspektivu. U okviru institucije Saveta Evrope funkcioniše još jedan mehanizam za rodnu ravnopravnost, a to je Komitet za ravnopravnost između žena i muškaraca, koji okuplja grupe eksperata u svim državama članicama, koje rade na pozitivnim akcijama i paritetnoj demokratiji u rešavanju važnih pitanja o položaju

¹¹ Unutar Glavne kancelarije za zapošljavanje, industrijske odnose i socijalna pitanja, smeštena je Jedinica za jednake mogućnosti koja je odgovorna za usklađivanje sa EU direktivama i za implementaciju Strateškog okvira zajednice za rodnu jednakost. Predsednik i predstavnici Komisije učestvuju u radu Komisijske grupe za jednakost. Njihov posao je da nadgledaju i diskutuju o problemu integracije rodne perspektive u sve službe i politike. Savetodavni odbor za jednake mogućnosti žena i muškaraca je telo u kojem učestvuju ministri, predstavnici zemalja članica EU, i koje se redovno sastaje kako bi dali mišljenje o uticaju novih politika na žene. Članovi i članice Vlada država članica sastaju se u Ministarskom Veću. Veće ministara za socijalna pitanja, u čijem radu učestvuju nacionalni ministri i ministarke za socijalna pitanja, je odgovorno za većinu odluka vezanih uz pitanja rodne ravnopravnosti i ima poslednju reč vezanu za donošenje zakona i programa u toj oblasti.

žena. Međutim, rezultat rada Komiteta se više bazira na savetodavnoj funkciji, a manje na stvarnom povećanju učešća žena u donošenju odluka i aktivnoj ulozi žena u političkom životu.

U poslednje dve decenije EU diskurs o rodnoj ravnopravnosti je evoluirao i prisutan je u skoro svim političkim agendama, ali nije praćen i odgovarajućom dubinskom, odnosno vertikalnom disperzijom, te još uvek nije u potpunosti zaživela praksa jednakih mogućnosti za žene (Lombardo, Maier, 2008:115). Stoga, kampanja 50/50, koju vodi Evropski ženski lobi i mnoge slične akcije, imaju za cilj da ukažu na nedovršen posao, odnosno još uvek neophodnu potrebu za jednakom reprezentacijom muškaraca i žena u svim evropskim institucijama. Cilj je da se problem rodne ravnopravnosti podigne na najviši mogući nivo u političkoj agendi EU. Indeks rodne ravnopravnosti (EIGE), koji se meri od 2005. godine, pokazuje da postoje ogromne razlike među članicama i da je EU tek na pola puta do ostvarivanja rodne ravnopravnosti. Zbog toga se fokus premešta sa okvira za ljudska prava na integrisanje rodne perspektive u sve oblasti i traganje za merama kojima bi se podržala rodno ravnopravnija društva.

Prema najnovijim podacima o rodnoj ravnopravnosti objavljenim na sajtu Departmana pravde Evropske Komisije, u Evropskom parlamentu sedi 37% žena, najviše iz Finske, Švedske, Estonije, Latvije (oko 50%). U Evropskoj Komisiji je 32% žena, najviše u Finskoj, Švedskoj, i Francuskoj (oko 50%), dok je žena partijskih liderki najviše u Norveškoj, Nemačkoj i Islandu (European Commission, 2014). Žene čine 27% nacionalnih parlamenata u EU. Samo jedna od pet članova upravnih odbora najvećih kompanija je žena. Oko 20% od svih pripadnika akademskog sveta su žene i samo jedna od deset rektora je žena. Svega pet članica EU primenjuje zakonske rodne kvote, dok se u njih 16 primenjuju kvote od strane političkih partija. Evropska sindikalna konfederacija (ETUC) broji 60 miliona članova, od koji je 45% žena. Prvi put u istoriji je izabrana i jedna žena za generalnog sekretara ove institucije. Međutim, iz izveštaja Evropske komisije o stanju rodne ravnopravnosti u 2013. godini, upada u oči da je zaposlenost žena 63%, a muškaraca 75%. Iako su obrazovanije, žene su po satu plaćene 16% manje od muškaraca. One češće rade povremene i privremene poslove ili ih napušta-

ju zbog podizanja dece. Tokom poslednje ekonomske krize 2008. godine, udeo žena u ekonomiji domaćinstava je porastao i samim tim smanjene su razlike u stopi zaposlenosti oba pola. Međutim, žena i dalje nosi breme domaćih poslova, i provodi 26 sati nedeljno u brizi za decu i stare, a muškarci svega 9. Rodne razlike u penzijama su najveće i idu čak do 39% (Progress on Equality Between Women and Men, 2013).

Za sagledavanje efekata EU politika rodne ravnopravnosti treba uzeti u obzir i podatke istraživanja Eurobarometra *Rodna neravnopravnost u EU*, sprovedenog putem telefonske ankete tokom januara 2012. na više od 25.000 ispitanika starijih od 15 godina, koji pružaju realnu sliku stavova i stanja u kome se nalazi javno mnjenje u svim članicama EU. Iako dve trećina ispitanika smatra da se rodne nejednakosti smanjuju u poslednjih deset godina, 52% veruje da su one glavni problem u njihovoj zemlji. Međutim, nešto više žena, kao i obrazovaniji ispitanici, veruje da je diskriminacija porasla u prethodnoj deceniji. Kao najvažnije oblike neravnopravnosti građani su naveli nasilje usmereno prema ženama (48% ispitanika), a zatim nejednake zarade (43%). Na trećem mestu je trgovina ženama, a zatim slede mala zastupljenost žena na ključnim mestima u kompanijama, mala zastupljenost žena u politici i nejednaka podela poslova u porodici. Iako je hijerarhija nejednakosti skoro ista u očima muških i ženskih ispitanika, u istraživanju se navodi da žene malo više naglašavaju nejednaku podelu poslova u porodici. Na pitanje kako pomiriti porodični život i karijeru, oko polovine Evropljana je odgovorilo da se ne slaže da roditelj koji manje zarađuje treba da napusti posao i brine o deci. Najveće protivljenje je zabeleženo u Sloveniji, Finskoj i Holandiji. Međutim, tu ideju podržava većina ispitanika u devet članica EU, medju kojima su Španija, Češka, Mađarska, Irska i Velika Britanija. Na pitanje da vrednuju efekte mogućih mera koje bi smanjile razlike u zaradama, oko 27% ispitanika je navelo da treba olakšati pristup i muškarcima i ženama za bilo koji posao. Za novčane kazne kompanijama koje ne poštuju rodnu ravnopravnost zalaže se 26% ispitanika, dok 24% njih predlaže da se kompanije nateraju da javno objavljuju platne skale. U cilju promovisanja jednake zastupljenosti žena u profesijama u kojima dominiraju muškarci, ispitanici su predlagali da treba unapre-

diti radne uslove (45%), zatim povećati plate (28%), dok se za poreske olakšice firmama koje zapošljavaju žene na ključnim pozicijama zalaže 22% građana EU (European Parliament, 2012).

Žene na upravljačkim i liderskim pozicijama

U naučnim istraživanjima vrlo malo pažnje je posvećeno participaciji i reprezentaciji žena u institucijama EU. **Urađeno je svega nekoliko studija o učešću žena u Evropskom parlamentu, gde je osnovni predmet analize bio učešće žena u ne/formalnim kanalima odlučivanja i vrlo prisutna tendencija smeštanja žena na periferiju političkog života (Galligan, Clavero, 2008:5).** Kada je reč o participaciji žena u strukturama moći i institucijama od značaja za donošenje odluka, evropski prosek ili Indeks rodne ravnopravnosti je svega 38 od mogućih 100, čime se potvrđuje da i u 21. veku još uvek postoji veliki jaz između statusa žena i muškaraca u društvu. Pri tom su razlike među članicama EU u stepenu rodne ravnopravnosti u oblasti političkog rukovođenja i odlučivanja izrazito velike (Gender Equality Index, 2015).

U svim nacionalnim parlamentima i vladama u EU žene su i dalje podzastupljene (tabela 5). U šest evropskih zemalja, Švedskoj, Finskoj, Belgiji, Španiji, Holandiji i Danskoj, broj žena u parlamentima je dostigao 40%, dok u drugim, poput, Kipra, Malte, Rumunije, Mađarske, jedan od sedam članova parlamenta je žena. U nacionalnim vladama je od 2005 -2013. godine zabeležen blagi porast sa 21% na 27%, a u nacionalnim skupštinama sa 22% na takodje 27%. Danas trećina zemalja EU ima 40% žena na ministarskim pozicijama, pored Skandinavskih, Slovenija, Holandija, Francuska, Irska, Portugalija i Španija. Udeo žena na najvišim pozicijama državnih administracija je porastao sa 28% 2003. na 37% 2012. godine. Broj žena u vrhovnim sudovima je 2007. godine bio 30%, da bi 2012. porastao tek za 4%. Uzimajući u obzir tri nacionalna suda, vrhovni, ustavni i administrativni, svega 14% žena zauzima predsedničke pozicije (European Commission, 2013).

Tabela 5. Učešće žena u donošenju političkih i ekonomskih odluka 2003-2010-2013

Zemlje	Ministarstva	Nacionalni parlamenti (gornji/donji dom)			Uprave najvećih javnih preduzeća				
		2003	2010	2013	2003	2010	2013		
EU-28	24	26	27	22	24	27	9	12	18
Austrija	27	43	43	34	28	33	6	9	13
Belgija	36	33	38	36	40	40	6	10	17
Bugarska	19	17	39	26	22	25	11	11	17
Kipar	9	17	8	11	13	14	6	4	7
Češka	:	0	7	:	22	20	:	12	11
Nemačka	46	38	33	32	33	36	10	13	21
Danska	28	47	45	38	38	38	13	18	23
Estonija	9	8	8	17	23	18	15	7	7
Grčka	6	17	5	9	17	21	8	6	8
Španija	25	50	29	31	37	40	3	10	15
Finska	44	55	47	37	40	43	12	26	30
Francuska	21	34	47	12	19	26	5	12	30
Hrvatska	17	16	19	23	25	24	:	16	15
Mađarska	13	0	10	10	9	9	11	14	11
Irska	14	20	13	13	14	16	7	8	11
Italija	9	22	29	12	21	31	2	5	15
Litvanija	:	13	7	:	19	24	:	13	16
Luksemburg	37	27	27	20	20	23	4	4	11
Latvija	25	21	23	20	19	25	17	23	29
Malta	:	22	13	:	9	14	:	2	2
Holandija	31	25	38	38	41	38	8	15	25
Poljska	:	25	20	:	20	24	:	12	12
Portugal	17	29	20	21	30	31	4	5	9
Rumunija	21	12	21	11	11	14	21	21	8
Švedska	52	46	54	45	46	44	18	26	26
Slovenija	14	26	21	13	16	33	23	10	22
Slovačka	0	14	7	19	16	19	8	22	24
Ujedinjeno kraljevstvo	24	16	18	18	22	23	15	13	21

Izvor: Evropska komisija. 2013. Baza podataka o učešću žena i muškaraca u odlučivanju (osim podataka iz Hrvatske, koje je obezbedio Hrvatski ured za rodnu jednakost).

Kada se pogledaju podaci za glavne Evropske institucije u 2013. godini, 36% evropskih parlamentaraca su bile žene. U Savetu Evrope, od 2009. do 2013. godine, broj žena je porastao od 7% na 14%, dok u Evropskoj komisiji danas iznosi 33% (European Commission 2013). Reprezentacija žena u Evropskom parlamentu je veća nego na nacionalnom nivou (36% naspram proseka od 27%). U literaturi su uglavnom navode četiri argumenta za tu pojavu (Fortin-Rittberger, Rittberger, 2014:499). Prvi se odnosi na tip izbornog sistema, odnosno na činjenicu da postoje različite vrste sistema za ova dva tipa parlamenta, i to rezultira različitim nivoima reprezentacije žena. Drugi argument je vezan za činjenicu da se manji značaj pridaje instituciji Evropskog parlamenta, u odnosu na nacionalne skupštine. Treće objašnjenje se bazira na stavovima žena da je Evropski parlament prihvatljiviji i konforniji ambijent, u kome se vodi manje konfliktni i agresivni stil politike, sa više dijaloga i konsenzusa, i sa strukturisanim radnim vremenom i bolje organizovanom brigom o deci. Konačno, kao relativno nova institucija, nastala 1979. godine, Evropski parlament se smatra i sredinom u kojoj hegemonija muškaraca nije toliko izražena, kao u drugim institucijama EU.

Tabela 6. *Žene u Evropskom parlamentu od 1979 – 2014. godine (%)*

1979	1984	1989	1994	1999	2004	2009	2014
16	18	19	26	30	31	35	37

Izvor: *Evropski Parlament 2014-2019. Rodni balans (broj žena članica u procentima).*

Broj žena u Evropskom parlamentu je najviše narastao tokom devedesetih godina, da bi stagnirao poslednjih deset godina. Na izborima pre proširenja Evropske unije bilo je trideset posto žena u Evropskom parlamentu. Na izborima posle proširenja 2004. godine, isto toliko, da bi nakon kampanje za paritet narastao na 35% (tabela 6). **Kada se analizira učešće žena u političkim telima u kojima se donose odluke unutar Evropskog parlamenta, najprisutnije su u onima gde**

se rešavaju finansijska i administrativna pitanja, i obezbedjuje saradnja medju komitetima, a najmanje prisutne u telima koja su zaduzena za izgradnju odnosa izmedju Evropskog i nacionalnih parlamenata. Analiza tri nivoa u strukturi Evropske komisije ukazuje da žena na rukovodećim pozicijama najvišeg nivoa ima oko 25%, srednjeg do 30%, dok ih na administrativnim pozicijama oko 43% (European Commission 2014). Kako opada politička moć, tako raste broj žena u institucijama.

Reprezentacija žena u samom vrhu svih institucija Evropske unije je niska. U Generalnom sekretarijatu Saveta Evrope nijednim direktoratom ne upravlja žena, a i generalni sekretar je mušarac. U Evropskom sudu pravde zaposlena su 32 muškarca i samo 6 žena. U Evropskoj centralnoj banci, Evropskoj investicionoj banci i Evropskom investicionom fondu, koje su odgovorne za implementaciju ekonomske politike u EU i koje obezbedjuju finansijsku podršku evropskim firmama i projektima, svega 3 žene, ili 5.3% participira na rukovodećim pozicijama. Ovaj model podzastupljenosti je primenjen i u vodećim nacionalnim finansijskim institucijama, centralnim bankama, gde najviše ima 18.6% žena (European Commission, 2014).

Kada je reč o broju žena na rukovodećim i upravljačkim pozicijama, mere i mehanizmi koji su do sada preduzeti u pojedinim zemljama EU su imali manje ili više uspeha, u zavisnosti od drugih faktora relevantnih u procesu urođnjavanja institucija. Evropska komisija je pripremila zakon kojim će se obezbediti ravnopravno učešće žena u upravnim odborima kompanija u svim članicama EU do 2020. godine (European Commission, 2013:7). Cilj tog zakona, koji snažno podržavaju organizacije za rodnu ravnopravnost, jeste da se do tog perioda obezbedi da žene u upravnim odborima učestvuju sa 40%. Pet članica EU – Francuska, Belgija, Holandija, Italija i Španija, već primenjuje takav zakon, a ženski lobi u Evropskom parlamentu se nada da će uspeti da dobije potrebnu podršku da se ta praksa uvede i u ostale članice. Norveška koja je članica Evropskog ekonomskog prosotra takođe primenjuje sličan zakon.

U Francuskoj je 2011. donet zakon po kome do 2017. godine u upravnim odborima kompanija koje imaju više od 500 zaposlanih i godišnji obrt od najmanje

50 miliona evra, treba da bude 40% žena. U Holandiji je takodje 2011. godine donet građanski zakon da u rukovodstvu kompanija mora biti 30% pripadnika oba pola, u protivnom se mora izdati javno saopštenje o razlozima neuspeha. U Italiji je 2011. donet kvotni zakon po kome jedna trećina oba pola mora biti zastupljena u privatnim i javnim preduzećima. U Nemačkoj je takodje uveden kvotni zakon koji primenjuju sve stranke u parlamentu, a u Velikoj Britaniji je 2011. Lord Dejvis predložio inicijativu da u 100 privatnih kompanija do 2015. godine na direktorskim pozicijama bude 25% žena. Prvi godišnji izveštaj pokazao je značajan progres, ali u poslednje vreme ta inicijativa stagnira.

Tabela 7. *Žene u upravnim odborima velikih kompanija 2013. godine*

% žena	Članice upravnih odbora	n	Predsednice upravnih odbora	n
>10%	Češka, Slovačka, Latvija, Bugarska, Kipar, Slovenija	6	Kipar, Malta, Holandija, Rumunija, Slovačka	5
5-10%	Litvanija, Španija, Francuska, Poljska	4	Latvija, Slovenija	2
<5%	Finska, Švedska, Nemačka	3	Španija, Litvanija, Švedska, Ujedinjeno Kraljevstvo	5
0%	Belgija, Danska, Irska, Grčka, Estonija, Italija, Luksenburg, Mađarska, Malta, Holandija, Austrija, Portugal, Rumunija, Ujedinjeno Kraljevstvo	14	Belgija, Bugarska, Češka, Danska, Nemačka, Estonija, Irska, Francuska, Italija, Luksenburg, Mađarska, Austrija, Poljska, Portugal, Finska	15

Izvor: *Evropska komisija. 2013. Baza podataka o učešću žena i muškaraca u odlučivanju.*

Iako žene čine 60% fakultetski obrazovanog kadra u članicama EU, vrlo malo su zastupljene u upravnim odborima i medju direktorima privatnih kompanija (tabela 7). Prema podacima Evropske komisije iz januara 2012, žene su činile samo 13,7% članova upravnih odbora velikih kompanija. Najnoviji podaci pokazuju da je udeo žena u upravama u aprilu 2014. dostigao 18,6%. Medjutim, situacija

je znatno drugačija kada je reč o ženama na najvišim pozicijama – samo tri od 100 najvećih kompanija u Evropi imaju glavnu izvršnu direktorku. Pitanje zastupljenosti žena u upravnim odborima kompanija posebno je dobilo na značaju u vreme poslednje ekonomske krize 2008. godine u Evropi. Neke analize ukazuju da veće učešće žena u upravnim odborima može pozitivno da utiče na efikasnije poslovanje, dok postoje i mišljenja da usvajanje kvota, kojima bi trebalo da se reguliše tačan broj žena u upravnim telima, neće biti jednostavan korak ili da čak ne predstavlja dobro rešenje i neće dati značajne rezultate.

Učešće žena u rukovodstvu političkih partija zemalja EU je vrlo značajno pitanje, jer obavljanje tih funkcija predstavlja stepenik za dalje direktno napredovanje u karijeri i konačno, opstanak žena na liderskim pozicijama. Politika rodne ravnopravnosti EU polazi od stanovišta da je suština rešavanja tog pitanja u većoj političkoj participaciji žena, jer ulaskom u politiku one najviše doprinose razvoju i integraciji rodnih politika u sve sfere društva. U tom procesu najveću odgovornost nose političke stranke, koje u domenu selekcije i kandidovanja vode računa o interesu i potrebama žena. Osim rodno senzitivne partijske selekcije, potrebna je i šira društvena akcija kroz obrazovanje, medije, nevladine organizacije i udruženja, kako bi se stvorila kritična masa u javnom mnenju i pripremili uslovi da se žene ravnopravno kandiduju za obavljanje političkih funkcija. Literatura obiluje primerima koji potvrđuju da prisustvo žena u legislaturi nije samo povezano sa usvajanjem zakona vezanih za bolji status žene i primenu rodno senzitivne politike, već i podstiče žene na političku akciju, razbija predrasude vezane za tradicionalnu ulogu žena i služi kao dobar model mlađim generacijama.¹²

U prvih 15 zemalja EU postoji određena vrsta kvotnog mehanizma u oblasti partijske selekcije žena. U Nemačkoj, Belgiji, Holandiji, Danskoj i Norveškoj, skoro sve partije levice i desnice su uvele kvotni sistem. U drugim zemljama najčešće samo levo orijentisane partije primenjuju kvote u izboru žena na političke funkcije (tabela 8).

¹² Kittilson, Schwindt-Bayer, 2010; Wolbrecht, Campbell, 2007; Lawless, Fox, 2007; Childs, Withey, 2004; Verba, Schlozman, Burns, 2001; Verba, Schlozman, Brady, 1995.

Tabela 8. Žene liderke većih političkih partija 2012 (%)

Učešće	Država
40-50%	Norveška
30-40%	Nemačka, Danska, Hrvatska
20-30%	Švedska, Belgija, Luksemburg, Austrija, Rumunija, Turska
10-20%	Letonija, Slovenija, Finska i Holandija
<10%	
0%	Bugarska, Češka, Estonija, Irska, Grčka, Španija, Francuska, Italija, Kipar, Litvanija, Mađarska, Malta, Poljska, Portugal, Slovačka, Ujedinjeno Kraljevstvo, Makedonija, Srbija, Island, Lihtenštajn.

Izvor: *Evropska komisija. 2013. Baza podataka o učešću žena i muškaraca u odlučivanju. Napomena: Veće političke partije su one koje su osvojile bar 5% mesta u nacionalnim parlamentima.*

U sastavu Evropskog parlamenta, postotak žena iz desnih stranaka je naglo porastao, dok se broj žena u levim strankama zadržao na 40% (European Parliament, 2012). Kampanja koja se vodi već stotinu godina, a započela je u Finskoj u kojoj su žene prve ostvarile ljudska prava, se više ne svodi na ideološko pitanje levice ili desnice, već na pitanje dostignutog civilizacijskog nivoa Evropske unije.¹³ Na osnovu uvida u podatke dobijene istraživanjem 55 partija u 10 zemalja, u periodu od skoro 50 godina, potvrđeno je da žene lakše i češće dolaze do viših pozicija u manjim opozicionim partijama (European Commission, 2014). Žene takodje, češće napuštaju pozicije kada se suoče sa teškoćama ili partija doživi neuspeh, i redje se zadržavaju, odnosno bivaju ponovo izabrane na ista mesta. Partijski lideri imaju veću kontrolu nad politikom i vidljiviji su u javnosti od njihovih kolega u parlamentu, te tako žene liderke u partijama imaju potencijal da deluju kao kritič-

¹³ Dobar primer je inicijativa parlamentarki pred izbor poslednje Evropske komisije, kada je postojala mogućnost da u njoj ne bude žena. One su izašle na ulice Brisela sa kravatama i biografijama i poručile da će u Parlamentu glasati protiv isključivo "muškog" sastava komisije. Ova *ad hoc* politička akcija je uspešno završena formiranjem mešovitog sastava najuticajnije institucije Evropske unije.

ni akteri i odigraju ključnu ulogu u suštinskoj reprezentaciji i povećanju političke moći žena. Političko liderstvo je snažno povezano sa maskulinim modelom ponašanja, koji karakterišu neformalne mreže poznanstava i kontakata. **Mišljenje je evropskih političarki da dokle god žene budu izostajale iz tih neformalnih mreža i moćnih zajednica, šanse za njihovu promociju i selekciju na rukovodeće pozicije bivaju minimalne.** Medju partijskim članstvom dominiraju stereotipi da ženama nedostaje odlučnost, čvrstina, sposobnost i profesionalnost. Političke stranke ne koriste ni rodno osjetljiv jezik, a u agendi preovlađuju programske smernice vezane uz položaj žena u porodici, reproduktivnu ulogu, ali ne i reproduktivna prava i zdravlje žena. **Kada je reč o političkoj karijeri žena još uvek je teško probiti stakleni krov, nepisana i nevidljiva pravila u političkom ponašanju, koja se odnose na neformalne socijalne mreže podrške u favorizovanju maskulinih kulturnih obrazaca i tipično muškog modela vođenja politike. Stoga, od presudne važnosti je prisiliti muškarce da menjaju svoju misaonu matricu i počnu da deluju u područjima koja za njih nisu uobičajena, kao što su pitanja dečije zaštite ili porodičnog rada.** U politici EU već nekoliko godina postoje ciljevi šta treba preduzeti da bi i muškarci i žene mogli ravnopravno da učestvuju i na tržištu rada i u porodičnom radu. Medjutim, te ciljeve je dostiglo svega nekoliko članica, medju kojima prednjače skandinavske zemlje. Sve dok se ne uspostavi rodni balans u ekonomiji staranja i porodičnoj ekonomiji, može se reći da je na nivou EU još uvek na snazi diskriminaciona umesto politike jednakih mogućnosti.

Rodna ravnopravnost – političko pitanje

Unutar Evropske unije, odnosno u državama članicama, deluju tri grupe za pritisak u cilju ostvarivanja političkih interesa žena, feministički pokret u civilnom društvu, žene u parlamentima i žene u državnoj administraciji. Povezanost feministkinja na lokalnom, nacionalnom i evropskom nivou je od velikog značaja, jer se umrežavanjem tih organizacija stvara platforma koja olakšava uvodjenje zakonodavnih instrumenata i javne politike usmerene na poboljšanje položaja žena. Jedan od glavnih zahteva feminističkog pokreta je predstavljane žena

kao posebne društvene grupe, koja je kroz istoriju bila izložena represiji, a ne samo kao građanki. Ono što izdvaja žene kao grupu nisu zacrtani interesi, već društvena perspektiva, iskustvo koje proizilazi iz specifičnog položaja žena u patrijarhalnom društvu, ustrojenom po muškim standardima i normama, u kome se ignoriše odnos roda i moći kao birnih strukturalnih determinanti demokratije.

Džudit Skvirs razlikuje tri analitičke strategije u feminističkom pristupu problemu rodne ravnopravnosti. Strategiju inkluzije, koja se temelji na principu jednakosti, zatim, strategiju preokreta, koja počiva na razlikama, i strategiju pokreta, koja podrazumeva poštovanje različitosti (Squires, 1999). Strategiju uključivanja žena u politički svet kakav danas postoji, brane uglavnom liberalne feministkinje, koje su zajedno sa ženskim pokretima, važni akteri promocije rodne ravnopravnosti unutar EU. Feministkinje su uticale na promenu tradicionalnog izgleda političke arene, samog koncepta političkog, kao i na državne politike jednakih mogućnosti i inkorporaciju rodne perspektive u javne politike. **Kooperacija nezavisnih ženskih organizacija sa ženama unutar političkih partija, parlamenta i državnog aparata je posebno narasla devedesetih godina prošlog veka, kada je pitanje rodne ravnopravnosti konačno postalo izjednačeno sa drugim političkim pitanjima, odnosno postalo relevantno političko pitanje. Ovaj partnerski odnos države, politike i civilnog društva, odnosno svojevrсни strateški trougao moći je model koji je najpre zaživeo u nordijskim zemljama, a kasnije postepeno počeo da se širi i na druge članice EU.**

Na osnovu uvida u nekoliko studija nameću se dva pitanja od značaja za problem regulisanja rodne ravnopravnosti u EU.¹⁴ Prvo se tiče teorije rodnih odnosa, a drugo prirode moći EU. Rodni odnosi nisu samo puka skala nejednakosti već obuhvataju intersekciju između različitih dimenzija rodnih režima, dok se moć mora posmatrati šire nego što je to ekonomska snaga EU. Međutim, osnovno pitanje je da li je rodna jednakost dovoljno napredovala u EU? Po svemu sudeći to je još uvek nedovršen posao. Rodna politika EU trpi izvesna ograničenja. Prvo, zasniva se na uskom i formalnom konceptu ravnopravnosti koji ne pokazu-

¹⁴ Fortin-Rittberger, Rittberger, 2014; Lilliefeldt, 2012; Kittilson, 2006; Walby, 2004; Booth, Bennett, 2002;

je dovoljno interesovanja za različite socijalne i materijalne uslove u kojima žive žene i muškarci, i ne dotiče strukturalne korene diskriminacije žena, koji leže u patrijarhatu. Rodna perspektiva počiva na prepoznavanju diverziteta u odnosu na životni ciklus, klasu, etnicitet, religiju, starost, i u tom smislu nastoji da uspostavi balans između individualne perspektive s jedne strane i ženske perspektive sa druge (Booth, Bennett, 438). Drugo, rodna politika EU je pretežno orijentisana na oblast zapošljavanja, dok su druga područja, poput balansa između profesije i domaćeg rada, brige o deci ili nasilja nad ženama još uvek nedovoljno pokrivena. Zakonodavstvo EU je pretežno bazirano na normama muškog sveta, plaćenim poslovima i mobilnosti, dok tretmanu ženskih prava u ovoj oblasti tek počinje da se posvećuje neophodna pažnja.

Mnoga pitanja vezana za prava žena nisu dobila zasluženi tretman i nisu stigla na red da se institucionalizuju. Na primer, u domenu zapošljavanja, žene su još uvek češće zaposlene na nestandardan način, na povremenim i privremenim poslovima i mnoge nemaju olakšice koje bi im sledovale da su stalno zaposlene. EU je usvojila i pridržava se muških standarda u definisanju radničkih i građanskih prava, i zbog toga i dalje ne priznaje prava žena vezana za ekonomiju staranja i podelu rada u domaćinstvu. Države ne preuzimaju taj teret od žena, jer je EU u suštini neo-liberalni projekat, čiji pravno-institucionalni okvir ne praktikuje politiku socijalnog blagostanja prema ženama. U radnom zakonodavstvu još uvek nije razmatrana uloga zaposlenog roditelja. EU ne razmatra na adekvatan način ni nejednakosti u oblasti nasilja nad ženama, seksualnih sloboda i pitanja abortusa. *Gender mainstreaming* i dalje počiva na mekim, umesto na trvdim zakonodavnim premisama, a rodna jednakost nije još uvek svrstana u glavne prioritete koje treba zagarantovati ustavom EU.

Međutim i pored brojnih manjkavosti, u rodnim politikama EU se takođe mogu uočiti i određene pozitivne promene, pre svega vezane za implementaciju rodne ravnopravnosti (Lombardo, Meier, 2006:154). Prva se odnosi na proširenje samog koncepta rodne ravnopravnosti, jer se fokus sa žena sve više premešta na rod, što implicira i neophodne promene u shvatanjima i stilu života muškaraca, a ne samo žena. Druga osobenost tiče se inkorporacije rodne

politike u agendu svih javnih politika, i to na način da se sva pitanja počnu referirati na rodno kao političko pitanje. Treća obuhvata orijentaciju ka podjednakoj političkoj reprezentaciji i distribuciji resursa, pri čemu žene bar brojčano, statistički postaju relevantna politička kategorija. Četvrta karakteristika se odnosi na promene u institucionalnoj i organizacionoj strukturi u procesu donošenja odluka, u domenu političkih aktera, sredstava, mehanizama i procesa. I konačno, sve više prisutna strategija “izmeštanja” i “osnaživanja”, predstavlja izazov dosada vladajućoj dihotomiji jednakost/razlika i otvara vrata rodnoj različitosti ili drugosti. Ona se pre svega oslanja na veće učesće civilnog društva, mrežu ženskih organizacija i povezivanje formalnih i neformalnih oblika političke aktivnosti i aktivizma.

Uspesnost rodne politike EU se može analizirati i kroz prizmu “Volstonkraf-tove dileme”, koja problematizuje dva načina u ostvarivanju građanskih prava žena (Lombardo, 2003:160). Prvi se odnosi na ostvarivanje istih prava koja muškarci već imaju, a druga na specifične interese i potrebe žena, koji zahtevaju drugačije konfigurisana građanska prava. Po mišljenju Eleonore Lombardo, obe perspektive imaju negativne retroaktivne efekte na status žena. Rodna politika EU prati prvi put ka uspostavljanju ravnopravnosti, odnosno ostvarivanje mogućnosti za žene, koje muškarci već uživaju. **U patrijarhatu jednakost žena znači asimilaciju sa pravima muškaraca, pa se s pravom postavlja pitanje da li žene treba da se izbere za drugačija prava, po cenu stigmatizacije njihove različitosti kao devijantne u odnosu na muške norme i pravila ? Već decenijama se vodi debata o jednakosti/različitosti i predstavlja suštinsku karakteristiku feminističkog pokreta od njegovog osnivanja. Glavno ograničenje ove perspektive je u tome što se bavi simptomima, a ne uzrocima rodne ravnopravnosti. Davanje jednakih mogućnosti svima ne znači da će svaka žena moći da uživa i praktikuje formalna prava na isti način. Politika jednakih mogućnosti ne uzima u obzir materijalne uslove koji ne dozvoljavaju ženama da ostvaruju svoja prava i imaju jednak pristup resursima koji su im ponudjeni. Rizik postoji i u prostoj činjenici da rodnu politiku svako može da tumači na svoj način i da ona tako postaje “svačija odgovornost, a ničiji posao” (Lombardo, 2003:163).**

Postavlja se pitanje da li je ženama potrebna suštinski različita politika od muškaraca i da li je interesni koncept adekvatan, jer tretira žene podjednako kao i muškarce i reducira rodnu ravnopravnost na jednakost na tržištu rada. Interesi i identiteti se konceptualizuju u toku predstavničkog procesa u demokratiji, gde različitost ima primat u odnosu na homogenizaciju i ujednačenost. To pre svega implicira promenu postojećeg muškog načina vođenja politike i modela zastupanja interesa. Rodna ravnopravnost je proces koji treba dubinski da se odvija u svim sferama društva i pri tom da zahvati što šire polje društvenih aktera, odnosno zahteva međudejstvo svih relevantnih političkih faktora. Stoga je neophodno da se napravi razlika između suštinskog predstavljanja ženskih interesa u institucijama predstavničke demokratije i konstruisanja rodni odnosa kroz zastupnički proces (Squires, 2008:188). Kako konstatuje Džudit Skvirs, centralno pitanje rodni politika nije kako da se zaštite ženska prava i interesi, već kako da se konstituišu rodni odnosi, odnosno rodni režimi koji će garantovati realizaciju interesa žena na svim institucionalnim nivoima demokratskog društva.

NE/VIDLJIVOST ŽENA U POLITICI SRBIJE

*“Vreme je da rodne odnose posmatramo kao spektar,
a ne kao dva suprotstavljena idealna sveta ”– Emma Watson*

Istorijski i tranzicijski kontekst

U dosadašnjoj literaturi posvećenoj političkoj participaciji žena u istočnoevropskim zemljama, najčešće je razmatran uticaj kulturnih i političkih faktora na pristup žena institucijama reprezentativne demokratije, poput vrste političkog i izbornog sistema, prisustva tradicionalnih rodni stereotipa i odsustva feminističkog pokreta (Galligan, Clavero 2008, 149; Matland, Montgomeri 2003). Pokazalo se da je uprkos visokom stepenu obrazovanja, zaposlenosti i učešća žena u politici socijalističkih zemalja, patrijarhalni sistem vrednosti ostao netaknut, odnosno da javna sfera i dalje pripada muškarcima, a privatna ženama. Takav rodni aranžman se u procesu tranzicije ovih društava tokom devedesetih godina razvijao pod uticajem retradicionalizacije, repatrijarhalizacije i jačanja konzervativnog diskursa u javnosti. U gotovo svim istraživanjima je detektovan visok stepen prisustva tradicionalnog shvatanja medju pripadnicima oba pola, da žene

treba da se društveno angažuju tako što će se baviti zdravstvenim, obrazovnim i humanitarnim radom, a ne angažovanjem u politici i osvajanjem liderskih pozicija u rukovođenju i odlučivanju (Galligan, Clavero 2008, 168).

Politička participacija žena u postsocijalističkim zemljama je imala specifičan tok jer su se u tim društvima istovremeno odvijali procesi transformacije i globalizacije. Pogoršanje položaja na tržištu rada, povećanje nezaposlenosti, smanjen pristup kapitalu, resursima, kreditima i novom znanju, porast siromaštva i diskriminacije, su procesi koji su neminovno doveli do smanjenja učešća žena u politici. Redukcija budžeta i smanjenje socijalne uloge države vratili su žene u zabran porodičnog života i privatnosti. **Žene napuštaju oficijelnu maskulinizarnu političku scenu i participiraju u nevladinim organizacijama i naglo rastućem civilnom sektoru (Čičkarić, 2003; 2004). U svim postsocijalističkim zemljama politički prostor je podeljen po rodnoj liniji na civilne aktivnosti u nevladinom sektoru koji je feminiziran, i institucionalnu politiku koja predstavlja maskuliniziranu teritoriju, pri čime su ove dve sfere udaljene i retko komuniciraju. Državni paternalizam i maskulina demokratija su obeležja dominantne kulturne politike koja determiniše rodne identitete i u javnoj i privatnoj sferi. Dodatni faktori koji otežavaju ulazak žena u političku arenu i formiranje prostora za artikulaciju njihovih interesa u javnim politikama su primetno odsustvo feminističke kritike i vidljive feminističke kulture medju ženama pripadnicama elitnog sloja društva, koje bi delovale kao ključni akteri i mobilizaciji većeg broja žena za političku participaciju.**

Ono što posebno odlikuje ponašanje žena u parlamentima većine zemalja postsocijalističke Evrope je nedostatak zajedničke ženske ili feminističke platforme i postupanje po nalogima političkih partija, u skladu sa odlukama stranaka ili poslaničkih grupa (Galligan, Clavero, 2008). Trojna uloga političarki, kao zastupnica izabranih od strane žena, partije i birača, sprečava ih da nezavisno, kritički i samosvesno istupaju, pri čemu uvek prevagne partijski diktat nad ženskim interesima. To se može delom objasniti činjenicom da u većini zemalja devedestih godina nisu postojali ili su bili previše slabi feministički pokreti i mreže ženskih organizacija, koje bi se prevashodno bavile političkim interesima žena i koje bi vršile pritisak na političke partije da prihvate rodno osetljivu politiku kao deo stranačke

agende. Kvotni izborni sistem, koji predstavlja kompenzaciju za istorijski nasleđene društvene prepreke, koje sprečavaju žene da zauzmu mesta koja zaslužuju, nije imao pozitivan odjek u većini zemalja centralne i istočne Evrope (Mršević, 2007). Smatralo se da ja rodna ravnopravnost već postignuta u ovim društvima zahvaljujući socijalističkom nasleđu. S druge strane, uporno nastojanje da se prevaziđe prošlost dovelo je do delegitimiziranja mehanizma kvota. Debata o političkim kvotama je ipak bila vođena u javnom životu većine zemalja, preko predloga koje su pojedine političke partije iznosile pred svoje nacionalne parlamente.

Sa stanovišta integracije u Evropsku uniju, Srbija danas ima relativno dobro razvijenu institucionalnu strukturu, uključujući i regionalni i lokalni nivo, i izgrađene mehanizme za ostvarivanje rodne ravnopravnosti.¹⁵ Medjutim, ono što je neophodno, kao i u slučaju svih drugih potencijalnih članica EU, je da se rodna politika centralizuje, da postane deo mandata zvaničnika na najvišem ministarskom nivou. Drugi neophodan preduslov je da rodna ravnopravnost bude uključena horizontalno i vertikalno u sve javne politike (*gender mainstreaming*), na svim nivoima odlučivanja i u svim oblastima od značaja za položaj žena u društvu. Na putu ka dostizanju pune, supstancijalne ravnopravnosti žena i muškaraca u političkom životu, Srbija tek treba da prođe kroz proces istinske modernizacije, odnosno kroz transformisanje strukturnog i vredno-normativnog okvira društva. Promene u društvu, na institucionalnom i kulturnom nivou, nisu dovoljne za pripremu terena koji bi omogućio veću mobilizaciju i integraciju žena

¹⁵ U Srbiji je povećanje učešća žena u procesima odlučivanja bio jedan od šest ciljeva Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje ravnopravnosti polova (2008) i takodje, jedan od ciljeva Nacionalne strategije za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2010). Demokratskoj politici u Srbiji se pripisuje konačno donošenje Zakona o ravnopravnosti polova 2009. godine, iako je izglasan znatno kasnije nego u svim zemljama okruženja. Zatim, donošenje Zakona o zabrani diskriminacije i revidiranje Zakona o porodici, Zakona o radu, Zakona o zapošljavanju i krivičnog Zakona. Stvaranje institucionalnih mehanizama, poput Saveta za ravnopravnost polova Republike Srbije, Odbora za ravnopravnost polova Narodne Skupštine Republike Srbije, Uprave za rodnu ravnopravnost pri Ministarstvu rada, zapošljavanja i socijalne politike, Zaštitnika građana, Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, Pokrajinskog sekretara za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova AP Vojvodine, Odbora za ravnopravnost polova Skupštine AP Vojvodine, Pokrajinskog Zavoda za ravnopravnost polova, Pokrajinskog ombudsmana i lokalnih mehanizama za ravnopravnost polova, je bilo od velike važnosti za unapređenje položaja žena, pri čemu pitanje funkcionalnosti svih ovih mehanizama trenutno ostavljamo po strani. U poslednje je došlo do ukidanja Uprave za rodnu ravnopravnost pri Ministarstvu rada, zapošljavanja i socijalne politike, što je već dovelo do stagnacije u rešavanju pitanja vezanih za rodnu ravnopravnost.

u politički život. Uočljiv je nedostatak volje i moći vladajućih struktura da se do kraja sprovedu ekonomske i političke promene i da se osmisli i promoviše strategija razvoja društva, u kojoj bi pitanje položaja žena bilo ravnopravno politički tretirano kao i svi ostali problemi.

Poseban značaj u procesu implementacije rodne ravnopravnosti ima faktor specifičnog rodnog režima u Srbiji, koji nosi karakteristike tranzicije na polupe-riferiji i ogleda se u “raz-razvoju, potcenjenosti ljudskog, institucionalnog i in-frastrukturnog kapitala” (Blagojević, 2011:18). Rodna dimenzija raz-razvoja se prepoznaje u visokoj ceni koju plaćaju i žene i muškarci, na različite načine. Rod-ni režim nije još uvek definisan i u fazi je intezivne transformacije, dok se rodne politike na nivou države nalaze u svojevrsnoj “krizi implementacije” (Blagojević Hjusun 2012, 228). Rodna politika kojom se omogućava da se ženski interesi i potrebe uključe u razvojne strategije i sve aspekte društvenog života i da žene imaju podjednaku korist kao i muškarci, ne dobija adekvatno mesto u političkoj agendi vladajućih struktura i zbog toga se i ne sprovodi dosledno i efektivno. I dalje muškarci i žene ne ostvaruju jednak pristup i kontrolu nad resursima, i nisu podjednako uključeni u procese upravljanja i odlučivanja. Za poboljšanje političkog položaja žena potrebna je dosledna primena svih mehanizama rodne ravnopravnosti i sprovođenje rodno senzitivne javne politike na svim nivoima i to kroz: rodno budžetiranje; upotrebu medija u svrhu plasiranja rodne tematike; aktivno učešće u javnim debatama u izgradnji zakonodavnog okvira; transformaciju političke kulture i edukacije; uklanjanje prepreka u partijskoj nominaciji, kandidovanju i participaciji i konačno kroz vršenje pritiska na sve demokratske institucije da poštuju interese, potrebe, prava i preferencije žena.

Nerarnopravan status žena dodatno opterećuje i još uvek jako prisustvo autoritarne političke kulture, koja se u sprezi sa patrijarhatom u javnoj i pri-vatnoj sferi perpetuira kroz primitivizam, netoleraciju, seksizam i mizoginiju. Podaci jednog od retkih istraživanja javnog mnjenja Srbije o rodnoj ravnopravnosti iz 2010. godine, pokazuju da većina ispitanika smatra da to uopšte nije značajno političko pitanje, pri čemu se žene ne razlikuju od muškaraca (Ignja-tović, 2011:67). Polovina ispitanika je smatrala da su žene češće odbijane na

konkursima za posao zbog pola, i da im je posao češće ugrožen zbog starosti ili porodičnih obaveza. Međutim, samo 27% građana je smatralo da procenat žena u Narodnoj skupštini i lokalnim skupštinama, treba na svaki način podići na 50% (Ignjatović, 2011: 76). Odsustvo svesti o neophodnosti participacije žena u rukovođenju i odlučivanju jedna je od glavnih prepreka u modernizaciji i demokratizaciji srpskog društva i direktna je posledica jačanja patrijarhata i retracionalizacije javnog i privatnog života.

Najnovije istraživanje o rodnoj ravnopravnosti u Srbiji iz 2014. godine pruža bolji uvid u trenutno stanje u ovoj oblasti (IPSOS, 2014). Više od polovine građana i građanki smatra da žene i muškarci nisu ravnopravni (55%), i to žene više od muškaraca (66%/44%). Svega 23% smatra da žene treba da se bave politikom, i to ukoliko su deca punoletna. **Žilavost patrijarha se najslikovitije očituje kroz široku prihvaćenost sledećih stavova:**

- ▶ **42% građana smatra da veća plata žene dovodi do razmirica u porodici,**
- ▶ **36% smatra da uspešne poslovne žene zanemaruju porodicu,**
- ▶ **53% da malo dete, predškolskog uzrasta trpi zbog toga što je majka zaposlena.**

Većina ispitanika smatra se da su muškarci uspešniji od žena kao predsednici država, vlada, skupština, opština, političkih partija i privrednih kompanija. Žene zauzimaju tek četvrtinu (25,8%) najviših pozicija odlučivanja u kompanijama (pozicije generalnih direktora i predsednika UO), a čine nešto manje od trećine preduzetnika (31,7). Pored toga, nalazi istraživanja ukazuju na tendenciju da žene još teže napreduju na najviše rukovodeće položaje onda kada nisu jedine vlasnice preduzeća, odnosno kada postoji više vlasnika, i kada postoji veća konkurencija među kolegama za najviše upravljačke položaje.

Politička participacija se još uvek posmatra kao neadekvatan model ponašanja za žene, što govori u prilog tezi da još mnogo treba raditi na animaciji javnog mnjenja i širenju svesti o neophodnosti uključivanja žena u sve procese rukovođenja i donošenja odluka. Očigledno odsustvo delovanja feminističkog pokreta i ženskih organizacija u civilnom sektoru, koje bi konsatatnim pritisci-

ma na političke partije i vlast uticale da se žene u većem broju kandiduju na izborima za političke funkcije.

Za razumevanje aktuelnog stanja u domenu rodne ravnopravnosti neophodno je istorijski sagledati karakteristike političke participacije žena najpre u socijalističkom sistemu bivše Jugoslavije i kasnije u postsocijalističkoj tranziciji devedesetih godina. Hronološki posmatrano, u prvim decenijama socijalizma, do 1969. godine, u Skupštini Jugoslavije udeo žena je iznosio od 4 % do 7 %, sa izuzetkom izbora iz 1963. godine, kada je bilo izabrano 20%, pod uticajem porasta liberalizma u politici i ekonomiji zemlje. Sa uvođenjem delegatskog sistema 1974. godine, udeo žena u Saveznoj skupštini se kretao od 13,6 % do 17,5 %. Međutim, radilo se o veštačkoj emancipaciji žena, o čemu govori obrazovna struktura poslanica i odbornica. U delegatskim skupštinama oko 65 % poslanica imalo je srednju stručnu spremu, a ostale su bile KV radnice. Kadrovske komisije Saveza komunista su odlučivale o tome koje žene će biti predstavnice, čime je bio umanjnjen značaj prisustva žena u organima vlasti, jer su bile nedovoljno osposobljene za uključivanje u proces donošenja odluka (Markov 2001, 36) (tabela 9).

Tabela 9. *Žene u Saveznoj i republičkim skupštinama u SFRJ – 1958 – 1986. (%)*

Godine saziva	Savezna skupština	Republičke skupštine
1958	6.98	10.29
1963	19.55	20.80
1965	7.61	18.58
1967	5.67	11.68
1969	7.90	7.08
1974	13.64	16.81
1978	17.21	18.45
1982	17.53	18.77
1986	16.23	19.34

Izvor: Markov Slobodanka. 2001. *Pravo glasa žena. Beograd. CESID. str.35.*

U periodu od 1986. do 1990. godine iza pokrajine Vojvodine, po broju žena u parlamentu bile su Bosna i Hercegovina sa 24,1%, Slovenija sa 24%, Srbija sa 23,5%, Kosovo sa 19%, Makedonija sa 17% i Crna Gora sa 11,2% (Markov, 2001). Kolapsom socijalističkog sistema i ulaskom u tranziciju početkom devedetih, u svim bivšim republikama i pokrajinama SFRJ dolazi do nagle apstinencije žena iz predstavničkih organa. Razbuktavanje nacionalizma, retradicionalizacija i repatrijarhalizacija društva, građanski ratovi i izbeglištvo, suzili su prostor za političko delovanje žena i preusmerili interesovanja na samoodržanje i opstanak. Prvi višestranački izbori u Srbiji 1992. su rezultirali sa svega 1.7% žena izabranih u skupštinu. Za vreme dugogodišnje vladavine Socijalističke partije Srbije svega od 2% do 6 % žena je učestovalo u skupštinskim sazivima.

Decembarski izbori 2000. godine donose promenu režima, konsolidaciju nove prodemokratske vlasti i povećanje udela žena na 10.8% na republičkom i 5.6% na saveznom nivou. To je ušehće koje je na nivou arapskih zemalja, a ispod nivoa ostvarivanog u socijalizmu. Od ukupno 160 opština u Srbiji, u skupština- ma u proseku je bilo 6,5% žena. Od 23 parlamentarna odbora, samo u 13 je bilo žena, a u državnim kabinetima svega deset odsto. Od 15 ministara u republičkoj vladi, samo su dve bile žene, a sva ministarska mesta u saveznoj vladi su zauzimali muškarci. Kvote na listama za manje zastupljeni pol najpre su ustanovljene Zakonom o lokalnim izborima 2002. godine. Potom su kvote za manje zastuplje- ni pol regulisane Zakonom o izboru narodnih poslanika iz 2004. godine. Na lokalnim izborima 2004. godine, u svim opštinama zabeležena je veća zastupljenost žena u skupštinama u odnosu na 2000. godinu, i iznosila je prosečno od 15 do 25% žena. Tako 2005. godine u ukupno 167 opština u Srbiji, na mestu predsed- nice se nalazilo samo 6 žena (4%). Svega 13% od ukupnog broja članova/ca op- štinskog veća i 21% od ukupnog broja odbornika/ca su bile žene. Kvotu od 30% i više posto žena ispunjavalo je samo 17 opština u Srbiji (Anđelković-Kanzleiter 2005). Najviše odbornica imale su i najveće partije DS, SRS, a zatim redom SPS, DSS, G17, PSS, SPO. Nakon izbora 2007. u Skupštini Srbije je bilo zastupljeno 50 narodnih poslanica, što je 20% od ukupno 250 mandata. Nakon izbora 2008. u Skupštinu Srbije su ušle 53 žene, odnosno 21,6%, da bi se 2012. godine taj broj popeo na 33.3%, što Srbiju svrstava na 25. mesto na svetskoj listi (tabela 10).

Tabela 10. Poslanici Narodne Skupštine Republike Srbije od 2002. do 2012. godine (%)

Sazivi	2002	2004	2007	2008	2011	2012
Žene	12.4	10.8	20.0	20.0	22.0	33.3
Muškarci	87.6	89.2	80.0	80.0	78.0	67.7

Izvor: Žene i muškarci u Srbiji. 2005; 2008; 2011. Beograd. Republički zavod za statistiku.

Kada je reč o sastavu vlada i ministarskim pozicijama, 2002. godine samo 4 ministra su bile žene, a 2004. dve, u odnosu na muškarce kojih je bilo 15. Već 2006. godine je samo jedna žena izabrana na ministarsku funkciju, 2007. četiri žene naspram 19 muškaraca, a 2008 godine 4 žene u odnosu na 20 ministara. U poslednjih pet godina marginalizacija žena je i dalje prisutna u najvišim sferama političkog odlučivanja, a posebno u izvršnoj vlasti. Ovaj fenomen potvrđuje nepisano pravilo da tamo gde je moć najveća, broj žena je najmanji i obrnuto. I primer sadašnje vlade ilustruje to pravilo, jer samo 4 žene zauzimaju ministarska mesta. Žene su još na mestima Guvernerke Narodne banke, Predsednice Skupštine Republike Srbije. Podaci iz istraživanja Uprave za rodnu ravnopravnost o učešću žena u odlučivanju na lokalnom nivou 2012. godine, pokazuju da su žene podzastupljene kako u predstavničkim telima (23.9% odbornica), tako i u organima izvršne vlasti (15,17% u opštinskim većima). Preko 30% žena je u upravljačkim strukturama javnih preduzeća (34% direktorki), ali je na ovim funkcijama izrazito prisutna rodna segregacija u okviru resora, odnosno, nadležnosti javnih preduzeća na čijem su čelu žene. Kvote za manje zastupljeni pol pri imenovanju lica u upravne i nadzorne odbore javnih preduzeća primenjuju se u 17 opština i gradova dok se u 45 opština ne primenjuju. Od 169 gradonačelnika i predsednika opština u Srbiji samo je bilo devet žena.

To što 2013. godine u Parlament ulaze 84 žene je pokazatelj značajnog napretka u deskriptivnoj reprezentaciji, kaoja je preduslov suštinske reprezentacije, ali

još uvek postoje značajni problemi u predstavljanju žena.¹⁶ Prvi problem je nepostojanje mogućnosti da ženu u parlamentu menja žena. Drugi problem je što je u 20 skupštinskih odbora samo 11% poslanica, dok postoje i odbori u kojima uopšte nema žena – Odbor za Kosovo i Metohiju i Odbor za odbranu i unutrašnje poslove. Sa druge strane, žene su zastupljenije u velikom broju u odborima za rad (80%), kulturu (70%) i ljudska i manjinska prava (60%), što ukazuje na neravnomernu raspodelu nadležnosti i moći. Neravnomerna zastupljenost poslanica u različitim skupštinskim odborima, ukazuje na obrasce rodne segregacije. Najviše žena ima u odborima gde se raspravlja o “tipično ženskim” pitanjima vezanim za brigu za ranjive grupe, kvalitet života, nasilje u porodici, zdravstveno i socijalno osiguranje.

Žene i partijska politika

Na osnovu analize političkih stavova i ponašanja u parlamentu i u vladajućim strukturama i iz zvaničnih statističkih izveštaja od 2005 – 2014. godine, mogu se izdvojiti **osnovne karakteristike političkog ponašanja žena u Srbiji:**

- ▶ **rezigniranost postojećim stanjem u društvu i radom političara na vlasti**
- ▶ **nedostatak ambicija i samopouzdanja za profesionalni politički angažman**
- ▶ **nepoverenje i izostanak saradnje sa drugim ženama u političkom procesu**
- ▶ **manji procenat izlaska na izbore, manja uključenost u organizaciju izbora, izborne komisije, biračke odbore i posmatranje**
- ▶ **minorna uloga u procesu donošenja odluka u političkim strankama**
- ▶ **marginalizovanost u procesu partijskog kandidovanja i zastupljenosti na listama za bitna mesta**
- ▶ **isključenost iz političkih kampanja i javnih nastupa¹⁷**

¹⁶ Prema podacima Inter-parlamentarne Unije iz 2013. godine, Srbija je na 23. mestu po broju žena u Parlamentu, ispred većine država članica Evropske Unije i ispred susednih država iz regiona.

¹⁷ *Žene i muškarci u Srbiji*. 2005; 2008; 2011; 2014; Pajvančić, 2007; Vuković, 2009; Baćanović, Pajvančić, 2010; Pajvančić Cizelj, Baćanović, 2015; Ignjatović, 2011, *Žene u parlamentu – samo kvota ili stvarni uticaj?*. 2013; IPSOS Strategic Marketing, 2014.; *Otvoreni Parlament*, 2013.

Za ovakav model političkog ponašanja veliki deo odgovornosti snosi karakter stranačkog sistema, autoritarna politička kultura i tradicionalni ili premoderni obrasci političkog života u Srbiji. Jedan od krucijalnih faktora koji onemogućava veću političku participaciju žena je funkcionisanje političkih partija kao konzervativnih, birokratskih, zatvorenih organizacija dominantno maskulinog karaktera. Drugi faktor je činjenica da je u postsocijalističkoj Srbiji na delu specifičan vid partokratije, u kojoj političke partije imaju ogromnu moć, a takav položaj su zadobile deformisanjem demokratskog predstavništva i redukovanjem funkcije parlamenta na višepartijski delegatski sistem (Goati, 2010). Malobrojne žene su često u partijama aktivne tokom predizbornih kampanja, ali kada dodje do nominacije kandidata i deljenja mandata, odnosno pozicioniranja na višim lestvicama političke moći, zastupljene su u izuzetno malom broju. Smatra se da na selekciju kandidata najviše utiču neformalni odnosi koji su utemeljeni u maskulinizovanoj političkoj kulturi, koji omogućavaju da se politička moć žena drži konstantno na niskom nivou. Političke stranke u Srbiji, bile one levičarske i socijaldemokratski orijentisane, ili desničarske i liberalne, podjednako su tradicionalno organizovane, te ne posvećuju dovoljno pažnje interesima i zahtevima ženske populacije. U takvim okolnostima, mogućnosti da žene budu kandidovane za političke funkcije su minimalne, kao i mogućnost da napreduju u hijerarhiji partijske organizacije.

Još jedna važna prepreka za participaciju žena, koja se prepoznaje u svim institucijama je seksizam, koji osigurava da javne politike više odražavaju potrebe muškaraca, na uštrb žena. Konstantno balansiranje rodnih odnosa unutar institucija je jedna od ključnih stvari na koju se treba fokusirati pažnju u nastojanju da se poveća politička participacija žena. U tom procesu primarnu odgovornost i ulogu imaju političke stranke. Međutim, uzimanje u obzir rodne perspektive u kreiranju javne politike od strane političkih partija je retko zastupljena praksa. One se pitanjima rodne ravnopravnosti bave deklarativno i vrlo konzervativno, najčešće ograničavajući žene na njihovu reproduktivnu ulogu. Političari u medijama češće govore o ženama koristeći se stereotipnim modelima uloga, prepoznaju ih kao majke i porodilje, a manje kao osobe koje doprinose ekonomskom razvoju poput preduzetnica, stručnjakinja, naučnica.

Pitanje rodne ravnopravnosti je nametnuto i usvojeno u domenu poštovanja regulative, institucionalnih mehanizama, obezbeđivanja formalne participacije žena, ali ne i na nivou rešavanja rodno uslovljenih problema ili zalaganja za ženske interese koji su prisutni u svakodnevnom životu. U tom smislu globalni koncept rodne ravnopravnosti treba prilagoditi lokalnim potrebama i trenutnim problemima određene sredine. Kada bi se više govorilo o zapošljavanju žena, jednakim zaradama, ženskom zdravlju i obrazovanju, koncept rodne ravnopravnosti bi bio prepoznatljiviji i prijemčiji. Čak i žene koje su aktivne u politici često ne vide potrebu da se formuliše rodno senzitivna politika i čak negiraju različite efekte političkih odluka na muškarce i žene. Integracija rodne politike u agendu političkih partija je složen proces i otvara brojna pitanja. Najpre, treba obezbediti neophodan zakonodavni okvir i rodno budžetiranje, zatim podspešiti upotrebu kvota, finansiranje kampanja, formiranje rodno senzitivnih političkih tela. Proces partijske selekcije i nominacije kandidata treba učiniti transparentnijim i inkluzivnijim za žene, i treba oblikovati svest političkih stranaka da utiču na vrednosti i ponašanje i žena i muškaraca u pravcu sprovođenja politike rodne ravnopravnosti.

Položaj žena u strankama se može jasno sagledati na osnovu pozicije i značaja koje imaju ženske mreže i forumi u partijskim organizacijama, zatim, na osnovu strukture članstva i načina izbora liderke koja vodi organizaciju žena. Veza sa drugim organima stranke, budžetiranje, saradnje sa nevladinim organizacijama, sindikatima, vladinim telima za ravnopravnost polova je takodje od krucijalnog značaja za status partijskih članica. Kod nas odnos stranaka prema ženskom biračkom telu još uvek nije jasno uspostavljen, niti stranke prepoznaju potencijal ženskog biračkog tela, bez obzira što u njihovim programima postoje delovi koji se odnose na aktivnosti usmerene na promenu i poboljšanje pozicije žena u društvu i što u svojim aktima imaju kvote za manje zastupljeni pol za organe stranke i za izborne liste (Pajvančić, 2007:293). U većini slučajeva ženske organizacije postoje samo formalno, bez aktivnog delovanja i uticaja na rad stranke i ostaju medijski neprimećene. Političarke u ženskim organizacijama i forumima smatraju da je primarni cilj tih tela da se bave integracijom rodne

dimenzije u javne politike, što i jeste tačno, ali ne posvećuju dovoljno pažnje saradnji između žena i ostvarivanju njihove međusobne podrške, što je glavna karakteristika politike koju vode muškarci. Ženske organizacije više funkcionišu kao mehanizam za bolju regrutaciju žena u stranku i njihovu selekciju, a ne kao strukturno telo koje bi uticalo na kvalitet rada stranke i ravnopravno učestvovalo u donošenju odluka. Iz tog razloga neophodna je reorganizacija stranaka, kako bi se poboljšala uloga žena.

Žene koje su već zakoračile u svet politike, vrlo često se suočavaju sa seksističkim medijskim tretmanom, pokušajima manipulacije od strane muških kolega političara, prevelikim i nerealističnim očekivanjima da izmene rodno zasnovane predrasude i diskriminaciju, a u privatnom životu, sa odsustvom razumevanja i podrške porodice za politički angažman (Otvoreni parlament, 2014). Kada se posmatra medijska slika u Srbiji, dolazi se do zaključka da žene u politici imaju problem sa nedovoljnom prisutnošću u medijama i nedovoljnom prepoznatošću. One su prisutne u Skupštini i ima ih nekoliko na izvršnim funkcijama, međutim, jasno se prepoznaje uticaj „staklenog plafona“, kao oblika vertikalne segregacije i skupa veštačkih, neformalnih i nepisanih pravila koja onemogućavaju ženama prohodnost na najodgovornije izvršne funkcije i samim tim ostvarivanje veće moći u političkom životu. Žena u strankama ima više nego onih koje su vidljive, nominovane i kandidovane na izborima ili obavlja javne funkcije. Na primer, istraživanje u Vojvodini 2009. godine je pokazalo da je samo 14% žena članica stranaka bilo kandidovano na izborima, od čega najveći broj na lokalnom nivou (Baćanović, Pajvančić 2010).

Postavlja se pitanje da li postoji stvarna volja političkih stranaka da omoguće učešće žena u političkom odlučivanju? Da bi se podstaklo aktivnije učešće žena u stranačkim organima, jedan od mehanizama je da se uvedu unutarstranačke kvote i to na dva načina: da u svim organima stranaka mora biti 30% žena, ali i da na svim funkcionerskim pozicijama koje stranka zauzima, treba da bude 30% žena. Smatra se, da taj broj žena na funkcijama u partijama, i shodno tome, izabраниh u reprezentativnim telima, predstavlja čin kojim se šalje poruka da su žene dobrodošle u političkom i stranačkom životu, da imaju svoju ulogu, prava

i odgovornosti i da je učešće žena u rukovodjenju i odlučivanju od javnog interesa. Partijske kvote postoje već izvesno vreme u Austriji, Danskoj, Holandiji, Norveškoj, Španiji, Švedskoj, Velikoj Britaniji i u najvećem broju ovih zemalja žene su zastupljene u predstavničkim telima sa približno 40%. Istovremeno i partijske i zakonske kvote postoje u Belgiji, Portugaliji, Sloveniji i Makedoniji, gde je sutacija sa brojem žena u parlamentima znatno lošija, ali opet bolja nego u zemljama koje ne primenjuju kvotni mehanizam za promociju žena u institucijama predtavničke demokratije. Medjutim, tri problema kod primenjivanja kvota i dalje egzistiraju. Izostaje podrška partija, 30% kandidatkinja ne dovodi do istog procenta nominovanih žena i nije regulisana zamena nominovanih žena koje odustanu, drugim ženama.

U jednom od retkih istraživanja kod nas, koje se bavilo stavovima političke elite o ženama u politici, utvrđeno je da se muškarci i žene veoma razlikuju u svom odnosu i shvatanju politike (Vuković 2008, 352). Žene su pasivnije i ređe podnose predloge u svojim strankama. Muškarci u većem broju pokreću pitanja vezana za privredne teme (41%), a žene u oblasti socijalne politike i porodice (42%). Čak oko 48% žena i oko 28% muškaraca smatra da nema uticaja u svojim strankama. Jaz između privatnog i javnog života žene teže prihvataju od muškaraca i zbog toga pokazuju manjak hrabrosti da se otisnu u višu politiku, već se uglavnom zadržavaju na lokalnom nivou (Vuković 2008, 359). **Zapravo, još jedan problem sa kojim se suočavaju žene u političkim partijama je što uvek dobijaju etiketu ili da su “previše” feministički nastrojene za svoje partijske kolege, ili pak, da su “premalo” feministkinje za ženski pokret i nevladine organizacije. Jer žene zastupaju interese žena, partije koja ih je nominovala i svog biračkog tela, te u tom smislu stalno žongliraju između različitih zahteva, što nije nimalo lak posao. Zbog toga je jedno od ključnih pitanja kako postići solidarnost između žena u politici, bez obzira na partijsku pripadnost? Odličan primer je bila Ženska politička mreža DOS-a, koja je nastala početkom 2000. godine i dala istorijski doprinos kampanji za promene, ali se ugasila dve godine kasnije zbog pritiska svake pojedinačne partije da se stranački interesi stave ispred ženske solidarnosti. **Žene oskudevaju u podršci i solidarnosti od strane****

drugih žena i nedostaju im neformalne političke mreže, koje su među muškarcima razvijenije i uglavnom zatvorene i nedostupne. Homogenizovanje političarki, bez obzira na stranačku pripadnost, se ponekad ostvaruje oko pitanja poput nasilja u porodici i li abortusa, što je čest slučaj i u drugim političkim sistemima. Međutim, poražavajuće je da rešavanje ekonomskih pitanja, poput ne/zaposlenosti, nivelisanja razlika u platama, feminizacije siromaštva i politike staranja i dalje ne predstavlja krucijalne probleme oko kojih se političarke ujedinjuju. Zbog te razjedinjenosti i nedostatka feminističke svesti nije bilo moguće ni oformiti zajedničku političku platformu za implementaciju rodne ravnopravnosti.

Zastupljenost u parlamentu

Rezultati istraživanja o uticaju žena u Skupštini Srbije koje je sprovedeno među poslanicama 2013. godine, kao deo šireg istraživanja o kontrolnoj funkciji parlamenta, potvrđuje već ustanovljene parametre političke reprezentacije žena u literaturi na globalnom nivou:

- ▶ da teže ulaze u poslaničke krugove
- ▶ da su manje zastupljene na položajima šefova poslaničkih grupa, predsednika odbora i članova međunarodnih organizacija
- ▶ da su isključene iz procesa donošenja odluka u vezi pitanja bezbednosti, finansija i ekonomije (Otvoreni parlament 2013:5).

U 15 poslaničkih grupa, samo u jednoj je predsednica (SPS), dok su u svim ostalim slučajevima na čelu muškarci. Najveće parlamentarne stranke, DS i SNS su vodile računa da zadovolje kvotni uslov od 30% žena na izbornim listama, ali su šanse da udju u parlament umanjene jer se njihov broj na listama povećava tek od stotog mesta na listi. Neke manje stranke su značajno premašile zakonom propisani minimum, te je u poslaničkim grupama Socijalističke partije Srbije i Ujedinjenih regiona Srbije i Liberalno demokratske partije zabeleženo više od 40% žena (tabela 11).

Tabela 11. Udeo žena u poslaničkim grupama (%)

Poslanička grupa	Žene (%)
Srpska napredna stranka	35,9
Demokratska stranka	32,6
Socijalistička partija Srbije	40,0
Demokratska stranka Srbije	38,1
Ujedinjeni regioni Srbije	46,7
Liberalno demokratska partija	41,7
Partija ujedinjenih penzionera Srbije	33,3
Samostalni narodni poslanici	16,7
Socijaldemokratska partija Srbije	33,3
Nova Srbija	37,5
Jedinstvena Srbija	14,3
Zajedno za Srbiju	14,3
Liga socijaldemokrata Vojvodine	20,0
Savez vojvođanskih Mađara	20,0
Srpski pokret obnove – Demohrišdanska stranka Srbije	20,0

Izvor: Evidencija NSRS – <http://www.parlament.gov.rs>

Prema podacima iz anketnog istraživanja u kome je učestvovalo 38 poslanica i 67 poslanika, utvrđeno je da su se poslanici češće nego poslanice nalazili na položajima predsednika, podpredsednika i članova predsedništva u svojim strankama, dok su poslanice češće bile članice glavnih i izvršnih odbora (Otvoreni parlament, 2014:7) (tabela 12). **Podaci potvrđuju ustanovljena hijerarhijska pravila da muškarci zauzimaju bolje položaje i imaju veću moć odlučivanja.**

vanja, dok žene obavljaju izvršne funkcije u političkim strankama. Poslanici češće dolaze sa neke druge više političke funkcije (članovi vlade, predsednici skupštinskih odbora, članovi izvršnih odbora stranaka i predsednici sudova) (32,8% prema 17,1%), a poslanice češće sa direktorskih položaja (28,5% prema 13,5%).

Tabela 12. Poslanici/e prema aktuelnom položaju u stranci (%)

Položaj	Poslanice	Poslanici
Predsednik, podpredsednici i članovi predsedništva	20,6	46,2
Članovi GO i IO	55,9	29,2
Članovi okružnih, opštinskih i gradskih odbora	5,9	9,2
Ostalo	17,6	15,4

Izvor: *Žene u parlamentu – samo kvota ili stvarni uticaj?, Rodna ravnopravnost u Narodnoj skupštini Republike Srbije. 2013. Beograd. Otvoreni parlament.*

Neravnomerna zastupljenost poslanica u različitim skupštinskim odborima, ukazuje na obrasce rodne segregacije kroz selektivnu uključenost u različite tematske oblasti. Najviše žena ima u odborima za rad, socijalna pitanja, društvenu uključenost i smanjenje siromaštva, ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova, prava deteta i kulturu i informisanje, gde se raspravlja o “tipično ženskim” pitanjima. **Rezultati istraživanja su potvrdili i postojanje još jednog oblika diskriminacije koji se tiče komunikacije, rodno nekorektnog jezika, neprimerenog ophođenja i omalovažavanja žene na osnovu pola, kako u formalnim, tako i u neformalnim praksama, i koji je prisutan na svim meridijanima (Chappell, 2002; Rosenthal, 2002).** Svaka peta poslanica se požalila da kolege iznose šale i komentare na njihov račun, ali da ne postoji pravo na žalbe zbog takvog ponašanja. Nijedna nije koristila neku službenu proceduru žalbe, ali

nisu ni adekvatno obaveštene, odnosno sigurne, da li u parlamentu postoje jasno definisane procedure žalbe u slučajevima rodno zasnovane diskriminacije (Otvoreni parlament, 2013).

Poslanice su u istraživanju potvrdile da im je teže da ostvare napredak u karijeri, da moraju više da se dokazuju nego muške kolege, da ih stranačka i politička okolina prihvata sa više skepse, te da im je znatno teže da usklade svoje porodične obaveze i karijeru. Zbog izostanka institucionalne podrške, žene ulaze u politiku najčešće kada su profesionalno afirmisane i ekonomski nezavisne, kada su deca već odrasla ili u adolescentskom periodu. Ipak, poslanice su ukazale i na to da stranački interesi, odnosno lojalnost, mogu biti snažniji od ženske solidarnosti. **Prema mišljenju jednog broja poslanika, povećanje udela žena u parlamentu je povezano sa opadanjem moći ove institucije i povećanjem moći izvršne vlasti (Otvoreni parlament, 2013). Upravo iz tih razloga je neophodno povećanje udela žena ne samo u strukturama zakonodavne i izvršne vlasti, već pre svega u ekonomskoj sferi, u upravnim odborima i na čelu privrednih kompanija, što je sve češći slučaj u nekim zemljama EU i Skandinavije.**

Uticaj žena u parlamentu u velikoj meri zavisi od broja i rešenosti izabranih poslanica da se bore za ženske interese. Česta, vrlo oštra i može se reći neprimerena primedba feminističkog pokreta je da su žene izabrane u parlament "postale surogat muškarci", da su socijalizovane u partijama koje su dominantno muške organizacije, da ih teško razlikovati i "da sem lične promocije nema koristi od njihovog rada". Tačno je da su žene u parlamentu na muškoj teritoriji, jer je to organizacija kojom su vekovima dominirale rodne predrasude i stereotipi. Medjutim, veliki broj faktora odlučuje o tome koji će stvaran uticaj imati žene. Od ekonomskog i političkog konteksta, pravila funkcionisanja skupštine, do političkog iskustva i postignute kritične mase u parlamentu. Na primer, uočeno je da kada žena ima manje od 15%, u parlamentu, u svom ponašanju više liče na muškarce i uglavnom potiču iz tipično muških profesija, kao što su biznis i pravo. Takodje, postoji mišljenje da žene bolje obavljaju poslove u odborima nego što raspravljaju na sednicama (Vuković, 2008). Medjutim podjednako učešće žena u odborima i u raspravama doprinosi boljoj medijskoj promociji, uspešnom

gradjenju parlamentarne karijere, koja predstavlja lestvicu ka drugim državnim funkcijama.¹⁸ Konačno, žene u parlamentu donose drugačiji način razmišljanja i ponašanja, utiču na parlamentarnu kulturu, tako što pokazuju više solidarnosti, odgovornosti, ozbiljnije se spremaju za sednice, diskutuju o zakonima i komuniciraju na umereniji način.

Dalja analiza rezultata pomenutog istraživanja otkriva da žene ne dobijaju dovoljno podrške od svojih kolega unutar partija. One koje su na političkim funkcijama smatraju da ih lideri partija ne podržavaju dovoljno, a ostale da ih uglavnom vide na nižim pozicijama u stranci. Zbog te nevidljivosti, pojedine grupe glasača još uvek više šanse daju muškim nego ženskim kandidatima, jer ih percipiraju kao jače i uspešnije, i time stereotipno formiraju svoje preferencije. Jednaka vidljivost ženskih i muških kandidata u kampanjama i veća podrška od strane partijskih lidera su krucijalni faktori za dobijanje većeg poverenja javnosti i formiranja uverenja da su žene u politici neophodne. Pretpostavlja se da će žene glasači najčešće dati svoj glas ženama kandidatima na izborima. To je efekat rodnog afiniteta, koji se bazira na grupnoj solidarnosti i očekivanjima da se postigne deskriptivna reprezentacija u parlamentu, a tek nakon toga, počiva na ideološkim i partijskim afinitetima (Dolan 2008, 80).

Istraživanje pod nazivom “Rodna ravnopravnost i žensko političko liderstvo u strankama u Srbiji” sprovedeno 2015. godine za potrebe Akademije ženskog liderstva, otkriva nam nekoliko značajnih, već utvrđenih postulata u drugim istraživanjima, kada je reč o faktorima koji utiču na mogućnost kandidovanja žena u političkim strankama. Osim formalne pozicije u stranci, ispitanice su većinski ocenile da veliki značaj imaju i veze sa uticajnim ljudima (44.9%) kao i pripadnost grupama unutar stranke (34%), i to veći nego lični kvaliteti kandidatkinja i znanja

¹⁸ Praksa nemačkog parlamenta je dobar primer pokušaja da se prevaziđe marginalizovanost žena i unapredi participacija u parlamentu. Kada se žena javi da diskutuje automatski se pomera na vrh liste govornika. Ova praksa se sada širi i izvan parlamenta, što je dobar pokazatelj uticaja ženskog glasa i razumevanja ženske perspektive. Parlamenti skandinavskih zemalja su otišli još dalje u eliminisanju diskriminacije ženskih interesa, time što već odavno praktikuju pokretanje ženskih pitanja i podržavanje ženske inicijative na svim zakonskim raspravama, i to od strane muških poslanika. I način vođenja političkih kampanja, vodeće teme i stil prezentacije su promenjeni u korist “mekše” ili “ženske” politike, orijentisane prevashodno na poboljšanje uslova svakodnevnog života svih građana.

i veštine kojima raspolažu (Pajvančić Cizelj, Baćanović, 2015: 10). Mreže neformalnih susreta muškaraca političara je jedan od načina na koji se žene isključuju iz procesa donošenja odluka u strankama. Žene su znatno ređe kandidatkinje, posebno za više nivoe vlasti i na njihovo kandidovanje direktno utiču kvote. Čak 45% ispitanih muškaraca se slaže sa stavom da kvote diskriminišu muškarce. Oko 40% muškaraca smatra da žene same ne žele da se uključe u politiku i ne treba ih kvotama primoravati na to. Najveći procenat ispitanica (84.4%) nema pristup resursima za ličnu kampanju u okviru stranke, bilo da se radi o kandidaturi za funkcije unutar stranke ili javnu funkciju. Predstava o poželjnom lideru/ki je stereotipna, maskulinizovana, odnosno, od lidera/ke se očekuje mačoizirani model ponašanja, koji karakteriše takmičarski duh i odsustvo emocija i identifikovane su kod ooba pola. Uprkos ovim tradicionalizovanim, konzervativnim i maskulinizovanim predstava o ženskom liderstvu u strankama, autorke istraživanja ipak optimistički zaključuju da se žene u političkim partijama u Srbiji osećaju moćno, da su osnažene i dobro umrežene, i da ipak postoje značajni potencijali za razvoj ženskog liderstva (Pajvančić Cizelj, Baćanović, 2015).

Uže politički gledano napredak položaja žena u Srbiji u prethodnoj deceniji je u izvesnoj meri ostvaren. Prvi put u istoriji poslanice su oformirale Žensku parlamentarnu mrežu, sa ciljem da utiču na donošenje novih zakona i praćenja postojećih zakonskih rešenja u vezi sa pravima žena i poboljšanjem rodne ravnopravnosti. Takodje, prvi put u istoriji srpskog parlamentarizma na čelu skupštinskog Odbora za odbranu i unutrašnje poslove 2014. godine je izabrana žena. U prethodnom skupštinskom sazivu nijedna poslanica nije bila članica ovog odbora. Medjutim, sa druge strane, kada dođe do glasanja za pojedine zakone koji se direktno tiču poboljšanja položaja žena i rešavanja pitanja rodne ravnopravnosti, poput amandmana o udaljavanju nasilnika iz porodičnog doma, izostaje ženska solidarnost, feministička svest i poništava se efekat dugotrajnog rada svih akterki na političkoj sceni, davanjem prioriteta uskim i partikularnim interesima političkih partija. Takođe zabrinjava činjenica da je gašenje Uprave za rodnu ravnopravnost u okviru Ministarstva za rad i socijalna pitanja obrazloženo procenom da rodna ravnopravnost u ovom trenutku nije prioritet, imajući u vi-

du tešku ekonomsku situaciju. Time je vlast pokazala da ignoriše tešku poziciju žena na tržištu rada, feminizaciju siromaštva i urušavanje dostignutih rezultata u implementaciji rodne ravnopravnosti u svim javnim politikama. Formiranje koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost od strane vlade Srbije 2014. godine je značilo korak unazad u razvoju institucionalnih mehanizma za rodnu ravnopravnost, jer delokrug rada, budžet i resursi ovoga tela nisu definisani zakonskim aktima, već odlukama vlade koje su ad hoc karaktera i promenljive. Akcioni plan ovog tela, predložen 2015. godine, samo delimično, baveći se pojedinim parti-kularnim pitanjima poput nasilja i ekonomskog položaja žena, ispunjava potrebe feminizacije političkog prostora i pre sve urodnjavanja institucija na svim nivoi-ma društva.

Transformacija rodnog režima podrazumeva stvarne institucionalne, proceduralne i kulturalne promene, a ne samo formalno povećanje učešća žena u odlučivanju i rukovođenju. Radi se o promeni razumevanja javnog interesa, odnosno da se rodna ravnopravnost percipira kao suštinski deo tog interesa. Podizanje svesti o neophodnosti učešća žena u rukovođenju i odlučivanju treba da bude glavni zadatak svih aktera na političkoj sceni. U tim aktivnosti feminizacije političkog prostora podjednaku ulogu imaju i državna uprava, i političke partije, i ženske organizacije i pokreti. U tom smislu je neophodno izvršiti mobilizaciju lobističkih potencijala koji će obuhvatiti žene u strankama, nevladinim organizacijama, medijama, eksperte i ekspertkinje i ugledne pojedinke i pojedince, da izvrše pritisak na političke partije, koji će kandidatkinjama u strankama omogućiti povoljan raspored na izbornim listama. Druga neophodna mera podrazumeva da stranke uvedu rodne kvote u stranačke statute, jer one osiguravaju zastupljenost žena u stranačkim telima i na izbornim listama. Od toga da li i na koji način određene političke stranke usvajaju koncept rodne ravnopravnosti, zavisice i reprezentativnost žena. Neophodno je stalno podsticati nominaciju žena za kandidaturu na upravljačke funkcije od strane političkih partija i raditi na izgradnji mreže podrške političarkama od strane ženskog civilnog sektora. Dosadašnje iskustvo pokazuje da specifične ciljane kampanje mogu biti efikasne u ohrabrivanju žena da se kandiduju za političke funkcije. Posebnu

pažnju treba posvetiti kandidovanju žena za ulazak u lokalne institucije jer su njihovi interesi češće koncentrisani na teme bliske okruženju u kome žive. Urodnjavanje institucija je cilj kome treba da teže sve javne politike. Konačno, možemo pogledati situaciju i iz perspektive izborne psihologije. Birači vole pojedince koji priznaju greške, žele da služe, a ne da vladaju građanima i one za koje osećaju da su “jedni od njih”, a to su karakteristike koje više idu u prilog ženskim kandidatima na izborima za političke funkcije.

HRONOLOGIJA BORBE ZA ŽENSKA PRAVA U SRBIJI

- 1784 – Dositej Obradović – Napredak nacije nije moguć bez prosvetavanja žena
- 1803 – Poslednja veštica spaljena u Srbiji
- 1893 – U osnovnim i srednjim školama prvi put se obrazuju mladi oba pola
- 1845 – Osnovana prva osnovna škola za devojke
- 1850 – Milica Stojadinović Srpkinja – prva žena koja objavljuje knjigu, zbirku poezije
- 1863 – Osnovana prva trogodišnja srednja škola za devojke
- 1868 – U Vojvodini se uvodi obavezno školovanje od šest do dvanaest godina oba pola
- 1869 – Draga Dejanović- prva srpska feministkinja objavljuje knjigu Emancipacija žena
- 1871 – Izjednačavanje gradiva u osnovnim školama za oba pola
- 1875 – Osnovano Srpsko društvo žena
- 1878 – Draga Ljocić diplomirala u Cirihu i postala prva doktorka medicine u Srbiji
- 1881 – Narodna radikalna partija prva prihvata članstvo oba pola
- 1902 – Jelisaveta Načić – prva žena arhitekta u Srbiji se zapošljava u Beogradu
- 1903 – Osniva se Kolo srpskih sestara na inicijativu Nadežde Petrović

HRONOLOGIJA BORBE ZA ŽENSKA PRAVA U SRBIJI

- 1909 – Ana Hristić govori o pravima srpskih ženana na kongresu Medjunarodnog udruženja za prava žena u Londonu
- 1913 – Jelica Belović Bernadžikovska objavila biografije 50 žena u Vojvodini i Srbiji
- 1919 – Osnovana feministička organizacija Društvo za obrazovanje zaštitu prava žena
- 1920 – Objavljen prvi feministički magazin Ženski pokret, koji je izlazio do 1938.
- 1934 – Održan veliki nacionalni skup žena u Beogradu za odranu ženskih prava na radu i jednakost u javnoj službi
- 1943 – Na drugoj sednici AVNOJ-a žene dobijaju ista građanska prava kao muškarci
- 1946 – Ustav garantuje rodnu jednakost – žene imaju ista nasledna prava kao muškarci
- 1951 – Legalizacija abortusa u Srbiji uz određene restrikcije
- 1978 – Prvi medjunarodni fministički skup u Istočnoj Evropi Drugarica žena – žensko pitanje, ženski pristup, održan u Beogradu
- 1981 – SFRJ ratifikuje Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena – CEDAW
- 1990 – Formirana prva nevladina ženska organizacija, prva Politička partija žena – ŽEST i prvi SOS telefon za žrtve nasilja nad ženama
- 1992 – Osnovan prvi Centar za ženske sudije i komunikaciju u Beogradu
- 1993 – Održani prvi kursevi studija roda na Filozofskom fakultetu u Beogradu
- 2002 – U srpskom Parlamentu osnovan Komitet za rodnu ravnopravnost
- 2006 – na B92 formalno prihvaćeno korišćenje ženskog roda za zanimanja i profesije
- 2009 – Usvojena Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i rodnu ravnopravnost
- 2009 – Donet Zakon o ravnopravnosti polova. Sl. glasnik RS br.104/2009.

Izvor: Uprava za rodnu ravnopravnost. Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalna pitanja Republike Srbije. Beograd. 2010.

ZAKLJUČAK

“Ako kažem ja sam za jednake plate, to su reforme, a ako kažem ja sam feministkinja, to je transformacija društva” – G. Steinem

Teme kojima sam se bavila u ovoj knjizi nisu do sada bile u fokusu istraživanja u društvenim naukama u Srbiji. To je posledica, pre svega, neadekvatnog tretmana koji imaju rodne studije u našoj akademskoj sredini i zbog zapostavljenosti i skrajnutosti feminističkog pristupa u svim društvenim disciplinama. U međuvremenu ovo istraživanje je postalo i uvodni deo većeg međunarodnog projekta, koji obuhvata iskustvenu analizu žena liderki u lokalnom kontekstu, i na čemu ću intenzivno raditi u narednom periodu. Knjiga je nastala i kao rezultat namere da podstaknem diskusiju u domaćoj naučnoj javnosti o problemima participacije žena u politici i da aktivno učestvujem u proizvođenju ženskog znanja neophodnog za kreiranje javnih politika, preispitujući postojeće agende i ukazujući na nove teorijske perspektive. Glas feministkinja ne treba da se čuje samo na engleskom jeziku, već i lokalno znanje i iskustvo treba da dobiju zasluženno mesto i ostave trag u funudusu društvenih nauka.

Ova multidisciplinarna studija je napisana konsultovanjem velikog broja naučnih izvora na nekoliko stranih jezika. Analizirani su podaci službene statistike (popisi stanovništva, međunarodne statističke baze podataka); multidisciplinar-

nih istraživanja o ženama u politici, u zemlji, regionu, EU i svetu; relevantnih izveštaja međunarodnih organizacija po pitanju političke participacije i reprezentacije žena. Gradja je dobijena i na osnovu velikog broja razgovora vođenih sa ženama iz akademskih krugova, nevladinih organizacija i političkih institucija u inostranstvu (USA, Norveška, Švedska, Irska, Holandija) i lične komunikacije sa koleginicama (fizički i putem elektronske pošte). Konsultovane su sve publikacije ženskih organizacija iz nevladinog sektora koje se bave političkim angažovanjem žena i učešćem u javnom životu, sadržaji medijskih izveštaja, i izvori na Internetu vezani za informacije međunarodnih i domaćih eksperata.

U tekstu dominira feministički pristup koji suštinski podrazumeva menjanje društvene i političke svesti, traži eksperimentisanje i akciju, kao što tvrdi Rosi Braidotti, “feminističke i kritičke teoretičarke moraju imati šire poimanje mogućeg”. Znamo sa kojim rizicima se suočavamo, ali ako ne proširimo saznanja, produbimo osećaj i zaoštrimo kritiku, postaćemo zatočenice sopstvenog straha. U društvenim naukama se i dalje susrećemo sa androcentričnim znanjem, posebno u *mainstream* sociologiji, gde problemi, koncepti i metodi istraživanja, pripadaju korpusu akademskih disciplina u kojima je najprisutniji seksizam. Kako je to Ann Oakley odavno zapazila “društveni svet muškaraca konstituiše muški svet u sociologiji” (Oakley, 1980:71). Potrebno je da pojedini društveni problemi, koji su zanemareni i nevidljivi, poput pitanja politika seksualnosti, telesnosti, reproduktivnosti, materinstva, majčinstva, ekonomije brige, domaćeg neplaćenog rada, političke moći i participacije žena, budu bolje osvetljeni i sa margina predju u *mainstream* sociologiju. Feminizam se još uvek pogrešno tumači kao ekstremno i zastranjeno političko i ideološko stanovište, koje nije zasnovano na dovoljno utemeljenom naučnom saznanju. Feministička kritika se tumači kao pretnja društvenoj građi, pretnja koja, pre svega otvara veće mogućnosti ženama, koje su do tada bile nezamislive i neprihvatljive, i na taj način ugrožava uobičajene norme i dostignute standarde. **Takvo stanje je direktna posledica uticaja rodnog disbalansa u institucijama, koji pokazuje da je moć žena ograničena, ne samo normativno, već i institucionalno, kroz procese, prakse, ideologije i mehanizme društvene raspodele. Rodna asimetrija u ras-**

podeli moći, koja proizilazi iz strukturalnih karakteristika društva, determiniše podjednako i naučni i politički diskurs.

Odsustvo i isključivanje žena sa pozicija odlučivanja je karakteristično za ceo Balkanski region, bez obzira da li se radi o parlamentarnoj politici, vladajućim strukturama ili političkim partijama. Učešće žena u institucionalnoj politici je drastično smanjeno u svim zemljama u tranziciji, a jačanje procesa retradicionizacije i repatrijarhalizacije tokom i nakon ratova, dodatno deluju na nevidljivost i marginalizaciju žena u političkom životu. Jedno od glavnih obeležja zemalja u regionu je brza proliferacija ženskih nevladinih organizacija tokom 90-tih godina prošlog veka i visok stepen neformalnog, alternativnog i vaninstitucionalnog aktivizma žena. Kada je reč o formalnim, institucionalnim aktivnostima i praksi, situacija je obrnuta. Participacija žene je svuda manje ili više niska, a politička moć slaba. **Mizoginija i seksizam su prisutni u svim institucijama i javnom diskursu, direktno reflektujući problem rodne diskriminacije i neravnopravnosti na nivou čitavog društva i ukorenjenost patrijarhata u sistemu vrednosti liberalnog kapitalizma, bez obzira na stepen razvoja, demokratičnosti i modernizacije društva.**

U tom kontekstu treba posmatrati i problem odsustva žena na liderskim pozicijama i rukovodećim funkcijama i njihovu nevidljivost u političkoj areni, medijama i javnom životu. Biti lider ili liderka u društvenom okruženju kao što je danas u Srbiji nije nimalo lako. Društvo nije spremno za promene kakve je donela tržišna ekonomija, niti za prihvatanje novih modela upravljanja, novih trendova u rukovodjenju i odlučivanju. Transformacija društva teče suviše sporo, kada se uzme u obzir da traje skoro 30 godina. Dok uspešne i samorealizovane žene, iz oblasti nauke, umetnosti i kulture, ostaju u potpunosti nevidljive i neprepoznate, medijski prostor je prezasićen komercijalizovanim i seksualiziranim telima bezimernih starleta, savetima o uklanjanju celulita ili mrlja sa posuđa i veša. **Žene se nalaze u teškom položaju, raspete između tradicionalizma i merkantilnog i konzumerskog odnosa prema sopstvenom telu, seksualnosti, senzualnosti i to se u maskuliniziranom svetu moći zloupotrebljava na perfidan način, kroz senzacionalizam, erotizovanje i pornografiju, čime se zapravo pojačava i opravda-**

va njihova zavisnost, potčinjenost i diskriminacija. U liberalnom i patrijarhalnom kapitalizmu žene i same ostavljaju prostor svojim kolegama na funkcijama, jer se retko prijavljuju na konkurse za direktore kompanija, ali se zato češće odlučuju za neliderske pozicije, na primer za predstavnice medija. Ako se žena i nađe u određenom trenutku u centru medijske pažnje zbog uspeha na nekom polju, potencira se kako je njeno postignuće tim veće što je „uspela da održi porodicu na okupu i podigne decu“. Minimizira se značaj njenog samopouzdanja, znanja, iskustva, predanosti poslu i spremnosti za kontinuirano usavršavanje i napredovanje na lestvici moći. Ženski stil rukovođenja se često omalovažavajuće opisuje kao emotivni, mekani, interaktivni, i participativni i zbog toga manje efikasan od muškog, koji se smatra tvrdim, autoritarnim, hegemonijskim, racionalnim, logičkim i nadasve uspešnim.

Seksizam i mizoginija u institucijama se širi na javni diskurs i preplavljaju medije. U medijskom monitoringu 2015. žene su činile 22 odsto osoba čiji se glas čuje, o kojima se piše ili koje se vide u štampi, televizijskim i radijskim vestima. Ovaj rezultat je malo ispod svetskog (24%) i evropskog (25%) (*Global Media Monitoring Report*, 2015). Vidljivost žena opada kako opada istaknutost i važnost teme, a u političkim temama koje dominiraju u medijima u Srbiji, žene čine samo 14% aktera. Ženski glas se najmanje čuje u vestima kao stav ekspertkinje, svega 7%, što je ispod evropskog proseka koji iznosi 18%, a u Severnoj Americi čak 32%. Političarke se često izvrgavaju ruglu i omalovažavaju u raznim mizoginim porukama. Poslednji primer u nizu su plakati na kojima je fotografija poslanice Demokratske stranke iz Vojvodine, ispod koje piše: ‚Ko o čemu, Nana o poštenju, i dalje autonomašica‘. Poruka nije poslata iz perspektive njenog političkog delovanja, već je seksistička, mizogina i usmerena na nju isključivo kao ženu. Drugi primer je izjava Ministra odbrane koju je uputio ženi, predstavnici medija – „Volim kada novinarka tako lepo kleknu“. U ovim, kao i u mnogim drugim situacijama, seksizam se koristi da bi se diskvalifikovala osoba, profesija i narušio njen kredibilitet u društvu. Ovakvo postupanje je opasno i zbog toga što se druge žene, koje žele da se bave politikom, obeshrabruju i demoralisu. Kontinuiran rad na podizanju svesti o neravnopravnom položaju u kojem se nalazi

ionako mali broj žena koje biraju da se bave politikom i sistematski rad na obrazovanju stanovništva o tome da su žene podjednako važne na političkoj sceni, kao i muškarci, i da je potrebno da svi budu tretirani na isti način, su neophodni ugaoni kamenovi strategije usmerene na povećanje participacije žena u političkom i javnom životu.

Podaci poslednjeg popisa stanovništva koje je objavio Republički zavod za statistiku ilustruju pomenute tvrdnje (Žene i muškarci u Srbiji, 2014). Samo 5% žena se nalazi na mestima predsednica opština, gradonačelnica, a 29% su odbornice u skupštinama opština, odnosno gradova. Žene se retko nalaze na mestima upravnika ili menadžera gazdinstva (15,9%), a među rukovodiocima i funkcionerima ih je 32,5%. Na mestima javnih tužilaca ih ima 26%, sudija 33%, a u sektoru bezbednosti, vojsci, policiji, carini i bezbednosnim agencijama 34%. U predstavničkim telima, gde deluje sistem kvota, procenat žena iznosi trideset odsto. Međutim, na nivou lokalne samouprave žena je manje od pet odsto, a u 23 opštine u Srbiji nema nijedne žene u izvršnoj vlasti. Prostor za razvoj profesionalne i političke karijere je sužen i članstvo u stranci za žene ima veći značaj nego za muškarce. **U svim političkim strankama nisu iskorišćeni potencijali za žensko liderstvo. Muškarci, koji rukovode i koji su u organizacionom vrhu strankama ne uviđaju i ne uvažavaju dovoljno probleme koje žene imaju prilikom napredovanja na liderske pozicije, niti potencijalne benefite ženskog liderstva za politiku u celini.**

Novija istraživanja životnih priča političarki iz Vojvodine i Srbije, ili položaja žena liderki u Bosni i Hercegovini, potkrepljuju navedene podatke i iz feminističkog rakursa rasvetljavaju kontekst u kome se žene angažuju u političkom i javnom životu i izazove sa kojima se suočavaju na putu napredovanja u karijeri (Subotički, 2012; Subotički, 2013; Milinović, 2014). **Analiza životnih biografija otkriva da se ulazak žena u svet liderstva često dešava sticajem određenih okolnosti. Političarke ne planiraju da se afirmišu kao liderke, ali ih je sticaj poslovnih i društvenih okolnosti izbacio u orbitu. Za neke od njih je to bila stepenica u napredovanju u hijerarhiji, a za neke inicijativa izazvana nezadovoljstvom postojećim stanjem i motivacijom da se izvedu promene.** Ključne strategije op-

► ZAKLJUČAK

stanka žena na liderskim pozicijama uključuju stvaranje realnog autoriteta tako što se na argumentovan način izražavaju stavovi i stiže poštovanje okoline; timski rad i podsticanje liderstva u najbližem okruženju; podelu moći sa drugim ženama i usklađivanje privatnog i profesionalnog života. Medjutim, dva su velika nedostatka vezana za žensku stranu politike rodne ravnopravnosti u Srbiji i regionu. To su neadekvatna selekcija žena na državnim funkcijama zaduženim za administriranje mehanizama rodne ravnopravnosti i postojanje zatvorenih mreža, neformalnih centara moći, koje se uglavnom razvijaju iz odnosa sa donatorskim organizacijama i koje onemogućavaju većem broju žena da pristupe resursima, znanju i participiraju u javnim politikama. **Nepotizam, neformalni uticaji, nekontrolirana moć, su karakteristike još nerazvijenih demokratskih mehanizama, koje kao posledicu imaju obeshabrivanje žena i osipanje njihovog akcionog potencijala. Izostanak saradnje državne administracije i ženskih organizacija i feminističkog pokreta predstavlja veliku prepreku u savladavanju otpora prema sravnjivanju rodnih razlika. To dovodi u pitanje i mogućnost opstanka državnog feminizma na ovim prostorima koji je kao projekat već ozbiljno uzdrman u zapadnim razvijenim zemljama pred naletom globalnog tržišnog feminizma.**

Ako uporedimo situaciju u Srbiji i u Evropskoj uniji i globalno, u nekim segmentima stvari stoje bolje, a u nekima gore. Prema zvaničnoj statistici iz EU u 2014. godini, oko 20% žena je članica upravnih odbora najvećih kompanija, samo 6,5% su u upraljačkom vrhu, a svega 3,3% je predsednica. Sa druge strane, istraživanje koje je provela Evropska mreža žena u profesijama (*European Professional Women's Network*) pokazalo je kako su upravni odbori sastavljeni od muškaraca i žena uspešniji od „čisto“ muških odbora. Kompanije koje u svom menadžmentu imaju tri ili više žena, postižu rezultate od 15 do 35% bolje od drugih. I podaci drugih istraživanja pokazuju da žene na liderskim pozicijama imaju bolje kapacitete, kada je reč o kvalitetu rada, postavljanju ciljeva i mentorstvu (Hagberg Consulting Group, 2012). Muškarci su dominantni u područjima, kao što su strateške sposobnosti i tehnička analitičnost, a žene su efikasnije u operacionalizaciji posla. Žene su više fokusirane na detalje, bolje sarađuju i ne

preuveličavaju svoja dostignuća. Stoga je njihov način rada pogodniji za područje informacionih tehnologija gde su timski rad i partnerstvo od ključnog značaja. Može se tvrditi da povećanje broja žena u političkim institucijama doprinosi efikasnijem delovanju državnog aparata i upravljačkog procesa. Države sa najvećim procentom žena u vladama i parlamentima (Švedska, Finska) ostvaruju značajne pomake u društvenom razvoju i ogromne učinke kada je u pitanju obrazovanje, radnička participacija, zdravstvena i socijalna politika, održivi razvoj.

Istraživanja sprovedeno za potrebe izrade izveštaja *Global Leadership Forecast 2008/2009*, na uzorku od 12.208 lidera iz 76 zemalja sveta, u skoro 1500 organizacija, dalo je značajne rezultate i podsticaj za dalja proučavanja problema participacije žena u liderstvu (Howard, Wellins, 2009). Rezultati pokazuju da se najveći broj žena, gotovo polovina, nalazi na prvom (najnižem) upravljačkom nivou, dok ih na najvišim pozicijama ima tek 21%, što je u suprotnosti sa sve većim procentom žena koje imaju visoke kvalifikacije i udelom žena u radnoj snazi. Verovatnoća da će žene otpasti sa upravljačke lestvice pre nego što stignu do vrha je izrazito velika. Organizacije ne obezbeđuju dovoljnu podršku ženama dok se penju na upravljačkoj lestvici. Žene nemaju jednak pristup programima za razvoj visokog potencijala, koji bi ih pripremili za najviše pozicije. Postavljanje žena na visoke pozicije da bi se zadovoljile norme, a bez adekvatne pripreme, obuke i iskustvenog učenja, dovodi do neuspeha. Napredovanje žena je otežano i to je jedan od razloga što broj ženskih uzora i mentorki ne raste. Muškarci dvostruko češće od žena imaju priliku da steknu iskustva u multinacionalnom okruženju, što je veoma važna mogućnost za razvoj potencijala. U privrednim granama u kojima je više žena na upravljačkim pozicijama najnižeg nivoa, i dalje muškarci preovladavaju na najvišim nivoima upravljanja. Kada se pojavi situacija sa više žena liderki, dolazi do takozvanog protivudara (*backlash*), što je vidljivo na primeru zdravstva u SAD, jer previše žena na liderskim pozicijama predstavlja pretnju za muškarce i oni tada preduzimaju diskriminatorne korake kako bi zaštitili svoje položaje i moć odlučivanja. Jedan od tih mehanizama je masovno favorizovanje muškaraca u programima za razvoj visokog potencijala, kao i ne-transparentnost programa. Nedostatak transparentnosti je prepreka za žene i

kad se radi o oceni rezultata, jer je poverljivost ocena plodno tlo za rodnu diskriminaciju. Mnogi muškarci i dalje imaju negativne stavove prema liderkama, iako to javno ne izražavaju. U svim institucijama prisutne su pojave kao što su „moderni seksizam” ili „neoseksizam” (Alksnis, Desmarais, Curtis, 2008:18). Diskriminatorni stavovi su usmereni pre svega na žene u sferi rada. To nije prolazni fenomen, već pojava koja ima duboke kulturološke i socijalizacijske korene, koji se ogledaju u činjenici da muškarci u poslovnim školama danas imaju skoro iste stavove prema liderkama kao njihovi roditelji, odnosno menadžeri pre 30 godina (Duehr, Bono, 2006). **Ovakvi perpetuirani stavovi patrijarhata potkopavaju političku efikasnost i kompetenciju žena, snižavaju stepen njihovog samopouzdanja, utiču na odluke organizacija o zaošljavanju, promovisanju i finansiranju liderki, te se rodni jaz u platama i zaradama i dalje nesmetano reprodukuje.**

Ženska platforma za razvoj Srbije 2014 – 2020, zvaničan dokument koji su ekspertkinje iz svih sfera društvenog života usaglasile na Paliću 2014. godine, i koji treba da bude integrisan i implementiran u sve strateške planove i agende javne politike, nije naišao na odgovarajući odjek među vladajućim političkim strukturama. Ni Parlament, ni Vlada, ni pojedinačno ministarstva, nisu pokazala interesovanje za urođnjavanje politika i strategija u svim oblastima društva, pre svega posmatrano sa stanovišta uključivanja u proces EU integracija. **U tom kontekstu, postoji velika potreba za povećanjem broja žena feminističke provincije u političkim institucijama (ekspertkinja iz ženskih organizacija, nevladinog sektora, akademije), koje bi se sveobuhvatno i znalački zalagale i nadlegdale sprovođenje principa rodno balansa i otvaranje prostora za žene ka osvajanju političkih funkcija.** Prva grupa mehanizama za povećanje političke participacije žena obuhvata, pre svega, mere pozitivne akcije, kvote, *fast-track* model i zakonske promene vezane za regulaciju rodne ravnopravnosti na svim nivoima društva. Drugi bitan preduslov je participacija žena u svim organima političkih partija, formiranje ženskih odbora i posebno, povećanje broja kvalifikovanih žena kandidata na izborima, čime bi se otvorio put ženama da napreduju u partijskoj hijerarhiji i ostvare leaderske ambicije. Treća značajna stepenica je povećanje javne svesti o značaju uloge žena u politici, što se može postići stavljanjem

medija u funkciju favorizovanja žena liderki, njihovog iskustva, znanja i postignuća. Poseban značaj imaju i ekspertkinje iz različitih oblasti, koje bi u medijama i na društvenim mrežama sprovodile kampanje u cilju podizanja svesti i žena i muškaraca o značaju koji ima ženski glas. U promovisanju kandidatkinja za upravljačke i rukovodeće funkcije neizostavna je saradnja i partnerstvo sa muškarcima, jer će u tom slučaju rezultati biti krupniji, zapaženiji, a efekti dalekosežniji. U ništa manje značajan segment urođnjavanja spada i održavanje veza sa ženskim organizacijama i udruženjima, feminističkim pokretom, upotreba rodno senzitivne statistike, rodno senzitivnog jezika i uvođenje rodno budžetiranja u *mainstream* političku agendu. Jedno od rešenja o kome treba razmišljati je i pojava nove stranke na političkoj sceni Srbije, poput novoosnovane Britanske stranke za ravnopravnost žena (*Women's Equality Party*), koja je obećala na predstavljanju svog programa budućim glasačima i glasačicama da će se boriti za postizanje ravnopravnosti u politici, obrazovanju, platama, medijima. Stranka je osnovana pre nekoliko meseci i već broji preko 45.000 članova i članica, a predvodi je bivša novinarka agencije *Reuters*, Sophie Walker. Jedan od glavnih ciljeva stranke je zagovaranje rodne kvote prilikom izbora zastupnika na sledećim izborima, kako bi se postigla jednaka zastupljenost u Predstavničkom domu Britanskog parlamenta do 2025.

Veći broj žena u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti doprinosi bržem usvajanju mehanizma rodne ravnopravnosti. Veći broj žena među parlamentarnim predstavnicima dovodi do akcentovanja pitanja socijalne pravde, a veći broj žena na ministarskim pozicijama utiče na značajniji uticaj ženskih organizacija na političke partije. **Urođnjavanje institucija treba shvatiti kao urođnjavanje političke elite, rodnu sensitivizaciju sudstva, i provlačenje rodne tematike kroz sve segmente upravljanja i kroz sve projekte, agende i javne politike. Proces prevođenja feminističkih diskursa i praksi u javne politike je složen i zahteva podjednako angažovanje svih aktera trougla moći, i državne administracije i političkih subjekata i ženskog pokreta.** Kontekstualizacija tog procesa i ponovno promišljanje, restrukturiranje i rekonstruisanje ključnih feminističkih koncepata je jedan od osnovnih izazova za istraživače rodne ravnopravnosti na ovim prostorima.

LITERATURA

Acker Joan. 1992. Gendered Institutions: From Sex Roles to Gendered Institutions. *Contemporary Sociology*. 21 (3): 565–69.

Acker Joan. 2003. Gender, Capitalism and Globalisation. *Critical Sociology*. <http://faculty.maxwell.syr.edu/mdevault/Critical%20Soc.Nov.03.pdf> 14.06.2013.

Acker Joan, Morgen Sandra, Gonzales Lisa. 2002. *Welfare Restructuring, Work and Poverty*. Eugene. Oregon: University of Oregon. Center for the Study of Women in Society.

Alexander Amy. 2012. Change in Women's Descriptive Representation and the Belief in Women's Ability to Govern: A Virtuous Cycle. *Politics & Gender*. 8: 437–464.

Alksnis Christine, Desmarais Serge, Curtis James. 2008. Workforce Segregation and the Gender Wage Gap: Is "Women's" Work Valued as Highly as "Men's"? *Journal of Applied Social Psychology*. Vol. 38, 6: 1416–1441.

Anđelković-Kanzleiter Violeta. 2005. *Žene u lokalnoj samoupravi 2005*. Beograd: INDOK Centar.

Antonijević Zorana. 2013. *Stolica na tri noge*. Politike rodne ravnopravnosti u Evropskoj Uniji. *Polis*. br.5:

► LITERATURA

Avlijaš Sonja, Vladislavljević Marko. 2013. *Gender Pay Gap in the Western Balkan Countries: Evidence from Serbia, Montenegro and Macedonia*. Beograd. Fondacija za razvoj ekonomske nauke.

Babović Marija. 2007. *Položaj žena na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Savet za ravnopravnost polova Republike Srbije. Program Ujedinjenih nacija za razvoj.

Baćanović Višnja, Pajvančić Ana. 2010. *Kapaciteti političkih stranaka u Vojvodini za ostvarivanje rodne ravnopravnosti*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova.

Baćanović Višnja. 2012. *Žene i odlučivanje na lokalnom nivou, sa predlogom metodologije za praćenje*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost. Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije.

Bakker Isabella. 2003. Neo-Liberal Governance and the Reprivatization of Social Reproduction – Social Provisioning and Shifting Gender Orders. In: Bakker, Isabella, Gill, Stephen. eds. *Power, Production and Social Reproduction*. London and New York: Macmillan-Palgrave. 66-82.

Bauer Gretchen, Tremblay Manon. eds. 2011. *Women in Executive Power: A Global Overview*. New York: Routledge.

Beckwith Karen. 2005. A Common Language of Gender. *Gender and Politics*. 1 (1): 128-137.

Benería Lourdes. 2003. *Gender, Development, and Globalization – Economics as if all People Mattered*. New York, London: Routledge.

Bergeron Suzanne. 2001. Political Economy Discourses of Globalization and Feminist Politics. *Signs, Journal of Women in Culture and Society – Globalization and Gender*. 26 (4): 983-1006.

Bergeron Suzanne. 2010. Gender, Development and Global Householding. *Politics and Gender*. 6 (2): 281-288.

Bird, Karen. 2005. Lessons from France: would quotas and a new electoral system improve women's representation in Canada? In: Miller, Henry. ed. *Steps*

Toward Making Every Vote Count: Electoral System Reform in Canada and its Provinces. Broadview Press, Ontario. 425-465.

Black, Sandra, Brainerd, Elisabeth. 2004. Importing Equality? The Impact of Globalization on Gender Discrimination. *Industrial and Labor Relations Review*. 57:540-559.

Blagojević Marina. 2008. *Rodni Barometar u Crnoj Gori. Društveni položaj i kvaliteta života žena i muškaraca.* Podgorica: Kancelarija za rodnu ravnopravnost Crne Gore.

Blagojević Marina. 2009. *Knowledge Production at the Semiperiphery. A Gender Perspective.* Beograd. Beograd: Institut za sociološka i kriminološka istraživanja.

Blagojević Marina. 2011. *Žene i muškarci u Srbiji. Šta nam govore brojevi?.* Beograd: UN Women. Program ujedinjenih nacija za razvoj. Agencija UN za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena.

Blagojević Marina. 2012. *Rodni Barometar u Srbiji. Razvoj i svakodnevni život.* Beograd: UN Women. Program ujedinjenih nacija za razvoj. Agencija UN za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena.

Blagojević Marina. 2013. Transnationalization and Its Absence: The Balkan Semi-peripheral Perspective on Masculinities. in Hearn Jeff, Blagojevic Marina, Harrison Catherine. eds. *Rethinking Transnational Men: Beyond, Between and Within Nations.* Routledge. 265-281.

Blankenship Jane, Robson C. Deborah. 1995. A „Feminine Style“ in Women’s Political Discourse: An Exploratory Essay”. *Communication Quarterly*. 43 (3): 353-366.

Booth Christine, Bennett Cinnamon. 2002. Gender Mainstreaming in the European Union Towards a New Conception and Practice of Equal Opportunities?. *The European Journal of Women’s Studies*. 9(4): 430–446.

Bourdieu Pierre. 1999. *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market.* New York: New Press.

► LITERATURA

Burns Nancy, Schlozman Kay Lehman, Verba Sidney. 2001. *Private Roots of Public Action : Gender, Equality, and Political Participation*. Cambridge. MA: Harvard University Press.

Campbell Rosie. 2004. Gender, Ideology and Issue Preference: Is There such a Thing as a Political Women's Interest in Britain?'. *British Journal of Politics and International Relations*. 6: 20–44.

Carling Alan. ed. 2006. *Globalization and Identity: Development and Integration in a Changing World*. I.B.Tauris.

Carroll Susan. 1994. *Women as Candidates in American Politics*. Bloomington: Indiana University Press.

Castells Manuel. 1997. *The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Volume II. Oxford: Blackwell.

Caul Miki. 1999. Women's Representation in Parliament: The Role of Political Parties. *Party Politics*. 5 (1): 79-98.

Chappell Louise A. 2002. *Gendering Government: Feminist Engagement with the State in Australia and Canada*. Vancouver and Toronto: University of British Columbia Press.

Celis Karen. 2006. Substantive Representation of Women: The Representation of Women's Interest and the Impact of Descriptive Representation in the Belgian Parliament (1900-1979). *Journal of Women, Politics and Policy*. 28 (2): 85-114.

Celis Karen. 2008. Gendering Representation. In Goertz, G., Mazur, Amy. eds. *Politics, Gender and Concepts: Theory and Methodology*. Cambridge. MA: Cambridge University Press. 71–93.

Celis Karen. 2012. On Substantive Representation, Diversity, and Responsiveness. *Politics and Gender*. 8 (4): 524-529.

Celis Karen, Childs Sarah, Kantola Johanna, Krook Mona Lena. 2008. Rethinking Women's Substantive Representation. *Representation*. 44 (2): 99-110.

Chaney Paul. 2006. Critical Mass, Deliberation and the Substantive Representation of Women: Evidence from the UK's Devolution Programme. *Political Studies*. 54 (4): 671-91.

Childs Sarah. 2008. *Women and British Party Politics. Descriptive, Substantive and Symbolic Representation*. London & New York: Routledge.

Childs Sarah, Krook Mona Lena. 2009. Analysing Women's Substantive Representation, *Government and Opposition*. 44 (2): 125-145.

Childs Sarah, Webb Paul, Marthaler Sally. 2010. Constituting and Substantively Representing Women: Applying New Approaches to a UK Case Study. *Politics & Gender*. 6: 199-223.

Childs Sarah, Withey Julie. 2004. Women Representatives Acting for Women: Sex and the Signing of Early Day Motions in the 1997 British Parliament. *Political Studies*. 52: 552-564.

Cochrane Kira. 2013. *All the Rebel Women: The rise of the fourth wave of feminism*. Guardian Shorts.

Connell W. Raewyn. 1987. *Gender and Power*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Connell W. Raewyn. 2000. *The Men and the Boys*. Berkeley: University of California Press.

Connell W. Raewyn. 2005. *Masculinities*. Sydney: Allen and Unwin.

Čičkarić Lilijana. 2003. Contemporary Women's Issues in Serbia and Montenegro, in Walter, Lynn. ed. *The Greenwood Encyclopedia of Women's Issues Worldwide, Europe*, Westport. Connecticut. London. Greenwood Press. 577-586.

Čičkarić Lilijana. 2004. Women's Movement and the Building of Civil Society in Serbia. *International Studies: Interdisciplinary Political and Cultural Journal*, Special issue: In Our Own Voices: The Women in Central and Eastern Europe After 1989, University of Lodz, 6 (1): 23-32.

► LITERATURA

Čičkarić Lilijana. 2004a. Politička kultura iz generacijske perspektive. *Sociološki pregled*. vol.37. No. 4:561-581.

Čičkarić Lilijana. 2005. Politički identitet iz rodne perspektive. *Genero*. 6-7: 9-26.

Čičkarić Lilijana. 2005a. Teorijsko-hipotetički okvir istraživanja političke socijalizacije u porodici. *Sociološki pregled*. Vol. 38. No. 3:291-308.

Čopić Sanja, Šaćiri Bejan, Nikolić Jasmina, Nikolić-Ristanović Vesna. 2012. *Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Prometej. Viktimološko društvo Srbije.

Dahlerup Drude. 1988. From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics, *Scandinavian Political Studies*. 11 (4): 275–97.

Dahlerup Drude. 2006. “The Story of the Theory of Critical Mass”, *Politics and Gender*, 2 (4): 511-522.

Dolan Kathleen. 2008. Is there a ‘Gender Affinity Effect’ in American Politics?: Information, Affect and Candidate Sex in U.S. House Elections. *Political Research Quarterly*. 61 (1): 79-89.

Dolan Kathleen. 2011. Do Women and Men Know Different Things? Measuring Gender Differences in Political Knowledge. *The Journal of Politics*. 73 (1): 97–107.

Dolan Kathleen, Sanbonmatsu Kira. 2009. Gender Stereotypes and Attitudes Toward Gender Balance in Government. *American Politics Research*. 37 (3): 409-428.

Dollar David, Gatti Roberta. 1999. *Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women?*. The World Bank. Development Research Group/Poverty Reduction and Economic Management Network.

Dow Jey. 2009. Gender Differences in Political Knowledge: Distinguishing Characteristics-Based and Returns-Based Differences. *Political Behavior*. 31 (1): 117-136.

Duehr Emily, Bono Joyce. 2006. Men, Women, and Managers: Are Stereotypes Finally Changing?. *Personnel Psychology*. Vol. 59. 4: 815–846.

Duverger, Maurice. 1955. *The Political Role of Women*. UNESCO.

Djurdjevic Dragana., Radyakin Sergyi. 2007. Decomposition of the Gender Wage Gap Using Matching: An Application for Switzerland. *Swiss Journal of Economics and Statistics*. 143 (4): 365-396.

Easten Joshua, Prakash Aseem. 2013. Economic Development and Gender Equality: Is There a Gender Kuznets Curve? *World Politics*. 65 (1): 156-186.

Ellis Jacqueline. 2008. Working-Class Women Theorize Globalization. *International Feminist Journal of Politics*, 10 (1):40–58.

Epstein, Fuchs, Coser Laub. 1981. *Access to Power: Cross-National Studies of Women and Elites*. London. Boston: Allen & Unwin.

European Commission. 2015. *Forum on the Future of Gender Equality in the European Union*. 20-21 April 2015. Report. http://ec.europa.eu/justice/events/future-of-gender-equality-2015/files/report_forum_gender_equality_en.pdf (17.09.2015.)

European Commission. 2015. Special Eurobarometer 428. *Gender Equality*. Report. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/eurobarometer_report_2015_en.pdf (15.09.2015.)

European Commission. 2014. *Gender Balance in Decision Making Positions*. Policy in the Making and News. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/gender-decision-making/database/politics/index_en.htm (22.09.2014.)

European Commission. 2014. *Progress on Equality Between Women and Men 2013. A Europe 2020 Initiative*. Brussels. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/swd_2014_142_en.pdf (22.09.2014.)

European Commission. 2013. *Women and Men in Leadership Positions in the European Union 2013*. A Review of Situation and Recent Progress. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/gender_balance_decision_making/131011_women_men_leadership_en.pdf (22.09.2014.)

► LITERATURA

European Parliament. 2012. *Gender Equalities in the European Union Report*. Flash Eurobarometer 341 – TNS Political & Social. Brussels.

http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/swd_2013_171_en.pdf
(08.09.2014.)

European Professional Women's Network. 2013. *Presentation on Diversity in the Boardroom*. <http://fr.slideshare.net/PWNGlobal/epwn-presentation-pn>
(15.05.2015.)

European Women's Lobby. 2013. *European's Women's Voice*. Bruxelles.
<http://www.womenlobby.org> (09.09.2014.)

Eurostat. 2013. *Gender Pay Gap Statistics*. European Commission.
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics
(01.03.2013.)

Felfe, Jerg et al. 2013. *Leadership Judgement Indikator*. Bern: Verlag Hans Huber.

Fortin-Rittberger Jessica, Rittberger Berthold. 2014. Do Electoral Rules Matter? Explaining National Differences in Women's Representation in the European Parliament. *European Union Politics*. 15 (4) 496–520.

Fox Richard, Lawless Jennifer. 2004. Entering the Arena? Gender and the Decision to Run for Office. *American Journal of Political Science*. 48 (2): 264–80.

Fox Richard, Lawless Jennifer. 2010. If Only They'd Ask: Gender, Recruitment, and Political Ambition. *The Journal of Politics*, 72 (2): 310–326.

Fox Richard, Lawless Jennifer. 2011. Gendered Perceptions and Political Candidacies: A Central Barrier to Women's Equality in Electoral Politics. *American Journal of Political Science*. 55 (1): 59–73.

Fridkin Kim, Kenney P. J. 2007. Examining the Gender Gap in Children's Attitudes Toward Politics. *Sex Roles*. 56: 133–140.

Franceschet Susan, Piscopo Jennifer. 2008. Gender Quotas and Women's Substantive Representation: Lessons from Argentina. *Politics & Gender*. 4 (3): 393–425.

- Gallagher Michael, Marsh Michael. 1988. *The Secret Garden of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gallagher Michael. 2005. Conclusion, in Gallagher Michael, Mitchell Paul. eds. *The Politics of Electoral Systems*. Oxford University Press. Oxford. 535-578.
- Galligan Yvonne, Clavero Sara, Calloni Marina. 2007. *Gender Politics and Democracy in Post-socialist Europe*. Germany: Opladen. Barbara Budrich Publishers.
- Galligan Yvonne, Clavero Sara. 2008. Prospects for Women's Legislative Representation in Postsocialist Europe: The Views of Female Politicians. *Gender and Society*. 22 (2): 149-171.
- Global Media Monitoring Project 2015 Report. http://cdn.agilitycms.com/who-makes-the-news/Imported/reports_2015/national/Serbia.pdf
- Goati Vladimir. 2010. Bez promene izbornog sistema nemoguće iskoreniti korupciju. BLIC <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/191144/Goati-Bez-promena-izbornog-sistema-nemoguće-iskoreniti-korupciju> (26.05.2014.)
- Gray Mark, Kittilson Caul Miki, Sandholtz Wayne. 2006. Women and Globalization: A Study of 180 Countries, 1975–2000. *International Organization*. 60 (2): 293–333.
- Habermas Jirgen. 1995. On the Internal Relation Between the Rule of Law and Democracy. *European Journal of Philosophy*. 3: 2-20.
- Hagberg Consulting Group. 2012. <http://www.hagbergconsulting.com/articles-research.html> (20.03.2015.)
- Halsaa Beatrise. 1998. A Strategic Partnership for Women's Policies in Norway. in Lycklama à Nijeholt, G., Vargas, V., Wieringa, S. (eds.). *Women's Movements and Public Policy in Europe, Latin America, and the Carribean*, New York: Garland.
- Hausmann Ricardo, Tyson Laura, Zahidi Saadia. 2006 – 2012. *Global Gender Gap Reports*. World Economic Forum. Geneve.

► LITERATURA

Hawkesworth Mary. 2005. Engendering Political Science: An Immodest Proposal. *Politics and Gender*. 1 (1): 141-156.

Hawkesworth Mary. 2006. *Globalization and Feminist Activism*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

Heyns Barbara. 2005. Emerging Inequalities in Central and Eastern Europe. *Annual Review of Sociology*. 31: 163–97.

Howard Ann, Wellins Richard. 2009. *Holding Women Back Troubling Discoveries—and Best Practices for Helping Female Leaders Succeed*. Global Leadership Forecast 2008|2009. Development Dimensions International.

Hughes Melani. 1999. *Pimps and Predators on the Internet – Globalizing the Sexual Exploitation of Women and Children*. The Coalition Against Trafficking in Women.

Hughson Marina. 2015. *Poluperiferija i rod – pobuna konteksta*. Beograd. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Htun Mala, Powers Timothy. 2006. Gender, Parties, and Support for Equal Rights in the Brazilian Congress. *Latin American Politics & Society*. 48 (4): 83-104.

IDEA. 2013. *Banking on Parity: Democratizing the Political System in Latin America*. <http://www.idea.int/publications/banking-on-parity/index.cfm> (20.04.2014.)

Igli H. Elis, Karli L. Linda. 2013. *Kroz lavirint: istina o tome kako žene postaju liderke*. Beograd: Fakultet za medije i komunikaciju. Singidunum Univerzitet.

Ignjatović Suzana, Pantić Dragomir, Bošković Aleksandar, Pavlović Zoran. 2011. *Građanke i građani Srbije o rodnoj ravnopravnosti: javno mnjenje Srbije o rodnoj ravnopravnosti*. Beograd : Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije. Institut društvenih nauka: Centar za politološka istraživanja i javno mnjenje.

Inglehart Ronald, Norris Pippa. 2003. *Rising Tide*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

- Inter-parliamentary Union. 2012. *Women in Politics*. UN Women. Geneva. <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (15.01.2014.)
- Inter-Parliamentary Union. 2014. *Women in Parliaments by Regions*. UN Women. Geneva. <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm> (15.01.2014.)
- Inter-Parliamentary Union. 2015. *Women in Regional Parliamentary Assemblies*. UN Women. Geneva. <http://www.ipu.org/wmn-e/regions.htm> (13.01.2016)
- IPSOS Strategic Marketing. 2014. *Rodna ravnopravnost u Srbiji*. Beograd. Ministarstvo za rad, zaoišljavanje, boračka i socijalna pitanja. <http://www.mc.rs/upload/documents/istrazivanje/2014/09-25-14-Rodna-ravnopravnost.pdf> (25.09.2014)
- Iversen Torben, Rosenbluth Frances. 2006. The Political Economy of Gender: Explaining Cross-National Variation in the Gender Division of Labor and the Gender Voting Gap. *American Journal of Political Science* 50 (1): 1–19.
- Jalalzai Frida, Krook Mona Lena. 2010. Beyond Hillary and Benazir: Women's Political Leadership Worldwide. *International Political Science Review*. 31(1) 5–21.
- Johns Robert, Shephard Mark. 2007. Gender, Candidate Image and Electoral Preference. *British Journal of Politics and International Relation*. 9 (3): 434–460.
- Kamenov Željka, Galić Branka. ured. 2011. *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj. Istraživanje "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Republici Hrvatskoj"*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Institut za društvena istraživanja. Ured za ravnopravnost spolova vlade republike Hrvatske.
- Kanter Rosabeth 1977. Some Effects of Proportions on Group Life: Skewed Sex ratios and Responses to Token Women. *American Journal of Sociology*. 82 (5): 965-990.
- Kantola Johanna, Squires Judith. 2012. From State Feminism to Market Feminism. *International Political Science Review*. 33(4) 382–400.

► LITERATURA

Karp Jeffrey, Banducci Susan. 2008. When Politics is Not Just a Man's Game: Women's Representation and Political Engagement. *Electoral Studies*. 27: 105-115.

Kenny Meryl, Verge Tania. 2012. Decentralization, Political Parties, and Women's Representation: Evidence from Spain and Britain. *The Journal of Federalism*. 43 (1): 109-128.

Kenworthy, L., Malami, M. 1999. Gender inequality in political representation: A worldwide comparative analysis. *Social Forces*. 78(1): 235–268.

Kerr Joanna, Sweetman Caroline. eds. 2003. *Women Reinventing Globalization*. London: Oxfam Press.

Kimmel Michael, Hearn Jeff, Connell Raewyn (eds.) 2004. *Handbook of Studies on Men and Masculinities*. London: Sage. 71–89.

Kirkpatrick Jeanne. 1974. *Political Woman*. New York: Basic Books.

Kittilson, Miki Caul. 2006. *Challenging Parties, Changing Parliaments: Women and Elected Office in Contemporary Western Europe*. Columbus: Ohio State University Press.

Kittilson, Miki Caul. 2008. Representing Women: The Adoption of Family Leave in Comparative Perspective. *The Journal of Politics*. 70 (2): 323–334.

Kittilson, Miki Caul. 2010. Comparing Gender, Institutions and Political Behavior: Toward an Integrated Theoretical Framework. *Perspectives on Politics*. 8 (1): 217-222.

Kittilson, Miki Caul. 2011. Women, Parties and Platforms in Postindustrial Democracies. *Party Politics*. 17(1): 66–92.

Kittilson Miki Caul, Schwindt-Bayer Leslie. 2010. Engaging Citizens. *Journal of Politics*. 72 (4): 990–1002.

Klein Naomi. 2000. *No Logo*. London: Flamingo.

Kligman Gail. 2003. Women and the Negotiation of Identity. in Matland Richard, Kathleen Montgomery, eds. 2003. *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford. UK: Oxford University Press.

Kolin Marija, Čičkarić Lilijana. 2010. *Ekonomska i politička participacija žena u kontekstu evropskih integracija*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Korišćenje vremena u Republici Srbiji. 2013. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Krook, Mona Lena. 2010. Why Are Fewer Women than Men Elected? Gender and the Dynamics of Candidate Selection. *Political Studies Review*. 8: 155–168.

Krook Mona Lena, Childs, Sarah. 2006. Should Feminists Give Up on Critical Mass? A Contingent Yes. *Gender and Politics*. 2(4): 522-530.

Lawless Jennifer, Fox Richard. 2007. *It Takes a Candidate. Why Women Don't Run for Office?*. Cambridge University Press.

Lawless Jennifer, Pearson, Kathryn. 2008. The Primary Reason for Women's Underrepresentation? Reevaluating the Conventional Wisdom. *The Journal of Politics*. 70 (1): 67–82.

Lawless Jennifer, Fox Richard. 2010. Gender and the Future of Electoral Politics. in Lawless Jennifer, Fox Richard. *It Still Takes A Candidate. Why Women Don't Run for Office*. Cambridge: Cambridge University Press. 163-175.

Lawless Jennifer, Fox Richard. 2013. *Girls Just Wanna Not Run. The Gender Gap in Young Americans Political Ambition*. American University. Washington D.C.

Leinert Novosel Smiljana. 1999. *Žena na pragu 21.stoljeća*. Zagreb: Ženska udruga TOD.

Leinert Novosel Smiljana. 2007. Politika ravnopravnosti spolova: kako do kritične mase žena u parlamentima?. *Politička misao*, 44 (39): 85-102.

Lilliefeldt Emelie. 2012. Party and Gender in Western Europe Revisited: A Fuzzy-set Qualitative Comparative Analysis of Gender-Balanced Parliamentary Parties. *Party Politics*. 18 (2): 193–214.

► LITERATURA

Lombardo Emanuela. 2003. EU Gender Policy Trapped in the 'Wollstonecraft Dilemma'?. *The European Journal of Women's Studies*. 10 (2): 159-180.

Lombardo Emanuela, Meier Petra. 2006. Gender Mainstreaming in the EU. Incorporating a Feminist Reading?. *The European Journal of Women's Studies*. 13 (2): 151-166.

Lombardo Emanuela, Meier Petra. 2008. Framing Gender Equality in the European Union Political Discourse. *Social Politics*. 15 (1): 101-129.

Lorber Judith. 1994. *Paradoxes of Gender*. New Haven and London: Yale University Press.

Lovenduski Joni. 2000. Change in Women's Political Representation. in Rossilli Mariagrazia. ed. *Gender Policies in The European Union*. New York. Peter Lang. 87-105.

Lovenduski Joni. 2005. *Feminizing Politics*. Cambridge: Polity Press.

Lovenduski Joni, Hills Jill. 1981. *The Politics of the Second Electorate: Women and Public Participation : Britain, USA, Canada, Australia, France, Spain, West Germany, Italy, Sweden, Finland, Eastern Europe, USSR, Japan*. London. Routledge & Kegan Paul.

Lovenduski Joni, Norris Pippa. 2003. Westminster Women: the Politics of Presence. *Political Studies*. 51: 84-102.

Mansbridge Jane. 2003. Rethinking Representation. *American Political Science Review*. 97 (4): 515-28.

Mansbridge Jane. 2011. The Concepts of Representation. *American Political Science Review*. 105 (3): 631-41.

Mariani Mack David. 2008. A Gendered Pipeline? The Advancement of State Legislators to Congress in Five States. *Politics & Gender*. 4: 285-308.

Markov Slobodanka. 2001. *Pravo glasa žena*. Beograd: CESID.

- Matland Richard. 1998. Women's Representation in National Legislatures: Developed and Developing Countries. *Legislative Studies Quarterly*. 23 (1): 109–125.
- Matland Richard. 2010. Structuring Representation. Women's Access to Political Power Across the World. *Harvard International Review*. 46-50.
- Matland Richard, Montgomery Kathleen. eds. 2003. *Women's Access to Political Power in post-Communist Europe*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Matland Richard, Tezcur Murat. 2011. Women as Candidates: An Experimental Study in Turkey. *Politics & Gender*. 7: 365–390.
- Mateo Diaz, Mercedes. 2005. *Representing Women? Female Legislators in West European Parliaments*. Oxford: ECPR Press.
- Matthews, N. 2012. Gendered Candidate Selection and the Representation of Women in Northern Ireland. *Parliamentary Affairs*. November. 1–30.
- Mazur Amy. 2002. *Theorizing Feminist Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- McKay Alisa. 2005. *The Future of Social Security Policy: Women, Work and a Citizen's Basic Income*. London: Routledge.
- McKay Alisa. 2007. Why a Citizens' Basic Income? A Question of Gender Equality or Gender Bias. *Work, Employment & Society*. 21 (2): 337–348.
- Meyer Mary, Prügl Elisabeth. eds. 1999. *Gender Politics in Global Governance*. Rowman and Littlefield Publishers. Inc.
- Milinović Jelena. 2014. *Žene u svetu liderstva – karakteristike i perspektive u Bosni i Hercegovini*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Novom Sadu. Centar za rodne studije.
- Milojević Ivana, Markov Slobodanka. ured. 2011. *Uvod u rodne studije*. Novi Sad: Mediteran.

► LITERATURA

Mršević Zorica. 2007. Kvota izborni sistem kao način postizanja deskriptivne i supstancijalne parlamentarne zastupljenosti žena. *Sociološki pregled*. 41 (1): 57-72.

Mršević Zorica. 2007. *Ka demokratskom društvu – izborni sistem kvota*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Mršević Zorica. 2011. *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Murray Rainbow. 2008. The Power of Sex and Incumbency. A Longitudinal Study of Electoral Performance in France. *Party Politics*. 14 (5): 539–554.

National Science Foundation/Division of Science Resources Studies, SESTAT (Scientists and Engineers Statistical Data System). 2000. *Women, Minorities and Persons With Disabilities*.

<http://www.nsf.gov/statistics/nsf00327/pdf/document.pdf> 13.05.2010.

Niven David. 1998. Party Elites and Women Candidates: The Shape of Bias. *Women & Politics*, 19 (2): 57–80.

Norris Pippa, Lovenduski Joni. 1995. *Political Recruitment: Gender, Race, and Class in the British Parliament*. New York: Cambridge University Press.

Norris Pippa. 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge University Press. New York.

Norris Pippa, Lovenduski Joni, Campbell Rosie. 2004. *Gender and Political Participation in UK*. Research report. London: Electoral Commission.

Nussbaum Martha. ed. 2003. *Essays on Gender and Governance*. New Delhi. Human Development Resource Center. United Nations Development Programme.

Oakley Ann. 1980. *Women Confined: Towards a Sociology of Childbirth*. Oxford England: M. Robertson.

Ondercin Heather, Jones-White Daniel. 2011. Gender Jeopardy: What is the Impact of Gender Differences in Political Knowledge on Political Participation?. *Social Science Quarterly*. 92 (3): 675-694.

O'Neill Brenda, Stewart David. 2009. Gender and Political Party Leadership in Canada. *Party Politics*. 15 (6): 737–757.

O'Regan, Valerie. 2000. *Gender Matters: Female Policymakers' Influence in Industrialized Nations*. Westport CT: Praeger.

Pajvančić Cizelj Ana, Baćanović Višnja. 2015. *Rodna ravnopravnost i žensko političko liderstvo u strankama u Srbiji*. Izveštajsa rezultatima istraživanja. Beograd: Akademija ženskog liderstva.

Pajvančić Marijana. 2007. Ravnopravnost polova – politički i ideološki kontekst. U Lutovac Zoran. ur. *Ideologija i političke stranke u Srbiji*. Beograd. Institut društvenih nauka. Fakultet političkih nauka. Friedrich Ebert Stiftung. 283 -299.

Pajvančić Marijana. 2008. *Pravni okvir ravnopravnosti polova*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova.

Pajvančić Marijana. 2010. *Ustavni okvir ravnopravnosti polova*. Novi Sad: Pravni fakultet. Centar za izdavačku delatnost.

Pajvančić Marijana. 2012. Pravo na ravnopravno (ravnomerno) reprezentovanje žena i muškaraca. u Vuković Đorđe. ur. *Oko izbora. Predsednički i parlamentarni izbori: maj 2012*. Centar za slobodne izbore i demokratiju. Nacionalni demokratski institut. <http://www.izbornareforma.rs/zbornik> 22.05. 2014.

Paxton Pamela, Hughes Melanie. 2007. *Women, Politics and Power: Global Perspective*. SAGE Publications.

Paxton Pamela, Kunovitch Sheri. 2003. Women's Political Representation. *Social Forces*. 82 (1): 87–113.

Paxton Pamela, Kunovich Sheri, Hughes Michael. 2007. Gender in Politics. *Annual Review of Sociology*. 33: 263-270.

Peterson Spike, Runyan Sisson. 1999. *Global Gender Issues*. Boulder, CO: Westview Press.

Pettman Jan Jindy. 1996. *Worlding Women : a Feminist International Politics*. New York. London: Routledge.

► LITERATURA

Phillips Anne. 1995. *The Politics of Presence*. New York: Oxford University Press.

Phillips Anne. 2012. Representation and Inclusion. *Politics and Gender* 8 (4): 512-518.

Pitkin, Hanna. 1967. *The Concept of Representation*. Berkeley and London: University of California Press.

Perišić Popović Nada. 2010. *Diskriminacija žena na radnom mestu: priručnik za potrebe inspekcije rada – dopunjeno i prošireno izdanje*. Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije.

Pološki Vokić Nina, Bilat Ivana. 2013. Što žene lideri unose u politiku – psihološka i radna obilježja, stil vođenja, interesi i perspektive. „1st PAR International Leadership Conference – Women’s leadership“ u Opatiji, 2012. godine.

Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.

Rai Shirin. 2002. *Gender and the Political Economy of Development – From Nationalism to Globalisation*. London: Politiy Press.

Rai Shirin. ed. 2003. *Mainstreaming Gender, Democratizing the State? Institutional Mechanisms for the Advancement of Women*. Manchester and New York: Manchester University Press.

Reingold Beth, Harrell Jessica. 2010. The Impact of Descriptive Representation on Women’s Political Engagement: Does Party Matter? *Political Research Quarterly*. 63 (2): 280–294.

Reynolds Marcia. 2010. *Wander Woman: How High-Achieving Women Find Contentment and Direction*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.

Richards David, Gelleny Ronald. 2007. Women’s Status and Economic Globalization. *International Studies Quarterly*. 51: 855-876.

Rosenthal Cindy Simon. 2002. *Women Transforming Congress*. Norman: University of Oklahoma Press.

- Rossili Mariagrazia. ed. 2000. *Gender Policies in the European Union*. New York. Peter Lang.
- Rowbotham, Sheila. 1996. Introduction: Mapping the Women's Movement. in Threlfall Monica ed. *Mapping the Women's Movement, Feminist Politics and Social Transformation in the North*, London. Verso Books.
- Sainsbury Diane. 1996. *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sanbonmatsu Kira. 2006. Do Parties Know That "Women Win"? Party Leader Beliefs about Women's Electoral Chances. *Politics and Gender*. 2: 431-450.
- Sassen Saskia. 1996. Toward a Feminist Analytics of the Global Economy. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 4 (1): 7-41.
- Sassen Saskia. 2000. Women's Burden – Counter-Geographies of Globalization and the Feminization of Survival. *Journal of International Affairs*. 53 (2): 503-524.
- Sassen Saskia. 2002. 'Global Cities and Survival Circuits. in Ehrenreich Barbara, Hochschild Arlie Russell. eds. *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: Henry Holt. 254–274.
- Sauer Birgit, Wohl Stefanie. 2011. Feminist Perspectives on the Internationalization of The State. *Antipode*. 43 (1): 108–128.
- Saward Michael. 2010. *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press.
- Schwindt-Bayer Leslie, Mishler William. 2005. An Integrated Model of Women's Representation. *Journal of Politics*. 67 (2): 407–28.
- Seguino Stephanie. 2000. Accounting for Gender in Asian Economic Growth. *Feminist Economics*. 6 (3): 27-58.
- Selden Sally Coleman. 1997. *The Promise of Representative Bureaucracy: Diversity and Responsiveness in a Government Agency*. Armonk: ME Sharp.

► LITERATURA

Siegle Lucy, Burke Jason. 2014. *We Are What We Wear. Unravelling Fast Fashion and the Collapse of Rana Plaza*. Guardian Shorts Book 13.

Sineau Mariette. 2003. *Ravnopravnost – Vijeće Evrope i sudelovanje žena u političkom životu*. Združeni projekt "Izgradnja djelatnih demokratskih institucija" i Vijeće Europe.

<http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/biblioteka-ona/ravnopravnost.pdf> (08.08.2013).

Siročić Zorica, Sutlović Leda. 2013. Od brige za obitelj do vođenja države: rodna podjela rada kao prepreka političkoj participaciji žena. u Siročić Zorica, Sutlović Leda. *ur. Širenje područja političkog. Novi pogledi na političku participaciju žena*. Zagreb: Centar za ženske studije. 31-77.

Steinhilber Silke. 2000. Gender Relations and Labour Market Transformation: Status Quo and Policy Responses in Central and Eastern Europe. in G. Jähnert, J. Gohrisch, D. Hahn, H.M. Nickel, I. Peinl, K. Schäffgen (eds) *Gender in Transition in Eastern and Central Europe Proceedings*. Trafo. Verlag. 201-214.

Stockemer Daniel. 2008. Women's Representation: A Comparison Between Europe and the Americas. *Politics*. 28 (2): 65–73.

Subotički Dijana. prir. 2012. *Životne priče političarki iz Vojvodine*. Kikinda. Banatski kulturni centar. UG Postpesimisti Kikinde.

Subotički Dijana. 2013. *Tiha većina. Životne priče političarki iz Srbije*. Kikinda. Banatski kulturni centar. UG Postpesimisti Kikinde.

Squires Judith. 1999. *Gender in Political Theory*. Cambridge.Oxford: Polity Press.

Squires Judith. 2005. Is Mainstreaming Transformative? Theorising Mainstreaming in the Context of Diversity and Deliberation. *Social Politics*. 12 (3): 366–88.

Squires Judith. 2008. The Constitutive Representation of Gender: Extra-Parliamentary Representations of Gender Relations. *Representation: The Journal of Representative Democracy*. 44 (2): 99-110.

Squires Judith, Wickham-Jones Mark. 2001. *Women in Parliament: A Comparative Analysis* Manchester: Equal Opportunities Commission.

Terzić Predrag. 2015. Sociodemografska struktura poslanica u Narodnoj Skupštini Republike Srbije. *Srpska politička misao*. 47 (1): 121 -143.

Tremblay Manon, Trimble Linda. eds. 2003. *Women and Electoral Politics in Canada*. Don Mills, Ontario: Oxford University Press.

Tremblay Manon. 2006. The Substantive Representation of Women and PR: Some Reflections on the Role of Surrogate Representation and Critical Mass. *Gender and Politics*. 2(4): 502-511.

Tremblay Manon, Pelletier Rejeal. 2000. More Feministst or More Women? *International Political Science Review*. 21 (4): 381-405.

Tripp Aili Mari. 2008. What Does the Rising Tide of Women in Executive Office Mean? *Politics & Gender*. 4: 473–519.

Truong Thanh-Dam. 2000. A Feminist Perspective on the Asian Miracle and Crisis – Enlarging the Conceptual Map of Human Development. *Journal of Human Development*. 1 (1): 159-164.

Tyson Laura, Chan Angela. 2013. *Women in Economic Decision-making*. World Economic Forum.

<http://www.weforum.org/sessions/summary/women-economic-decision-making> (21.02.2013.)

Unifem. 2006. *The Story behind the Numbers: Women and Unemployment in Central and Eastern Europe and the Western Commonwealth of Independent States*. <http://www.unwomen.org/~media/headquarters/media/publications/unifem/storybehindthenumberseng.pdf> 18.05.2012.

United Nations. 2002. *Gender Mainstreaming: An Overview*. New York: United Nations, Office of the Special Adviser on Gender Issues and Advancement of Women.

► LITERATURA

United Nations. 2010. *The World's Women 2000: Trends and Statistics*. Publication Number ST/ESA/STAT/SER.K/19. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs.

Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. 2006. *Putokazi ka ravnopravnosti muškaraca i žena 2006 – 2010*.

http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/dokumenti/eu/putokazi_ka_ravnopravnosti_2006_2010.pdf (27.11.2011).

US Census Bureau. 2008. *Income, Earnings, and Poverty Data From the 2007 American Community Survey*. American Community Survey reports.

<http://www.census.gov/prod/2008pubs/acs-09.pdf> 14.12.2012.

van Staveren Irene, Elson Diane, Grown Caren., Cagatay Niulsen. eds. 2007. *The Feminist Economics of Trade*. London: Routledge.

Verba Sidney, Schlozman Kay Lehman, Brady Henry. 1995. *Voice and Equality*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Verba Sidney, Burns Nancy, Schlozman Kay Lehman. 1997. Knowing and Caring about Politics: Gender and Political Engagement. *Journal of Politics*. 59: 1051-1072.

Verloo Mieke. 2005. Mainstreaming Gender Equality in Europe. A Critical Frame Analysis Approach. *The Greek Review of Social Research*. 117 B. 11-34.

Vidmar Horvat Ksenija. 2005. The Globalisation of Gender: Ally McBeal in Post-socialist Slovenia. *European Journal of Cultural Studies*. 8 (2): 239-255.

Vuković Ana. 2008. Stavovi srpske političke elite o ženama u politici. *Sociološki pregled*. 17 (3): 343-363.

Vuković Ana. 2009. *Potisnute ili samopritajene? Žene u politici prema mišljenju političke elite u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik.

Walby Sylvia. 1990. *Theorizing Patriarchy*. Oxford.Cambridge: Blackwell.

Walby Silvia. 2004. The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime. *Social Politics*. 11 (1): 4-29.

- Walby Sylvia. 2005. *Rodne preobrazbe*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Wängnerud Lena. 2009. Women in Parliaments: Descriptive and Substantive Representation. *Annual Review of Political Science*. 12: 51-69.
- Weldon S. Laurel. 2002. *Protest, Policy and the Problem of Violence against Women*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Wolbrecht Christina, Campbell David. 2007. Leading by Example: Female Members of Parliament as Political Role Models. *American Journal of Political Science*. 51 (4): 921-939.
- Valuing Women's Paid Care Work: From Research to Public Policy in Massachusetts*. 2015. Center for Women in Politics and Public Policy. John W. McCormack Graduate School of Policy and Global Studies. University of Massachusetts Boston.
- Woodward Alison. 1996. Multinational Masculinities and European Bureaucracies. in Collinson David, Hearn Jeff. eds. *Men as Managers, Managers as Men. Critical Perspectives on Men, Masculinities and Managements*. London: Sage. 167-85.
- Young Brigitte. 2001a. Gender and Globalization: A European Perspective. in Kelly R. M. et al. eds. *Gender, Globalization and Democratization*. Rowman and Littlefield.
- Young Brigitte. 2001b. The "Mistress" and the "Maid" in the Globalized Economy. *Socialist Register*. 38: 315-327.
- Young Brigitte. 2003. Financial Crises and Social Reproduction – Asia, Argentina and Brazil. in Bakker Isabella, Gill Stephen. eds. *Power, Production and Social Reproduction Human In/Security in the Global Political Economy*. Basingstoke, 103-123.
- Young Brigitte. 2005. Globalization and Shifting Gender Governance Order(s). *Journal of Social Science Education*. 2: 1-10.

► LITERATURA

Young Iris Marion. 1990. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.

Young Iris Marion. 2000. *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Žene i muškarci u Srbiji. 2005. 2008. 2011. 2014. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Žene u parlamentu – samo kvota ili stvarni uticaj?. Rodna ravnopravnost u Narodnoj skupštini Republike Srbije. 2013. Otvoreni parlament. USAID. Institute for Sustainable Communities.

<http://www.otvoreniparlament.rs/wp-content/uploads/2014/03/ovde1.pdf>
(18.04.2014.)

SUMMARY

Gender Dimension of Globalisation

The answer to the question of why globalization defined as gender construct is underrepresented in the literature can be found in the fact that the basic discourse that focuses on the importance of globalization, primarily is based on the explanation of its macroeconomic and social impact. Gender-neutral position disguises masculin macro-structural model of globalization. The dynamics of globalization inevitably go towards further restructuring of working regime, in highly modernized societies, as well as in the transition countries of South-east Europe. Gender analysis of the effects of globalization reveals discontinuity between men's and women's everyday life. Global changes in the sphere of private life suggests the process of transforming of gender roles, male and female relationships, creating new forms of patriarchy and reconstruction of gender regimes. Two simultaneous restructuring processes follow the contemporary global changes – “masculinisation” of high technology world of finance and production, and the “feminisation” of the informal economy and welfare services, ethnic and class segregated in the private sphere.

In the literature, different opinions exist observing the consequences of the financial and trade globalization and the work of the International Monetary

► SUMMARY

Fund and the World Bank on the social status of women. First advocates the view that participation in global financial markets improves the quality of life of citizens and women. Second believes that economic globalization reinforces patriarchal institutions, increasing the exploitation of women's work, deepening the already existing inequalities and create new ones. The third perspective is based on the view that in the early stages of development, macro and micro patriarchal institutions limit opportunities for women to be employed, while in the latter interval increases their participation in the labor market. Beyond question is that social welfare is being seriously questioned, and the relationship between globalization and the state enter into a increasing collisions. Neoliberal discourse of reprivatisation undermine the existing concept of social welfare. The weakening of public services means that those power centers in the country, which are related to the global financial capital and economic interests are strengthened.

The feminist critique insists on the attitude that globalization strengthens the hegemonic hipermasculinity representing an aggressive, brutal and adversarial form of domination stems from the ideology of capitalism and the free market economy. Cites the example of Latin America, the Middle East and Africa, where women have little to gain from market liberalization and financial investments. Reducing social spending and public employment in these countries, fueled by the International Monetary Fund and the World Bank, additionally burdens already devastated female population. Consequently, the low female labor cost is the key to economic growth and development of Asian countries. The informalisation of money and the privatization of social services are processes that create a new kind of inequality between women of different ethnic groups, classes and generations. A new gender division of those who belong to the world of money – hyperactive men and those who remain in the labor market – women. These changes not only have negative consequences in relation to the status of women, but at the same time weaken and undermine patriarchal cultural ties.

Results of numerous studies on situation of women in Serbia show that the main problems they face are in domen of discrimination in employment and the

labor market – rising unemployment, difficulties in finding jobs, inconsistency between the job specifications and professional qualifications, the release of qualified employees and barriers to career advancement. The indicators well documente difficulties in the vertical labor mobility of women, both on the outside and on the internal labor markets. Although, on the normative level, the gender discrimination is prohibited, the data indicate the existence of a “glass ceiling” disrrupts and interferes the advancement of women in professional political careers pipelines.

Women in Politics – From Activism to Political Power

Twenty years ago it was pointed out that the syndrome of “glass ceiling” which means invisible, but almost impenetrable border that women in professional life keeping away from positions of influence and real progress in his career, is the main reason for the small number of women involved in politics. Women can not make progress in career pipelines because of the invisible artificial barriers, based on stereotypes and prejudices, and it is not related only to the top of the pyramid of power, but considering also for central control position, especially when it comes to minority groups. According to the research in this subject, there are three groups of barriers to women’s political participation. Most research focuses on the political system, institutional and legislative mechanisms, the question of their bandwidth and improving functionality. Far less number of authors focus on the socio-economic barriers, material conditions and a wider social context. The third group consists of those who are considering the ideological and psychological obstacles, self-confidence, ambition, patriarchal cultural patterns, traditional gender roles.

The political theory suggests that proportional electoral system is considered to be a crucial factor in recruiting more women in the parliament. These electoral systems are characterized by the nomination lists and selection of a larger number of representatives in one constituency, which can result in a more re-

► SUMMARY

alistic composition of parliament which reflects equal representation of both sexes. Also, a closed and strictly structured candidates list, which is reserved to third place and then every subsequent third place, in case the quota established for at least 30% of candidates of the less represented sex (double quota on the list), provides greater prospects for women to win electoral mandates. Political knowledge and experience is one of the important factors that determines the level of political competence and efficiency, important factors of participation and good political representation. The higher level of knowledge, the higher the level of political participation. Psychological factors such as self-confidence and ambition of women to run for political office have decisive influence on the decision to engage in the electoral competition. Both women and men rely on the same factors when assessing the performance of the candidates, but women rarely feel they meet those criteria. They have doubts in their abilities, knowledge and experience, and rarely get party support. Men and women differ according to the calculation of gains and losses related to political candidacy. Women are much more likely to give up the race for winning seats in parliament, arguing that they will lose the battle. It is the traditional patriarchal form of socialization that are generationally reproduced and that despite progress in situation of women in society, still continue.

A larger number of women in parliament can influence the quality of public policies and changes in value-normative framework of society. Gender differences are most noticeable at the level of evaluating the topics that were discussed in the assembly. Interviews with elected parliamentary representatives of South and North America to Europe, confirm that women are more valued problems of human rights, gender equality, family care, health and social protection and ecology than men. However, increasing numbers of women in the legislature is not a sufficient condition for the proliferation of women's interest in public policy agenda. Gender should function as a process within the institutions, and issues traditionally linked to women and private life have to become part of the general policy, obtaining the status of public problems. Discussion of the political representation of women is based primarily on the existence of a specific fe-

male experience which construct specific women's political interest, which can be best represented only by women. Most authors agree that political parties are key actors in the process of discrimination against women, because they do not allow them to be selected in a number of important political functions. Parties do not act objectively and do not recognize which candidates have the biggest chances of being elected. They are often willing to pay the higher price only to male candidates won. It is believed that women are not qualified to become a leaders and also, not capable to provide adequate financial support.

Political Representation of Women – How and In What Way?

Gender-sensitive dimensions of democratic systems include active participation of women in public life, visible presence in political institutions, representation of different class, ethnic and political orientation and differentiated public policies that take into account the interests and needs of women. Political representation is a continuous process that includes representation and negotiation of identity, ideas, interests, values, experience and perspective of a group within the political institutions. Presentation includes a symbolic arguments, status, aspirations and legitimacy to participate in political decision making. Gender negotiation process plays a special role in the political representation and includes two key questions: what women represent and how they should be represented?

Political representation is not a passive procedure of acceptance attitudes below, it is dynamic, performative and constituent process. Therefore, there is distinction between substantive and constituent representation of gender, or the quintessential representation of women's interests and the process of construction of gender relations through the representative process. Hence, the central question is not how to represent the interests of women, but how to constitute gender relations within representative democracy. Key factors of under-representation of women in political institutions are: lack of interest in

► SUMMARY

politics; conservative ideas about women's role in society; negative image of politicians in public life; prejudice that women are less able to participate in government; the social division of labor; a double burden of professional and domestic work; masculine character of political institutions and mechanisms of representation; the type of electoral system, authoritarian political culture and the problem in supply and demand and lack of support by male politicians and leaders in political parties.

Efforts to improve political representation are usually focus on systemic obstacles and constraints that determine the supply of women candidates for political office. Surprisingly, little attention is directed to methods and character of the political party's selection. Many political career starts at the local level, which is the springboard to enter the political arena. Participation in local government, especially for women, is a prerequisite to move to more functions in political pipeline. Therefore, the method of selection of candidates in the political party at the local level has a direct impact on women's political empowerment.

The effectiveness of quotas, as positive action measures, depends to a large extent on the type of electoral system. Quotas prioritise the number, not the position of candidates on the party list. Therefore, quotas function best in closed lists in proportional systems, where the mandates of elected women candidates are legally regulated. These mandates require parties to position women high on the list and not in the hinterland where they have no chance of being elected. Quotas better operate in large constituencies with more candidates, as in units with one or two candidates, only those who are positioned most on the list – and these are usually male candidates – are elected. Where the electoral magnitude larger, the candidates who are positioned in the lower levels could win seats.

In the last three decades, the concept of critical mass is often used among politicians as a justification for the introduction of measures to nominate more women in political office. Critical mass theory stands on the view that the per-

centage of women in the institution is a key factor in shaping their behavior. This concept can be interpreted in three ways – as a symbolic respect, as a numerical threshold and as a collective action. The most important argument of this theory is that if there are more women in parliament, are more likely to form coalitions, lobbying and promoting laws relating to women’s rights. Critics of this theory focus on questions about how substantial representation takes place and what specific actors undertaken on an individual or collective level to change policy agenda in favor of women. The task is to explore different strategies and results, both theoretically and practically which determine what type of person is suitable for the representation of women’s interests in politics.

Gender Equality in European Union – Unfinished Work

From 1995 to 2004, the EU discourse on gender equality has evolved and is present in almost all political agendas, but it is not accompanied by the appropriate depth, and vertical dispersion, and the practice of unequal opportunities for women still exists. The aim of many pososove actions is to raise the issue of gender equality at the highest possible level in the political agenda of the EU. Therefore, the focus moves from a framework of human rights on the integration of a gender perspective in all fields and search for measures that would support gender equitable society.

In scientific research, very little attention has been paid to the participation and representation of women in EU institutions, and only a few studies is done on women’s participation in the European Parliament, where the main problem is the analysis of women’s participation in non/formal decision-making channels and the tendency of placing women at the periphery of the political life. When it comes to women’s participation in power structures and institutions of importance for decision-making, the European average index of gender equality is only 38 out of 100, which confirms that even in the 21st century, there is still a huge gap between women and men. At the same time the differences among

► SUMMARY

the countries of the EU in the degree of gender equality in political leadership and decision-making extremely large.

When looking at the data for the major European institutions in 2013, 36% of European parliamentarians were women. In the Council of Europe from 2009 to 2013, the number of women has increased from 7% to 14%, while in the European Commission today is 33% female members. Representation of women in the European Parliament is higher than on the national level (36% vs. average of 27%). In the relevant literature four arguments for this phenomenon are defined. The first relates to the type of electoral system, and the fact that there are different types of political systems what results in different levels of representation of women. The second argument is based on fact that the less importance has given the European Parliament, compared to the national assemblies. A third explanation is based on the attitudes of women that the European Parliament is more friendly and more comfortable environment, less conflictual and with less aggressive style of politics, including dialogue and consensus, with structured working hours and better organized childcare. Finally, as a relatively new institution, created in 1979, the European Parliament is considered as the environment where the masculine hegemony is not so expressed as in other EU institutions.

The basic question is whether gender equality has progressed sufficiently in the EU? Apparently this is still unfinished business. Gender politics in the EU demonstrates serious restrictions. First, is based on a narrow and formal concept of equality that does not show sufficient interest in various social and material conditions women and men face, and does not affect the structural roots of discrimination against women, which lie in patriarchy. A gender perspective rests on the recognition of diversity in relation to the life cycle, class, ethnicity, religion, age, and seeks to establish a balance between individual perspectives on one side and a female perspective on the other. Second, the gender policy of the EU is predominantly oriented to the area of employment, while other areas, such as the balance between the profession and the domestic work and child care are not sufficiently covered. Third, EU law is predominantly based on

the norms of the male world, paid jobs and mobility. Fourth, there is a lack of the monitoring of implementation of gender policies in the EU member states.

In European gender policy some positive changes or specifics primarily related to the implementation of gender equality could be detected. The first relates to the extension of the concept of gender equality, in way that focus from women increasingly moved to the gender, which implies the necessary changes in the attitudes and lifestyles of men, not just women. Another characteristic concerns the incorporation of gender policies in the agenda of public policies in a way that all questions relate to gender as a political issue. The third includes orientation to equal political representation and distribution of resources, where women at least statistically become relevant political category.

In/Visibility of Women in Serbian Politics

Political participation of women in post-socialist countries has specific path because there are processes of transformation and globalization of society that simultaneously taking place. The worsening labor market position, increased unemployment, reduced access to capital, resources, credit lines and new knowledge, increased poverty and discrimination of women, are processes that are inevitably decreased the participation of women in politics. Women are leaving the official masculine political scene and participate in feminized non-governmental organizations and rapidly expanding civil sector. State paternalism and dominant masculine and authoritarian cultura determine gender identity in public and private spheres.

Among the most visible obstacles to greater participation of women in politics is the lack of will and power of the ruling structures to devise and promote strategies of development of society, in which the question of the women's status was treated equally as all the other problems. Unequal status of women even worsed by the still strong presence of patriarchal system of values, reflecting in primitivism, intolerance, sexism and misogyny, both in public discourse

► SUMMARY

and private life. Women who have already entered the world of politics, are often confronted with sexist media treatment, manipulation attempts by male politicians, excessive and unrealistic expectations to change gender-based prejudice and discrimination, and in private life, with the lack of understanding and support for political engagement by the family members.

Women are often active in political parties during election campaigns, but when it comes to the nomination of candidates and sharing mandate, are not represented in adequate numbers. It is believed that the selection of candidates most affected by informal relations which are based in masculine political culture, what the political power of women kept constant at a low level. Political parties in Serbia, whether they are left and social democratic or right and liberal, even are traditionally organized, and does not pay enough attention to the interests and demands of the female population. In such circumstances, the opportunities for women to be nominated for political office and the possibility to progress in the hierarchy of the party organization are minimalized. Another important obstacle to women's participation is recognizable in institutions sexism, which ensures that policies reflect the needs of one sex, male, at the expense of women. Research results have confirmed the existence of discrimination concerning gender communication, gender incorrect language, improper conduct and contempt for women based on gender, both in the formal and non-formal practices, and on all meridians. Constant balance of gender relations within the institutions is one of the key factors needed to be focused in the study of political participation of women.

When we look at politicians in Serbia, according to research results from investigation in Serbian Parliament in 2014, women in politics have a problem with insufficient presence in the media and their perception in public. Their invisibility in politics and a small number on executive positions, however, clearly reveals the impact of the "glass ceiling", as a form of vertical segregation and outspread of artificial, informal and unwritten rules that prevent women to enroll in the most responsible executive functions, achieving greater power in political life. The unbalanced representation of women in the various parliamentary commit-

tees, indicating patterns of gender segregation through selective participation in the various thematic areas. Most women work in committees, dealing with social issues, social inclusion and poverty reduction, human and minority rights and gender equality, children's rights and the culture and information, discussed as typically female issues. Women in parliament adopt a different way of knowledge and attitudes, featuring a special concern for vulnerable groups, children and families. They express greater solidarity, responsibility, serious preparing for the session in discussing laws and communication in a more moderate way.

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

305-055.2
305-055.2(497.11)

ЧИЧКАРИЋ, Лилијана, 1965-

Žene i politika iz rodne perspektive / Liliјana Čičkarić. - Beograd : Institut društvenih nauka, 2016 (Beograd : BiroGraf). - 163 str. : tabele ; 24 cm

“Ova knjiga je nastala kao rezultat rada na projektu Strukturne i istorijske promene srpskog društva u kontekstu evropskih integracija i globalizacije (179039) koji se realizuje u Institutu društvenih nauka u Beogradu i finansiran je od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.” --> str. 9. - Tiraž 300. -

Bibliografija: str. 129-152. - Summary.

ISBN 978-86-7093-160-2

- a) Жене - Политичка активност
- b) Жене - Политичка активност - Србија
- c) Женске студије

COBISS.SR-ID 221812748

Dr Lilijana Čičkarić je viša naučna saradnica u Centru za sociološka istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu. Doktorirala je sociologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bavi se studijama roda, sociologijom politike i društvenih pokreta. Kao Fulbrajtova stipendistkinja boravila je u svojstvu gostujuće istraživačice i predavačice na univerzitetima Boston, Harvard i Masečusets. Usavršavala se na univerzitetima u Oslu, Amsterdamu i Belfastu. Sarađivala je na brojnim međunarodnim projektima i publikovala veliki broj radova koji se bave političkim aktivizmom i ženskim pokretima, participacijom i reprezentacijom žena u političkim institucijama kod nas i u svetu. Do sada je objavila četiri knjige: u ko-autorstvu sa Anđelkom Milić *Generacija u protestu, Studentski protest 1996/97 na Beogradskom univerzitetu*, 1998; *Društvene promene i generacijska politika*, 2006; u ko-autorstvu sa Marijom Kolin Parun *Ekonomska i politička participacija žena u Srbiji u kontekstu evropskih integracija*, 2010; i *Globalne promene – lokalne interpretacije, identitet mladih u rizičnom društvu*, 2011.

“Knjiga Lilijane Čičkarić predstavlja veoma dobar pokušaj da se sistematizuje i obradi problematika koja do danas u srpskoj naučnoj javnosti ostaje skrajnuta, a koja u okviru rodnih studija predstavlja izuzetno važan segment za razumevanje obrazaca moći koji žene konstatno i uporno isključuju iz političkog odlučivanja, ali i ostavljaju bez mogućnosti i prilika da utiču na političko i društvene okruženje loklano i globalno. Ova knjiga je višestruko korisna i važna upravo na ovom mestu i u ovom trenutku”.

– Prof. dr Marina Blagojević Hjuson.

“Ovaj tekst višestruko zavređuje da bude objavljen jer je nastao u uslovima kada domaće društvene nauke još uvek karakteriše androcentrično znanje i nedostatak teorijskih i empirijskih provera široko prihvaćenih postulata. Značajan naučni doprinos je i u tome što je istraživanje multidisciplinarno, jer se na taj način mogu najcelevitije sagledati ovakvi složeni i višedimenzionalni fenomeni savremenog društva.”

– Prof. dr Zorica Mršević.

“Dobrodošao je svaki doprinos izučavanju rodnih dimenzija svih segmenata društvenog života, a ova monografija odabirom tema, pažljivim prikupljanjem podataka i argumentovanim zaključcima daje veliki doprinos proučavanju poznatog problema nedovoljnog i neadekvatnog učešća žena i rodne perspektive u politici.”

– dr Natalija Mićunović.

ISBN: 978-86-7093-160-2

9 788670 1931602